

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSLERDE KİBİR VE TEVAZU

Yüksek Lisans Tezi

HANİFE BAYRAM

AMASYA

Kasım-2022

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE KİBİR VE TEVAZU

Hazırlayan
Hanife BAYRAM

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

AMASYA-2022

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 25/10/2022.

İmza

Hanife BAYRAM

TEZ ONAY SAYFASI

Hanife BAYRAM tarafından hazırlanan “Hadislerde Kibir ve Tevazu” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 25/10/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri**İmza**

Danışman : Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

.....

Üye : Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN

.....

Üye : Doç. Dr. Nevzat AYDIN

.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. __ / __ / __

.....

(İmza)

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

HADİSLERDE KİBİR VE TEVAZU

Hanife BAYRAM

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ekim / 2022

Danışman: Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Yaratılışın ilk anlarından itibaren kibir ve tevazu konusu insanoğlunun yaşamını doğrudan etkilemiştir. Şeytan kibrinden dolayı Hz. Adem'e (a.s.) secde etmeyerek Allah'ın emrine isyan etmiş ve neticesinde O'nun huzurundan kovulmuştur. Şeytanın ademoğluna ezeli düşmanlığının altında yatan sebep kibri olmuştur. Kibrin neden olduğu adavet bin bir türlü hile ve desise ile kendini göstermiş ve neticesinde Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten ayrılmış ve dünyaya gelmişlerdir. Dolayısıyla kibir, Allah'a isyanın asıl muharrik gücü olmuş ve insanoğlunun hayatını doğrudan etkilemiştir.

Hadislerde Kibir ve Tevazu olarak isimlendirilen bu tez, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, metodu, kaynakları ve kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Birinci bölümde hadisler bağlamında kibirli insanın özellikleri, kibir çeşitleri, kibirlenenlerin akıbetleri, kibirten kurtulma yolları tetkik edilmiştir. İkinci bölümde ise tevazunun sebepleri, tevazu çeşitleri, Hz. Peygamber'in hayatından tevazu örnekleri, sahâbenin tevazusunun özellikleri ve tevazunun kazanımları konusu incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Kibir, Tevazu, Kütüb-i Sitte.

ABSTRACT

ARROGANCE AND HUMILITY IN HADITHS

Hanife BAYRAM

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., October / 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan YERKAZAN

From the first moments of creation, the subject of arrogance and humility has directly affected human life. Because of his arrogance, Satan did not prostrate to Adam (pbuh) and rebelled against Allah's order, and as a result he was expelled from His presence. The underlying reason for Satan's eternal enmity towards the son of Adam was his arrogance. The enmity caused by arrogance showed itself with all kinds of tricks and deceptions, and as a result, Adam and Eve left Paradise and came to the world. Therefore, arrogance has been the main driving force of rebellion against Allah and has directly affected human life.

This thesis, named *Arrogance and Humility in the Hadiths*, consists of an introduction and two parts. In the introduction, the subject, purpose, method, sources and conceptual framework of the research are discussed. In the first part, the characteristics of the arrogant person, the types of arrogance, the fate of those who are arrogant, and the ways to get rid of arrogance are examined in the context of hadiths. In the second part, the reasons for humility, the types of humility, the examples of humility from the life of the Prophet, the characteristics of humility of the Companions and the achievements of humility were examined and evaluated.

Keywords: Hadith, Sunnah, Arrogance, Humility, Kutub al-Sitte.

ÖN SÖZ

Hiz. Âdem (a.s.) ve Hiz. Havva Cenab-ı Allah'ın eşsiz bir sanat eseri olarak varlık sahnesine inmesiyle onların sülbünden insanoğlu meydana gelmiştir. İnsana önceden var edilenlerden farklı ve üstün özellikler bahşedilmiştir. Âdem'in yaratılışı ve ona secde etme emri ile başlayan imtihan neticesinde Şeytan, Allah'ın (cc) emrine kibri sebebiyle karşı gelmiş, insanlık tarihinin bildiği ilk kibir vakası ortaya çıkmıştır. Allah'ın buruğuna uyan melekler ise Adem'e secde ederek tevazu sahibi olduklarını göstermişlerdir. İmtihan ilk olarak şeytan ve melekler arasındayken sonradan insanlar ve cinler için de bu sürece dahil olmuştur.

İslâm'a göre Allah Teâla, insana akıl, kalp, vicdan, his, şuur, idrak, maddî ve mânevî nimetler vererek mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Cenab-ı Hak, bahşetmiş olduğu bu nimetlerin yerli yerinde kullanılarak dünya ve âhiret saadetini elde edilmesini insanlardan istemektedir. O'nun emir ve yasaklarına göre hayatını şekillendirenler, her iki cihanda mutlu olacaklarından hiç şüphe yoktur. Allah Teâla, emir ve yasaklarının daha iyi bir şekilde hayata yansıyabilmesi için müşahhas örnek olsun diye kutsal kitapların yanı sıra peygamberler göndermiştir.

Allah'ın buyruğuna uyup ahlâkî erdemlerle donananlar hem Cenab-ı Hak'ın hem de insanların katında büyük bir değere sahip olacaklardır. Alçakgönüllülük, hayâ, doğruluk, iyilik, iffet, şefkat, merhamet, cömertlik, adalet vs. gibi faziletli davranışlar insanlar arasında sevgi, saygı, muhabbet, kardeşlik gibi manevî bağın güçlenmesine sebep olmaktadır. Bu davranışların tam zıddı olan kibir, küstahlık, nankörlük, haset, yalan, riyâ, kötülük, iffetsizlik, zalimlik, cimrilik, haksızlık vs. ise hem insanlar arasında hem de toplum içerisinde çatışmalara, kaosa ve ayrışmaya neden olmaktadır. Bu kötü olgular insanlar arasındaki sevgi, saygı ve kardeşlik gibi duyguların oluşmasını engelleyerek Rıza-ı İlahî'ye ulaşmaya da mâni olmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda da bahsedildiği üzere insanoğlunun karşılaştığı ilk kötü hadise Şeytan'ın Allah'ın emrine âsi olup Âdem'e secde etmemesidir. Bu isyanın altında yatan ana sebep, İblis'in kendini Âdem'den üstün görmesidir yani kibridir. Dolayısıyla ilk kötülüğün kaynağı kibre dayanmaktadır. Şayet İblis, melekler gibi

tevazuyu tercih etseydi, Allah'ın huzurundan kovulmayacak ve O'nun katındaki yerini muhafaza edecekti. Dolayısıyla kibir ve tevazu insanın yaratılışı ile birlikte hayatın merkezinde yer almıştır.

İnsanların, cinlerin ve meleklerin hayatını doğrudan etkileyen kibir ve tevazu konusunun farklı boyutları ile ele alınıp incelenmesi büyük önemi haizdir. Hz. Muhammed (s.a.s.), nübüvvetin ilk yıllarından itibaren kibrin kötülüğü, tevazunun iyilik ve kazanımları hususunda Müslümanları uyarmıştır. Söz, fiil ve takrirleriyle tüm insanlığa örnek olmuştur.

İnsan hayatının tam merkezinde yer olan kibir ve tevazu konusunda hadis kaynaklarında çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Bu çalışmada *Kütüb-i Sitte* özelinde hadis kitaplarında yer alan kibir ve tevazu ile ilgili hadisler incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Hadislerde Kibir ve Tevazu olarak isimlendirilen bu tez, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, metodu, kaynakları ve kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Birinci bölümde hadisler bağlamında kibirli insanın özellikleri, kibir çeşitleri, kibirlenenlerin akıbetleri, kibirden kurtulma yolları tetkik edilmiştir. İkinci bölümde ise tevazunun sebepleri, tevazu çeşitleri, Hz. Peygamber'in hayatından tevazu örnekleri, sahâbenin tevazusunun özellikleri ve tevazunun kazanımları konusu incelenip değerlendirilmiştir.

Gayret bizden, tevfik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

Hanife BAYRAM

TEŞEKKÜR

Öncelikle *Hadislerde Kibir ve Tevazu* isimli tezimde ve yüksek lisans öğrenimim süresince şahsıma her türlü desteği veren çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. Hasan YERKAZAN hocama şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca, jüri heyetinde bulunan Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN ve Doç. Dr. Nevzat AYDIN hocalarıma tezim hakkındaki önerileri ve değerlendirmeleri nedeniyle teşekkür ederim.

Hayatım boyunca her daim desteklerini gördüğüm kıymetli babam Ferdahil Beyefendiye, muhterem annem Saadet Hanımefendiye ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Son olarak hayatımın her aşamasında beni her anlamda destekleyen, cesaretlendiren, benimle sevinip benimle üzülen çok değerli kardeşlerim Ayfer, Ahmet ve Hatice'ye hayatımda var oldukları için çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2
4. Kavramsal Çerçeve	3
4.1. Kibir	3
4.1.1. Kibir İle İlişkili Kavramlar.....	5
4.1.1.1. Ucb	5
4.1.1.2. Gurur	6
4.1.1.3. Fahr.....	6
4.1.1.4. Ene.....	7
4.1.1.5. Müstekbir.....	8
4.2. Tevazu.....	9
4.2.1. Tevazu İle İlişkili Kavramlar	10
4.2.1.1. Îsâr	10
4.2.1.2. Zillet	11
5. Kibir ve Tevazu İle İlgili Çalışmalar	12

I. BÖLÜM

1. HADİSLERDE KİBİR.....	13
1.1. Kibirli İnsanın Özellikleri	13
1.2. Kibir Sebepleri	24
1.3. Kibir Çeşitleri	26
1.3.1. Allah’a Karşı Kibir	27
1.3.2. Hz. Peygamber’e Karşı Kibir	33
1.3.3. İnsanlara Karşı Kibir.....	34
1.3.4. İlme Karşı Kibir	36
1.3.5. Savaşta Kibir.....	37
1.4. Kibirlenenlerin Akıbeti.....	39
1.5. Kibirden Kurtulma Yolları	41
1.6. Düzeltilmesi Gereken Davranışlar	52

II. BÖLÜM

2. HADİSLERDE TEVAZU.....	54
2.1. Tevazunun Sebepleri	54
2.2. Tevazu Çeşitleri.....	56
2.2.1. Allah’a (cc) Karşı Tevazu.....	56
2.2.2. İbadete Karşı Tevazu	59
2.2.3. Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Karşı Tevazu.....	63
2.2.4. İnsanlara Karşı Tevazu	65
2.2.5. İdareciye Karşı Tevazu	71
2.2.6. İlme Karşı Tevazu.....	75
2.2.7. Cenazeye Karşı Tevazu	86
2.2.8. Nimete Karşı Tevazu	89
2.2.9. Savaşta Tevazu	91

2.3. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hayatından Tevazu Örnekleri.....	92
2.4. Sahâbenin Tevazusunun Özellikleri.....	96
2.5. Tevazunun Sonucu	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ	: Amasya Üniversitesi
cc	: Celle celalühü
H	: Hicrî
Hz	: Hazreti
M	: Milâdî
mlf.	: Müellif, Yazar
MÖ	: Milâttan önce
MS	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhâ	: radıyallahu anhâ
S	: Sayı
s	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
s.nşr.	: Sadeleştirerek Neşreden
y.y	: Yayıncı yok
yay	: Yayınları
tar.	: Tarih
ts	: Tarihsiz
tsh	: Tashih Eden
Ü	: Üniversite,
YE	: Yazma Eser
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslâm dininin en büyük hedeflerinden biri insanların dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Bunu sağlamak üzere Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i bir hayat kitabı ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) örnek alınacak bir rehber olarak göndermiştir. Bu iki değer in öncülüğünde, insanların dünya hayatında kulluk bilinci içerisinde mutlu bir yaşam sürmesi ve neticesinde Allah'ın (cc) rızasına ulaşılması gaye edinilmiştir.

İnsanlar, fitrî olarak yaratılıştan itibaren dünyadaki yaşamını kolaylaştırmak, geliştirmek ve mutlu olmak için mücadele etmektedir. Ancak huzurlu bir hayat sürmek isteyen insan, dinî ve ahlâkî bazı olguları anlamakta ve hayatına uygulamakta uyum problemi yaşamaktadır. En önemlisi de kısıtlı olan dünya hayatını en verimli şekilde nasıl değerlendireceği hususunda sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Hiçbir insan ebedî olarak bu dünyada yaşayacağını düşünmemektedir. Herkes bir gün bu fânî âlemden ayrılacağını bilmektedir. Ancak süreli bir hayata sahip olunmasına rağmen birçok kişi vaktini ne şekilde değerlendireceği, neye ne kadar zaman ayıracağı hususunda tam bir bilince sahip değildir. İşte bu sorunu çözmek için Allah Teâla kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Bununla birlikte ilâhî mesaja tâbi bir hayat sürdürme konusunda, Cenâb-ı Allah insanlara özgür irade vermiştir. Yani insanoğlu dünya hayatında nasıl bir yaşam süreceği hususunda serbest bırakılmıştır.

İslâm, beşikten mezara insan hayatının her anına dokunup kişinin huzurlu bir yaşam sürmesini amaçlamaktadır. Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri ve fiilleri Müslümanlar için önemli yaşam prensipleri ve örnekleri ihtiva etmektedir. Rasûl-i Ekrem'in hayatı boyunca üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri de insanların kendilerini başkalarından üstün görmemeleri ve alçak gönüllü olmaları olmuştur.

İnsanın hayatı, duygu ve düşünceler etrafında şekillenen bir sermayedir. Dünya ve âhiret hayatında Allah'ın (cc) rızasına ulaşabilmek için yapılması ve kaçınılması gereken emirler ve nehiyler bulunmaktadır. Rıza-i ilâhî için önemli bir yere sahip olan kibir ve tevazu konusu bu çalışmada hadisler bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında, yaratılışın ilk anlarından itibaren kibir ve tevazu konusu insanoğlunun yaşamını doğrudan etkilemiştir. Şeytan kibrinden dolayı Hz. Adem'e (a.s.) secde etmeyerek Allah'ın emrine isyan etmiş ve neticesinde O'nun huzurundan kovulmuştur. Dolayısıyla şeytanın ademoğluna ezeli düşmanlığının altında yatan sebep kibri olmuştur. Kibrin neden olduğu adavet bin bir türlü hile ve desise ile kendini göstermiş ve neticesinde Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten ayrılmış ve dünyaya gelmişlerdir. Dolayısıyla kibir, Allah'a isyanın asıl muharrik gücü olmuş ve insanoğlunun hayatını doğrudan etkilemiştir.

Bu çerçevede insanların yaratılışı ile başlayan kibrin ve tevazunun yaşamı nasıl etkilediği konusu oldukça dikkat çekicidir. Kibir ve tevazu konusuna Hz. Peygamber ve sahâbenin verdiği anlam ve önem incelenmeli, doğru ve yanlış anlamalar; insanlık için faydaları ve zararları tespit ve tetkik edilmelidir. İnsana çok faydalı veya çok zararlı bir özellik diye bahsetmenin doğru olup olmadığı, kelimelerin sadece sözlük anlamı olarak ele alınmasının olumsuzlukları, insanî duygu düşünce tekâmülünde bu kavramların anlamları, uygulamada nasıl kullanıldığı ve günümüzde nasıl istifade edileceği tespit edilmelidir.

Bu çalışma İslâm'a göre insanoğlunun dünya ve ahiret hayatını doğrudan etkileyen kibir ve tevazu konusunu hadisler çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Hz. Peygamber'den ve sahâbeden nakledilen rivâyetler bağlamında bu iki davranışın insanların yaşamını olumlu veya olumsuz yönden nasıl etkilediği, kibre sebep olan etkenleri, kibrin çeşitlerini, kibirli insanın özelliklerini, kibirli kimselerin akıbetlerini, kibirden kurtulmanın yollarını; tevazunun sebeplerini, çeşitlerini, tevazunun kazanımlarını vs. araştırmayı, tetkik etmeyi ve akademik/ilmî camianın dikkatine sunmayı amaçlamaktadır.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu araştırmada kibir ve tevazu ile ilgili hadisler tetkik edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan kibir ve tevazu içerikli rivâyetler incelenmiş; kibir ve tevazu kavramları ile birlikte bu iki konu ile bağlantılı olan benzer ve zıt anlamlar da tespit edilerek çalışmanın içerisine dahil edilmiştir. Bahse konu iki kavramın hadislerde

nasıl geçtiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve sahâbenin yaşamında hangi alanlarda etkili olduğu tetkik edilmiştir.

Bu tezde kibir ve tevazu kavramlarından hangi alanlarda nasıl faydalandığı, uygulama örnekleri ile amaç, yöntem, yarar, zarar yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Dönemsel bağlamda kibir ve tevazu kavramları sahâbe döneminden uzaklaştıkça anlamdaki değişiklikler ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda kibir ve tevazu kavramının anlamı ve özellikleri, kibirlenmenin zararları, çeşitleri ve sebepleri; tevazu erdemini kazanmanın yolları incelenmiştir. Sistematik ve içerik yönünden konuyla ilgili hadislerin toplanması ve sınıflandırılması sağlanmıştır.

Çalışma süresince kibir ve tevazu kavramlarının sözlük anlamları hakkında bilgi verilirken ilgili kâmuslardan istifade edilmiştir. Özellikle *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* müracaat edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Çok sayıda hadisin yer aldığı bu tezde rivâyetlerin anlamları verilirken Mehmed Sofuoğlu'nun *Sahih-i Buhârî*, Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar'ın *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbni Mâce*, Ahmed Davudoğlu'nun *Sahih-i Müslim* ve Abdullah Parlıyan'ın *Sünen-i Nesâî* ve *Sünen-i Tirmizî* tercümelerinden yararlanılmıştır.

4. Kavramsal Çerçeve

4.1. Kibir

Sözlükte “büyüklük,¹ ululuk²” gibi anlamlara gelen kibir,³ “kişinin kendini üstün görmesi⁴ ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması”⁵ şeklinde anlaşılmaktadır. Kibir, büyüklenme ve böbürlenme kelimeleriyle eş anlamlıdır.

Kibir, tarihin hiçbir döneminde kabul görmemiş olumsuz bir duygudur. Özellikle İslâm dininin temel öğretilerinde kibir, kötü bir özellik olarak tavsif edilmiş ve insanların

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*. (Beyrût: Dâru Sadr, 1414), “k-b-r”, 5/129; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2017), “kibir”, 621.

² Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsî er-Rağîb İsfahânî, *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1412/1992), “k-b-r”, 544.

³ İsmâîl b. Hammad el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve sıhahü'l-arabiyye*, (Beyrut: Daru'l-İlm, 1984) 2/108; Ebû Ceyb. Sa'dî, *el-Kamusu'l-fikhi lûgaten ve istilâhen* (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1988), 313.

⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 696.

⁵ Mustafa Çağrıç, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/562-563.

kibirli olmamaları hususu birçok yerde telkin edilmiştir. Özellikle Allah’a (cc) karşı büyükmek en büyük kibir olarak görölmüştür.⁶ Allah’ın insanlık için uygun gördüğü vazifeleri beğenmeyerek yapmaktan uzak durmak ya da haddinden fazla yaparak kendisinin üstünlüğünü⁷ kanıtlamaya çalışmak, İslâm âlimleri tarafından kötü hasletler arasında sayılmıştır.⁸

Her ne kadar kibir kullanım açısından olumsuz özelliklerden bahsediyor gibi gözükse de olumlu özellikleri de içinde barındırmaktadır. Olumlu olan yanı, insanın yaratılış açısından değerini fark ederek Allah’ın vermiş olduğı görev ve sorumlulukları yapabilme gücünün olduğunu fark etmesini ve uygun faaliyetlerde bulunmasını sağlar. Olumsuz olan yanı ise, insanın bütün canlılardan üstün olduğuna inanarak⁹ ona verilen imkanları mahlukata zarar verecek şekilde kullanmasıdır.

Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâla kibir konusuna değinmiştir. Mü’min sûresi 35. âyette, kibirli olanların kalplerinin mühürleneceğinden; Mü’min sûresinin 56. âyetinde, hata ve kusur arayanların kibirleri sebebiyle bu davranışlarda bulunduklarından; Mü’min sûresi 60. âyette, Allah Teâlâ’ya ibadet etmeyi bile gururlarına yediremeyenlerin cehenneme gireceklerinden; Bakara sûresi 34. ve Sâd sûresi 74. âyetlerde, İblis’in kibirli davranmasından ve kafir olmasından; A’raf sûresi 13. âyette, Allah’a (cc) büyüklük taslamak için O’ndan üstün olmak gerektiğinden; A’raf sûresi 146. âyette, kibirli olanların Allah Teâlâ’nın verdiği nimetlerden bu dünyada istifade etseler de ahirette faydalanamayacaklarından; Nahl sûresi 29. âyette, kibirlenenlerin cehennemlik olacaklarından; Mü’min sûresi 27. âyette, inançla kibir arasındaki ilişkiden; A’raf sûresi 75. ve 76. âyetlerde, Salih’in (a.s.) kavminin kibrinden dolayı inkarından; Sebe’ sûresi 31., 32. ve 33. âyetlerde ise Sebe halkının kibirli özelliklerinden; Hucurât sûresi 11. âyette, insanları alaya alıp küçümsememek gerektiğinden; Hümeze sûresi 1. âyette, kusur aramanın kötü bir davranış olduğundan, insanlarla alay etmek ve taklit etmenin yanlış olduğundan; İbrahim sûresi 15. âyette, hakka karşı kibirli olanların hakettiklerini bulacakları ve mutlu olamayacaklarından; Nahl sûresi 23. âyette, kibirli olanların Hakk

⁶ Bk. en-Nahl 16/49.

⁷ Seyyid Muhammed Murteza Huseyin Zebidî, *Tacu’l-arus min cevahiri’l-kâmus* (Beyrut-Lübnan; Dâru’l-Fikir,1994), “k-b-r”, 7/431.

⁸ Ebû Hamid el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi’d-din*, nşr. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları. 1992), 3/343.

⁹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 637.

katında sevilmediğinden; Furkan sûresi 21. âyetinde, kafirlerin büyüklendikleri için gerçeği örttüğü ve gûnahta ileri gittiklerinden; İsra sûresi 37. ve 38. âyetlerde, kibirle yapılan davranışlardan; Lokman sûresi 18. âyetinde, her insanın değerli olduğundan ve yanlışları sebebiyle onlardan uzaklaşmamak gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de insana en çok zarar veren kibir çeşidinin Allah'a (cc) karşı olan kibir olduğuna temas edilir. Câsiye sûresi 37. âyetinde, kibir kelimesi "büyüklük anlamıyla" Allah'ın sıfatı olarak geçmektedir. Kibir kelimesinden türeyen mütekebbir, Haşr sûresi 23. âyetinde Allah'ın isimleri arasında sayılmıştır.¹⁰

4.1.1. Kibir İle İlişkili Kavramlar

Kibirle benzer manalarda kullanılan kavramlar da bulunmaktadır. Ucb (kendini beğenme), gurur (övünme), fahr ve tefâhur (övünme), ene (nefis ve nefisâniyet), müstekbir (büyük ve üstün görmek) kibire yakın anlamlarda kullanılmıştır.

4.1.1.1. Ucb

Sözlükte "şaşmak, hayret etmek, yadırgamak"¹¹ manasındaki a-c-b kökünden isim olan ucb "bir kimsenin hak etmediği bir mertebeyi kendinde vehmetmesi"¹² şeklinde tanımlanmaktadır. Ucb "yapılan iyilikle böbürlenmektir", ucbun ileri seviyesi olan idlâl "yaptığı iyilikle böbürlenerek karşılık beklemektir".

Ucb kelimesi, ahlâkî bir kavram olarak Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir yerde geçmektedir. Tevbe sûresi 25. âyetinde, Huneyn Gazvesi'nde bulunan Müslümanların sayıca çok olmaları sebebiyle kibire düştüklerinden bahsedilmektedir. Allah Teâla, davranışlarıyla övünmeleri sebebiyle övünen bu Müslümanları uyarak bütün insanlığa ders vermiştir.¹³

Ucb, yapılan hataları doğru ve güzel gösterip kişinin günahlarını fark etmesine engel oluşturur. Ucb ile ilgili olarak Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Nefsim kudret elinde olan Zat'a yemin ederim ki,

¹⁰ Çağrı, "Kibir", 25/562-563.

¹¹ Devellioğlu, "Ucb", 1342.

¹² Devellioğlu, "Ucb", 1342.

¹³ Mustafa Çağrı, "Ucb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/36.

eğer siz hiç günah işlemezseniz, Allah sizi toptan helak eder, günah işleyen, arkadan da istiğfar eden bir kavim yaratır ve onları mağfîret ederdi.” Rezin şu ziyade de bulundu: Rasûlüllâh buyurdu ki: “Nefsim elinde bulunan Allah’a (cc) yemin olsun ki, günah işlemediğiniz takdirde ondan daha büyük olan ucb’e düşeceğinizden korkarım.”¹⁴

4.1.1.2. Gurur

Sözlükte “aldatma, kandırma; aldanma, kapılma; gaflet, bilgisizlik” anlamlarına gelen gururun “batıl şey” manasındaki ‘gar’ kavramından türediği belirtilmiştir. Çoğunlukla gurur kelimesi tekil olarak kullanılmaktadır ve “insanın, manevî ve ahlâkî açıdan değersiz sayılan süflî şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması” demektir. Türk dilinde “kendini beğenme, böbürlenme, kibir”¹⁵ anlamında kullanılan gurur kavramına sahip olan kişiye de mağrûr denilmektedir.

Garûr kavramı, “aldatan, kandıran” anlamına gelmektedir. Şeytanın özelliklerinden biridir. Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yedi âyette bu kavramlar bulunmaktadır. Bu âyetlerin çoğunda gururun “dünyaya kapılma, aldanma” manası ağır basmaktadır.

4.1.1.3. Fahr

Fahr ve aynı kökten türeyen iftihâr kelimeleri “bir kimsenin, mal ve mevki gibi kendi varlık bütünlüğünün dışındaki değerlere ve imkânlarla sahip olduğu için kendini övmesi”¹⁶ veya “kişinin kendisinde yahut ailesinde bulunan üstünlükler, şan ve şeref dolayısıyla övünmesi, böbürlenmesi”¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Yine aynı kökten tefâhür “iki yahut daha çok kimsenin övünme yarışına girişmesi”, müfâhare “bir kimsenin üstünlük ve meziyetlerini sıralayarak bunlarda başkasıyla üstünlük yarışı yapması” anlamına gelmektedir. Temeddüh ve mübâhât kelimeleri “övünme”, ihtiyâl “kibirlenme, böbürlenme”, tebâhî de “üstünlük yarışına girişme” manasında kullanılmaktadır.”¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de dört âyette fahr kökünden türeyen kelimeler geçmektedir. Hadîd sûresi 20. âyette, dünya hayatının oyun, eğlence, gösteriş ve insanlar arasında bir övünme

¹⁴ Müslim, “Tevbe”, 11.

¹⁵ Devellioğlu, “Gurur”, 350.

¹⁶ Devellioğlu, “Fahr”, 298.

¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 304-305.

¹⁸ Mustafa Çağrı, “Övünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/103.

(tefâhur), mal ve evlatta çokluk yarışından ibaret olduğu belirtilmektedir. Hud sûresi 10. âyette, Allah'ın bazı sıkıntıları kendisinden uzaklaştırıp bir nimet tattırmasına bakarak bundan dolayı şımarıp kendini övmeye kalkışan tipler (fahûr) eleştirilir. Nisâ sûresinde 36. âyette, insanın sırasıyla yakından uzağa çevresindeki her varlığa ayırım yapmadan iyilikte bulunması istenilmekte; âyetin devamında Allah'ın (cc) kendini ve yaptıklarını beğenen (muhtâl) ve böbürlenerek övünen (fahûr) insanları onaylamadığından bahsedilmektedir. Lokmân sûresi 38. âyette, olumsuz hal ve hareketler sayılmış, gururlu ve kibirli davranışlarla insanları rencide eden aşağılayıcı davranışlardan ve bu tutumda olanların Allah'ın sevgisine ulaşamayacaklarına değinilmiştir.¹⁹

Başta kibir olmak üzere bencillik iddiası taşıyan her türlü davranışı yasaklayan, dünya hayatında mal, mülk, evlât, makam ve mevki gibi imkânların insanlara birbirlerine karşı övünmek, Allah'ın haram kıldığı yerlerde kullanmak için değil, Allah rızasına ve insanların faydasına uygun biçimde değerlendirilmek için verilmiş birer imtihan aracı olduğunu anlatan âyet ve hadisler de bu tür imkânlardan dolayı övünmenin yanlışlığını göstermektedir.

4.1.1.4. Ene

Ene, “ben”²⁰ anlamında birinci şahıs tekil zamiridir. Sûfiler bu kelimeyi masdar anlamıyla da farklı manalara gelecek şekilde kullanmışlardır. Tasavvufi anlayışta bulunan ilk dönem muhaddisleri de nefsin afetlerinden bahsederken kibirden, gururdan, iddiacılıktan, bencillikten olumsuz davranışların nedeni olarak söz etmişlerdir. İlerleyen zamanla birlikte “nefis ve nefsanîyet” kelimeleri yerine “ene, enânîyet”²¹ kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. “Ene” kavramı da ikiye ayrılmış, birisi yüceltilen ve övülen (müteâl, aşkın), diğeri aşağılanan ve kötülen (âdi) anlamıyla genişlemiştir.

İnsan kendini övmek ve üstünlüğünü kanıtlamak için “ene” kavramını kullanıyorsa kibirli bir söylem olduğu düşünülebilir. “Ben” kelimesini kullanıp kendini üstün göstermeye çalışan ilk varlık olarak İblîs'ten bahsedilir. Allah'ın (cc) huzurunda şeytan enaniyete kapılıp, “Ben Âdem'den daha üstünüm” demiş ve lanetlenmiştir. Nâziât sûresi 24. âyette Firavun'un, “Ben sizin en yüce rabbinizim”, A'râf sûresi 12. âyette şeytanın,

¹⁹ Çağrı, “Övünme”, 34/103-104.

²⁰ Devellioğlu, “Ene”, 264.

²¹ Devellioğlu, “Enânîyet”, 264.

“Ben ondan daha üstünüm” demesi kendi benliğinin üstünlüğünü göstererek tanrılık iddiası taşıdığı için hoş görülmemiştir.²²

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde bulunan her “ene” sözü büyüklük alameti olarak kabul edilmez. Kehf sûresi 110. ve Fussilet sûresi 6. âyette “De ki, ben de ancak sizin gibi bir beşerim” ibaresindeki “ene” kavramından tevazu anlamı çıkarılmaktadır. Hz. Peygamber’in, “Ben Allah’ı (cc) en iyi bileniniz ve ondan en çok korkanınızım”²³ gibi “ene” kelimesiyle başlayan sözleri vardır.

“Ben” kelimesini kullanmak, tasavvufî ahlakta edebe uygun görülmediğinden sûfîler kendisine ait olan nesnelere bile “benim” ifadesi kullanmak yerine “bizim” ifadesi kullanırlar. Kelâmcılara göre “ene” bedeni gösterir. Mâtürîdîlerde ise “ene” bedeni göstermeyip insaniyeti (nefs-i nâtika) ifade etmektedir.²⁴

4.1.1.5. Müstekbir

Sözlükte “büyük ve cüsseli olmak” anlamındaki kibir kelimesinden türetilmiş olan müstekbir, “kendini büyük²⁵ ve üstün görüp gerçekleri kabul etmeyen, hakka karşı inatla direnen kimse”²⁶ demektir. Zıt anlamlısı olan müstaz‘af, “zayıf ve cılız olmak, hakir görülmek” anlamına gelmektedir. İstikbârın doğru uygulandığı insanın kendini bilmesi, yapabileceklerinin farkında olup kendi sorumlulukları için hazırlanmasıdır. İstikbâr kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de kırk sekiz âyette geçmektedir. Kur’ân’da peygamberlerle mücadele eden kavimlerin ortak özelliklerinden bahsedilirken üstünlük taslama eylemlerinden dolayı karşı geldikleri vurgulanmaktadır.²⁷

²² Hayati Hökelekli, “Enaniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 11/170-171.

²³ Bûhârî, “Edeb”, 72.

²⁴ Süleyman Uludağ, “Ene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/232-233.

²⁵ Devellioğlu, “Müstekbir”, 892.

²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 697; Sa’dî Ebu Ceyb, *el-Kâmusu’l-fıkhi lügâten ve ıstılahen* (Dimeşk: Daru’l-Fikr, 1988), 313; Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993) 5/ 126.

²⁷ Bekir Topaloğlu, “Müstekbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/138-139.

4.2. Tevazu

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek”²⁸ demek olan “tevâzu” kibrin zıt anlamlısı olup “وضع” kökünden türemiştir. Kendinden başkasını da değerli görüp duygu ve düşüncelerinden kendini arındırma manasına gelmektedir. Türkçe’de “alçak gönüllülük”²⁹ kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır.³⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “وضع” kökünden çeşitli kelimeler geçmekle birlikte bunların tevazu kavramıyla ilgisi yoktur; ancak başka ifadelerle tevazu konusuna değinen âyetler vardır. İslâm dinî tevazunun kalplere yerleşmesi için çeşitli emir ve yasaklar, öğütler vererek insanı eğitme gayesindedir. Tevazunun Allah (cc) rızası için yapılması istenmiştir. Kullardan menfaat görmek için yapılması ise hoş karşılanmamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de İsra sûresinin 23. ve 24. âyetlerinde, anne ve babaya karşı tevazudan bahsetmektedir. Furkan sûresi 63. âyetinde, Allah’ın en iyi kulları olarak tevazu sahipleri görülür:

“Rabbin, ‘kendinden başkasına kulluk etmeyin, anne ve babaya iyi muamele edin’ diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa ererlerse onlara ‘öf’ bile deme. Onları azarlama, onlara güzel (ve tatlı) söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını (yerlere kadar), indir ve: ‘Ya Rab, onlar bana çocukken nasıl merhamet ettilerse sen de kendilerini (öyle) esirge’ de”.³¹

Tevazunun Allah’a (cc) tam manasıyla teslim olmak anlamıyla Lokman sûresi 18. ve 19. âyetlerinde Lokman’ın (a.s.) oğluna öğütleri bahsinde geçmektedir. Maide sûresi 54. âyetinde, Müslümana karşı olan hal ve hareketlerde alçak gönüllü olmak, kafire karşı ise kendi onurunu koruyacak şekilde davranışlarda bulunmak övülmüştür. Necm sûresi 32. âyetinde, “kendinizi övmeyin” denilmiştir. Bu ve buna benzer âyetlerle tevazunun önemine değinilmiş. Kibirli davranarak insanın özelliklerinin değişmeyeceği belirtilerek, tevazu ile hareket eden insanın iyi özellikleri yok olmayıp aksine daha da değerli olacağından bahsedilmiştir.

²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 299-303.

²⁹ Devellioğlu, “Tevâzu”, 1322.

³⁰ Mustafa Çağrı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

³¹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-İsra 17/23-24.

Her durumda ve her insana karşı tevazu doğru değildir. Kendi değerinin yanlış anlaşılmasına sebep olacak tevazu doğru görülmemiştir. Savaşta, düşmanla karşılıklı yapılan anlaşmalarda, insanların hak ve sorumluluklarını korumanın gerekli olduğu durumlarda tevazuya yer yoktur. Zira bu tür durumlarda bulunan bir kişi Hakk'ın yanında durup onurlu bir tavır sergilemelidir. Öncelikle kendi değerini fark edip şükretmeli ve bu nimetleri Allah'tan (cc) bilmelidir. Bir kimsenin her durumda kendini aşağıda görmesi insanın onur ve haysiyetiyle bağdaşmaz. İnsanların haddini bilmeden aşırıya gitmesine sebep olabilecek şekilde davranıp sınırlarını belirleyememek hem tevazu sahibinin hem de onunla muhatap olan kişinin yanlış davranışlarını arttırır. Özellikle Müslümanları temsil makamında bulunan kişilerin dikkatli davranması kibir ve tevazu dengesini doğru kurması gerekir. Her makam ve mevkinin ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Onun bilincinde olup davranışlara dikkat edilmelidir.³²

4.2.1. Tevazu İle İlişkili Kavramlar

Tevazu ile ilişkili kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar; îsâr (bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme), zillet (aşağılanma, âcizlik, zayıflık) kelimeleridir.

4.2.1.1. Îsâr

Sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” manasına gelen îsâr ahlâk terimi olarak “ihtiyacı olduğu halde kendine ait olan imkânları başkalarının ihtiyacını giderebilmesi için kullanması, başka birisi için fedakârlıkta bulunması”dır. Kendisinin ihtiyacı olduğu halde başkasına ikram edebilmesi³³ olarak da tanımlanabilir.³⁴ Îsâr kelimesine benzer batı dillerinde “altrüizm”, Arap dilinde yeni kullanımıyla “gayriyye”, Türk dillerinde “özgecilik ve diğerkâmlık” kelimeleri kullanılmaktadır.³⁵

Îsâra en güzel örnek, Medineli Müslümanların Mekkeli Müslümanlara karşı davranışlarında görülmektedir. Ensar adı verilen Medineli Müslümanlar, bütün

³² Bk. Çağrı, “Tevazu”, 40/583-585.

³³ Devellioğlu, “Îsâr”, 537.

³⁴ Mustafa Çağrı, *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Ensar, 1982), 139-143.

³⁵ Mustafa Çağrı, “Îsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/490.

Müslümanları sevgi saygı çerçevesinde kabul etmiş, yardımda bulunmuş, maddî veya mânevî her konuda Muhacirleri kendilerine tercih ederek örnek davranışlarda bulunmuşlardır. Cömertlik; îsâr, sehâ ve cûd olarak derecelere ayrılır. Kendi imkânlarının yarısına yakın miktarını başkasına verebilmesine sehâ (sehâvet), kendi imkânlarının çoğunu ikram edebilmesine cûd, imkânlarının hepsini başkalarına verebilmesine de îsâr denir. Bir şeyin îsâr olabilmesi için maddî veya mânevî bir beklenti nedeniyle yapılmaması gereklidir.³⁶

Îsârın câiz olup olmadığı konusunda görüş farklılıkları vardır. Genel görüşe göre, her durumda sabırlı olup şükredenler için îsâr, zor durumda kalmaya dayanamayıp isyan edebileceklerin malını koruması (imsak) daha hayırlı görülmüştür. Hz. Peygamber, îsâr yaparak mallarını muhtaçlara vererek başkalarına muhtaç olup yardım talep edenleri kınamıştır.³⁷ Malın üçte birinden fazlasının başkasına verilmesini vasiyet edilmesini engelleyen emirleriyle,³⁸ insanın yakın akrabasını maddî sıkıntı içinde bırakarak sadaka-i cariyede bulunmasının yanlış olduğunu belirtmektedir. “Can ile îsâr” hayatını sevdikleri için feda edebilmek, rahatından ve huzurundan bir başkası uğruna vazgeçebilmektir.³⁹

4.2.1.2. Zillet

Sözlükte “zayıf, âciz ve itibarsız olmak, aşağılanmak⁴⁰, yenik düşüp boyun eğmek” demek olan zilletin kökü zülldür. “İnsanların bedeni özelliklerini, psikolojik durumunu, ekonomisini, sosyal statüsü açısından diğer insanlara karşı acziyetini” belirtir. “Güç, üstünlük, saygınlık” manasındaki izzetin karşıtıdır. İzlâl, aşağılamak ve küçük düşürmek anlamında kullanılırken, zelîl bu özellikleri bulunduran kişiye denilir. “Mehânet,⁴¹ denâet,⁴² temeddüh,⁴³ duhûr⁴⁴” zilletle benzer anlama sahip kelimelerdir. İlmi, mesleki,

³⁶ Çağrııcı, *Gazzâlî’ye Göre İslâm Ahlâkı*, 143.

³⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-sünen*, nşr. Abdullah Aydın (İstanbul: Madve, 1992), “Zekât”, 25.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Vesâyâ”, 3; Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1977), “Vesâyâ”, 1.

³⁹ Çağrııcı, “Îsar”, 22/490-491.

⁴⁰ Devellioğlu, “Zillet”, 1428.

⁴¹ Devellioğlu, “Mehânet”, 717.

⁴² Devellioğlu, “Denâet”, 206.

⁴³ Devellioğlu, “Temeddüh”, 1286.

⁴⁴ Devellioğlu, “Duhûr”, 225.

mevkii açısından kendi durumundan daha alt durum özellikleri gösterenlere karşı tevazuda bulunmak zillet sayılabilir.⁴⁵

Kendini değersiz görmek ve insanların da değersiz görmesi için uğraşmak hoş karşılanmamıştır.⁴⁶ Ancak kibirden kurtulamayan insanlar için riyazet uygun görülmüştür. Kibir ve aşırı tevazu arasında dengeyi kurmak gereklidir. Zillet ise tevazunun aşırı halidir. Haddi aşmak da Cenâb-ı Allah tarafından doğru kabul edilmemiştir. İnsan, onur ve haysiyetini koruyacak şekilde yaşamalıdır.⁴⁷

5. Kibir ve Tevazu İle İlgili Çalışmalar

Hadisler bağlamında kibir ve tevazu konusu, tespit edilebildiği kadarıyla tez düzeyinde herhangi bir akademik çalışmaya konu olmamıştır. Ancak diğer alanlarda kibir ve tevazu ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Onlardan bir kısmı şöyledir:

- Muharrem Demir, *Kur'an'da Tevazu Kavramı*.⁴⁸
- Selim Demir, *Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnet'te Kibir*.⁴⁹
- Ebû Usâme Selîm b. 'Îd el-Hilâlî es-Selefi el-Eserî el-Hilâlî. *Nushu'l-ümme fi fehmi ehâdîsi iftirâki hâzihi 'l-ümme*.⁵⁰
- Abdullah Doğan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kibir*.⁵¹

⁴⁵ Mustafa Çağrı, "Zillet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/416.

⁴⁶ Ebû Hafs Ömer b. Abdullah es-Sühreverdî, *Avarifü'l-Maarif*, çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1989) 302.

⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 579-580.

⁴⁸ Muharrem Demir, *Kur'an'da Tevazu Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁴⁹ Selim Demir, *Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnet'te Kibir* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁵⁰ Ebû Usâme Selîm b. 'Îd el-Hilâlî es-Selefi el-Eserî el-Hilâlî. *Nushu'l-ümme fi fehmi ehâdîsi iftirâki hâzihi 'l-ümme* (Bursa: Hadis Yayınevi, 2012).

⁵¹ Abdullah Doğan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kibir* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

I. BÖLÜM

Bu bölümde; *Kütüb-i Sitte*'de yer alan “kibir” ile ilgili hadisler bir araya getirilmiş, sınıflandırılmış, sebep ve sonuç açısından değerlendirilmiştir. Kibirli insanın özellikleri, kibrin sebepleri, kibir çeşitleri, kibirden korunma yolları gibi başlıklar altında konular tetkik edilmiştir.

1. HADİSLERDE KİBİR

İslâm dininin en büyük hedefi inançlı ve ahlâklı müminler yetiştirmektir. Kur’ânî öğretinin müşahhas bir şekilde hayata yansması Hz. Peygamber’in örnek yaşantısı ile mümkün olmuştur. O hakkın, adaletin, ahlâkın vs. yaşamın her alanına sirayet etmesi için mücadele etmiştir. Bu mücadele alanlarından biri de Müslümanlardan kötü bir davranış olan kibrin kaldırılması ve tevazunun yerleştirilmesi olmuştur. Bu çerçevede ondan çok sayıda kibir ve tevazu ile ilgili hadisler nakledilmiştir. Aşağıda hadis kaynaklarında nakledilen kibir ile ilgili hadisler çerçevesinde konular incelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Kibirli İnsanın Özellikleri

İnsanlara ve cinlere rehber olarak gönderilen Hz. Peygamber örnek hayatıyla, ümmetine dünya ve âhiret saadetinin yolunu göstermiştir. O, hangi davranışların iyi, hangilerinin ise kötü olduğunu söz ve eylemleriyle ümmetine öğretme gayreti içerisinde olmuştur. Vefatından sonra ise ondan nakledilen hadisler, bu noktada insanlığa ışık tutmuştur. Rasûllulah’tan nakledilen birçok rivâyette kibirli insanların özelliğine değinilmiştir. Aşağıda yer alan hadislerde kibirli insanların özellikleri incelenmeye gayret edilmiştir. Kibirli insanların özellikleri şöyledir:

- *Nimeti kendinden bilir;*

İnsanoğlu dünya hayatında sürekli farklı durum ve şartlarla yüz yüze gelmektedir. Bazen bolluk bazen kıtlık, varlık veya yoklukla devamlı sınanmaktadır. Nimetin varlığını ve yokluğunu kendinden bilmemek, her şeyin imtihan olduğunu hatırlamak büyük önemi haizdir. İslâm inancına göre, Cenâb-ı Hakk’ın ihsan ve ikramıyla elde edilen nimeti

kişinin kendinden bilmesi ve hak ettiğini düşünmesi uygun görülmemiştir. Her nimet Allah Teâlâ'nın izni ile elde edinilir ve bir imtihan vesilesidir. Hadislerde kibirli insanların kendisine bahşedilen nimetleri unutup üstünlük tasladıklarından bahsedilmektedir. Zenginlik gelince o nimete uyum sağlamak fakirlik gelince de fakirliğe sabretmek gereklidir. “Ben şu mevkideyim şu işi yapmam, ben zenginim başkası yapsın” diyerek üstünlük sağlamaya çalışarak zamanın getirdiği görevleri yerine getirmemek uygun değildir. Kibir bir bakıma da zamana uyum sağlayamamaktır. Oysa Peygamber'in ve (s.a.s.) sahâbenin her duruma ve zamana uyum sağladığı görülmektedir. Yeri gelmiş aç kalmışlar “Ben Peygamberim, ben sahâbeyim bana niye yiyecek vermiyorsun?” diye Allah Teâlâ'ya isyan etmemişler, aç kalmak gerektiğinde aç kalmışlar, verilen görevleri en güzel şekilde yapmaya çalışmışlar, kendilerinde üstünlük görmemişlerdir. Görev ve sorumluluklardan kaçmak da bir çeşit kibir olarak değerlendirilmiştir.

- *Sosyal hayatta uyum sorunu yaşar;*

İnsanlar tabiatları gereği her zaman birbirlerine muhtaçtırlar. İnsanlar kendilerine karşı herhangi bir zulüm veya haksızlık gördüklerinde birbirlerinden uzaklaşmaya başlarlar. Yalnızlığı arttıkça insanlarla empati kuramazlar. Cübeyr b. Mut'im'in (r.a.) babasından rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir: “Bende büyüklenme olduğunu söylüyorlar. Halbuki ben eşeğe bindim, kıldan yapılmış elbiseler giydim, koyundan süt sağdım...’ Rasûlüllâh: ‘Kim bunları yaparsa o kimse de kibirden bir parça yoktur’ buyurmuştur.”⁵² Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere sosyal hayat içerisinde bir kimse yapması gereken bir vazifeyi kibirden dolayı küçümser veya hor görüp yapmaktan imtina ederse uyum sorunu yaşaması kaçınılmazdır.

- *Soyu ile övünür;*

Tarihin her döneminde şahsiyeti tam olgunlaşmamış veya tevazu nimetinden nasiplenmemiş kimseler, kendilerini her zaman başkalarından üstün görme yarışı içerisinde girmişlerdir. Şahsının çok özel ve değeli olduğunu düşünen kimseler özellikle soyları ve akrabalarıyla başkalarına karşı fevkiyet duygusu içerisinde olmuşlardır ve olmaya da devam etmektedirler. Bazen soy ile övünme duygusu insanın nefesine çok sinsi bir şekilde fark edilmeden yaklaşabilmektedir. Elbette ki insanın temiz bir aileden

⁵² Tirmizî, “Birr”, 61.

gelmesi bir şükür vesilesidir. Ancak bu nimet, kibre sebep olursa kişiyi nankörlüğe sevk edeceğinden de hiç şüphe yoktur. Mesala Hz. Peygamber'in soyundan gelmek şükür gerektiren büyük bir nimettir. Bir kimsenin bu pak soydan gelmesi kendi emeğinin sonucunda olmadığından dolayı bununla övünmesi veya gurur duyması yersizdir. Şükür gerektiren bir durum kibre neden olursa Hakk'ı inkâr ve küfrân-ı nimete yol açar. Bununla birlikte günümüzde soy ile övünme yarışına girenler, kendilerini başta Hz. Peygamber olmak üzere tarihte önemli işler deruhte etmiş büyük şahsiyetlerin ailelerine nispet etmeye çalışmaktadırlar. Bu kimsenin asıl gayesi onlar üzerinden başkalarına karşı üstün olduğunu hissettirme arzusudur. Soyu ile üstünlük yarışına gire kibirli kişiler kendilerine emek veren insanları bile hor görebilmektedirler. Hz. Peygamber'in en büyük mücadelelerinden biri de hiç şüphesiz cahiliye gurur ve kibrini yererek atalarla övünme adetini ortadan kaldırması olmuştur. Netice itibariyle İslâm'a göre, kendi üstünlüğünü belli bir soya mensup olmaya bağlayan insan, cahiliye adetlerine uyarak kibriyle kendini cehenneme hazırlamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere şüphesiz aile en büyük lütuftur; en çok şükredilmesi gerekli olan nimetlerden birisidir. İnsanın kendi ailesine ve soyuna değer vererek yaşaması elzemdir; ancak bununla bir üstünlük vesilesi aranmamalıdır. Bu bağlamda özellikle kendilerini yalanla başka bir soya nispet edenler çok şiddetli bir dille uyarılmışlardır. Bu minvalde İbrahim et-Teymî (r.a.) babasından şöyle rivâyet etmiştir:

Ali (r.a.) bize birgün hutbe vererek şöyle dedi: "... Kim babasından başkasının babası olduğunu iddia eder veya bir köle efendisinden başka birini kendi efendisi kabul ederse Allah Teâlâ'nın, meleklerin ve tüm insanların laneti bu kimseler üzerine olup Allah Teâlâ bu kimselerin de ne farz ne de nafilelerini kabul etmeyecek veya bunlardan tevbe ve fidye de kabul edilmeyecektir. ..."⁵³

Cahiliyye devrinde insanlar akrabalarıyla övünüyor, mezarlara bile gidip kaç kişi olduklarını sayıyorlardı. Zamanla durum değişerek akrabalıktan önce ırk sorulmaya başlandı. İnsanların ismi bile sorulmadan nereli olduğu veya hangi milletten olduğu sorularak insanla ilgili bir ön yargı elde edilerek ona göre davranılmaya başlandı. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"İnsanlar ya cehennem kömüründen başka bir şey olmayan ölmüş ecdadlarıyla övünmekten vazgeçerler yahut da Allah katında, burnuyla pislik yuvarlayan mayıs böceğinden daha adi bir derekeye düşerler. Allah sizlerden cahiliye kibrini

⁵³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, ts.), "İtk", 4; Tirmizî, "Vela", 3.

temizledi. Artık o, muttaki bir mü'min yahut bedbaht bir facirdir. İnsanların hepsi Âdem'in evlatlarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır.”⁵⁴

- *Menfaatçidir;*

Yaptığı iş için menfaat uman sadece menfaatini elde eder. Cenâb-ı Allah için yapan ise mükafatını ondan alır. Ebû Saîd'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Her kim (ibâdetini gösteriş için halka) işittirirse Allah o kimseyi (yâni maksadını halka) işittirir ve kim (ibâdetinde) riyakârlık ederse Allah onun riyakârlığının cezasını verir.”⁵⁵ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere kibirli kişi sadece kendini düşündüğünden dolayı ibâdeti dahi kibir riyâ bağlamında bir menfaat aracı olarak kullanabilmektedir.

- *Makam ve mevkiye karşı hırslıdır;*

Mevki ve makam da bir nimettir. Bu nimeti elde edebilmek için çalışmak gereklidir. Bazı insanlar nüfuzlarıyla çalışmadan kolaylıkla bir mevkiyi elde etmek isteyebilir. Bu şekilde davrananların genellikle mahcup olmadıkları, başarılı olan insanlardan bile kendilerini üstün gördükleri fark edilmektedir. Dinî alanda dahi hizmet etmek isteyenlerde bu mevkiye en çok kendisinin layık olduğunu düşünerek kibre düşenler bulunmaktadır. Kendi yaptıkları başına gelince yanlışı fark etmekte ama ‘herkes böyle yapıyor’ deyip aynı hataya bilerek devam etmektedir. Mevki ve makam imtihan vesilesidir. Bu imtihanın bilincinde olan kişi öncelikle Allah Teâlâ’dan yardım istemeli, gayret ve emeklerinin arttırarak ilerlemek için uğraşmalıdır. Kibre sebep olabilecek davranışlardan ve isteklerden uzaklaşmalıdır. Hadislerde de mevki makam için aracıya başvurmanın doğru olmadığı belirtilmiştir. Hz. Peygamber mevki ve makam isteyenini de ona aracı olanı da hoş görmemiştir. Ebû Mûsâ’dan (r.a) şöyle rivâyet edilmiştir:

“Eş‘arilerden iki kişi ile birlikte Rasûlüllâh’ın yanına gelmiştim biri sağımda diğeri de solumda idi. Rasûlüllâh ağzını misvaklıyordu. O iki kişi hemen Rasûlüllâh’dan bir iş (memuriyet) istediler. Ben de: Seni hak din ile Peygamber olarak gönderen Allah Teâlâ’ya yemin olsun ki, bunlar içlerindeki iş isteme durumlarını bana açmadılar. Bende iş isteyeceklerini fark edemedim. Şu anda Rasûlüllâh’ın hareket ettirdiği dudağının altındaki misvağı görür gibi oluyorum. Adamların bu istekleri üzerine Rasûlüllâh şöyle buyurdu: “Biz devlet işinde yetkili işler isteyene asla

⁵⁴ Süleymân b. el-Eş‘âs b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1425/2004), “Edeb”, 120; Tirmizî, “Menakıb”, 75.

⁵⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009). Mâce, “Zühd”, 21; Tirmizî, “Zühd”, 48.

yardımcı olmayız, şimdi sen git.” diyerek Ebû Mûsâ’yı Yemen’e gönderdi. Arkasından da Muaz b. Cebel’i yola çıkardı.⁵⁶

- *Mal ve mülkü övünç ve riya için kullanırlar;*

Kibir sebeplerinden biri de mal ve mülk sahibi olduğu için kendisini diğer insanlardan üstün görmektir. Mal ve mülk sahibi olmak günah olmamakla beraber onu hayra kullanmak cenneti kazanmaya vesile olarak görülmüştür. Malı mülkü olanlar sayesinde ibadethaneler, aşevleri, darülacizeler, kimsesizler yurdu, yardım kuruluşları yapılmakta ve faaliyetlerine devam edebilmektedir. Allah Teâlâ insanı yardım etmeye alıştırmak için zekâtı farz kılmıştır. Verebilmenin güzelliğini fark eden insan ancak yardımlarını daha da arttırabilir. Ama verdiğini göstererek yapanlar ancak kibrini arttırır. Yardım etmek çok güzel bir hasletken verdiği nimetle beraber kibre düşüp cehennemi de hak edebilir. Yapılan her işte öncelikle kalp yoklanmalı, iyilik yapıyorum zannederek günaha saplanmamalıdır. Hadislerde de bu vurgulanmıştır. O yüzden kimin cennetlik kimin cehennemlik olduğu bilinmemektedir. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Atlar üç nevi’ insan için üç türdür: At ırkı bazı adam için sevaptır, bazı adam için (fakirlik ve ihtiyâcına) bir perdedir, bazısına da boynunda bir vebaldir. At kendisi için ecir olan kimseye gelince, o, atını Allah Teâlâ yolunda (cihad için) bağlamıştır ve atını da bol otlu geniş bir sahada veya bir bahçede uzatmıştır. Bu bol otlu sahadan yahut bahçeden atın bu uzun ipinde iken yediği her ot, at sahibi için haseneler olmuştur. Atın ipi kopsa şahlanarak bir veya iki yükseklik veya bir iki şavt koşsa, yerde onun bıraktığı gübreleri ve izleri sahibi için haseneler olur. Bir de hayvan bir nehre uğrayıp da ondan içerse sahibi sulamak istememiş olsa bile- bu su da sahibi için haseneler olur... Bir kimse de atını övünmek için yahut riya için veya İslâm ahalisine düşmanlık için bağlarsa, bu hayvan da onun için bir vebal olur.”⁵⁷

Konu ile ilgili olarak Rasûlüllâh’a eşekler hakkında soruldu. O şöyle buyurmuştur: “Bunlar hakkında bana, her hükmü toplayıcı (bir vecize olan) şu tek âyetten başka bir şey indirilmedi: İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa onu görecektir”⁵⁸

⁵⁶ Müslim, “İmâra”, 3; Ebû Dâvûd, “Hudud”, 1; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. *es-Sünen*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Tahâra”, 4.

⁵⁷ Buhârî, “Cihâd”, 48; el-Zilzâl 99/7-8.

⁵⁸ Buhârî, “Cihâd”, 48; el-Zilzâl 99/7-8.

- *Kılık kıyafeti ile övünürler;*

Kılık kıyafet her devirde değişik şekillerde olsa da kibir vesilesi olabilmektedir. Kıyafet insanın örtünmesi için emredilmiştir. İnsan ise bu emri abartarak kendini ön planda gösterebilmek için çeşitli şekillerde kullanmıştır. Ya pahalı markalı giysiler giyerek ya da dikkat çekecek kadar abartılı renk ve özellikte olanları tercih ederek kibre düşebilmektedir. Amaç örtünmekken üstünlüğünü gösterme yarışına da dönebilmektedir. Verilen her nimet amacına uygun şekilde istifade edilmeli, insanlara karşı kibirlenmek için kullanmaktan sakınılmalıdır. Hadislerde de bu duruma dikkat çekilmiş, yanlış olana meyletmemek için Hz. Peygamber tarafından sahâbe uyarılmıştır.

İbn Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, Kıyamet günü, büyükenerek elbisesini sürüyenin yüzüne bakmayacaktır." Bir diğer rivâyette ise: "Elbisesini çalımla sürüyene bakmayacaktır" demiştir.⁵⁹

İbn Mes'ud'dan (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) buyurdular: "Kim namazda izarını (gömleğini) çalımla yere degecek kadar uzatırsa, Allah Teâlâ onun ne günahını affeder ne de onu kötü amellere karşı korur."⁶⁰

İbn Ebû Mûsâ'den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Ali'den işittim şöyle diyordu: "Rasûlüllâh, ipekli kumaştan elbise giymeyi kibir ve böbürlenme vasıtası olan yastık kullanmayı ve yüzüğü orta parmakla şehâdet parmağına takmayı yasakladı."⁶¹ Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) buyurdular ki: "Bir adam, nefsinin hoşuna giden bir takım elbise içinde saçları da yapılmış olarak giderken yürüme sırasında kibre düşmüştü ki, birden yere battı. Kıyamet kopuncaya kadar orada zorlukla batmaya devam edecek."⁶² Ebû Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor:

"Bir adam izarını salmış bir vaziyette namaz kılarken, Rasûlüllâh ona: 'Git, abdest al!' buyurdu. Adam gitti abdest aldı, sonra gelip tekrar namaza durdu. Rasûlüllâh ona tekrar: 'Git abdest al!' diye emretti. Adam gitti, abdest aldı, geri geldi. Orada bulunan bir adam: 'Ey Allah'ın Rasûlü, ona niye abdest almasını emir buyurdunuz?' diye sordu. Rasûlüllâh şöyle buyurdu: "O, izârını sarkıtmış olarak

⁵⁹ Buhârî, "Libâs", 1, 2, 5; "Edeb", 55; Müslim, "Libâs", 42; Ebû Dâvûd, "Libâs", 28; Tirmizî, "Ticara", 5; Nesâî, "Zinet", 102.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Salat", 83.

⁶¹ Nesâî, "Zinet", 80.

⁶² Müslim, "Libâs", 49.

namaz kılıyordu. Allah Teâlâ, izarını sarkıtan erkeğin namazını kabul buyurmaz.”⁶³

Gösterişli giysiler giydiği için kalbinde kibir oluşan kişinin, o kıyafetler üzerindeyken yaptığı ibadetlerin kabul olmadığı hatta abdestinin bile makbul olmadığına dikkat çekilerek uyarılarda bulunulmuştur. Amaç kıyafet mi yoksa kalp mi bu da sorgulanılması gereken bir konudur. Kötü giysiler giyip takvası ile gösteriş yapmak da tabii ki mümkündür.

- *Kulluğu gösteriş için yaparlar;*

Yapılan eylemin Allah Teâlâ’nın rızası için olduğu düşünülse de zerre kadar kibir insanın amellerini yok edebilir. Yıllarca emek vererek elde edilen ibadetlerin gösteriş ile birlikte yok olduğunu görmek insan için en büyük üzüntü kaynağı olacaktır. Amellerin çokluğuna güvenmemek gerekir, önemli olan hangi niyetle bu amellerin yapıldığıdır. Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Üzüntü kuyusundan Allah Teâlâ’ya sığın.” Ashab ‘üzüntü kuyusu nedir? Ey Allah’ın Rasûlü’ dediler. Rasûlüllâh’de şöyle buyurdu: ‘Cehennem’de bir vadi olup Cehennem her gün yüz kere ondan Allah’a sığınır.’ Bunun üzerine Ashab: ‘Oraya kimler girecektir?’ Buyurdu ki: ‘gösteriş için okuyup gösteriş için kulluk yapanlar oraya girecektir.’”⁶⁴

- *İnsanların dikkatlerini üzerlerine çekmeye çalışırlar;*

İnsanların toplu olarak bulunduğu yerlerde daha fazla âdâba dikkat etmek gerekir. Topluluk içinde bulunmakla beraber insanlara saygı göstermek, insanları rahatsız etmemek gibi kurallara uyma zorunluluğu vardır. Bütün davranışlar herkesi düşünerek yapılmalıdır. Özel olarak ilgilenilme isteği, ayrıcalıklı olma hissiyatı, herkesten öncelikli olduğunu zannetme şeklinde tezahür eden duygu, düşünce ve eylemler hiçbir yerde hoş karşılanmamaktadır. Bu bağlamda hadislerde başkalarına karşı üstünlüğünü kabul ettirmek için baş köşeye oturmak zemedilmiştir. Ebû Miclez’den (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: Adamın biri halka halindeki bir toplantı yerinde halkanın ortasına oturdu. Bunun üzerine Huzeyfe şöyle dedi: “Halkanın ortasına oturan, Muhammed’in diliyle lanetlenmiştir veya Muhammed’in diliyle Allah Teâlâ ona lanet etmiştir.”⁶⁵

⁶³ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 28.

⁶⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 52; Tirmizî, “Zühd”, 48.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 18; Tirmizî, “Edeb”, 12.

- *Başkalarına karşı bilgiçlik taslarlar;*

Duygu ve düşünceler değişkendir. Bilgiler bile zamanla değişmekte veya gelişmektedir. Bilim ve teknoloji ilerledikçe insan ne kadar az bildiğini daha iyi fark etmektedir. Doğru veya yanlışta inat etmek, en iyiyi bildiği konusunda ısrarcı olmak İslâm ahlâk prensipleri bağlamında zemmedilmiştir. Bilginin sınırlı olduğunu bilerek en iyisini “Allah bilir” diye düşünerek sözlerini paylaşmak uygun görülmüştür. Hz. Peygamber soru sorunca sahâbe cevap vermeye bile haya ederdi, “En doğrusunu Allah ve Rasûlü bilir”⁶⁶ diyerek tevazu gösterirlerdi.

Bu çerçevede insanları rahatsız etmek, insanları küçük görerek yerinden etmek doğru bir davranış olarak görülmemiştir. Cami âdâbında bile kalabalıkta yerinden kaldırma değil sıkışarak oturma tavsiye edilmiştir. Büyük veya küçük olmak cemaatten kovulmaya veya yerine başkasının geçmesine sebep değildir. Günümüzde yaşlılara saygı için zorla insanlar yerlerinden kaldırılmaya çalışılıyor. Edep ve kurallar göz önünde bulundurularak, başka bir yer yoksa ayaktaki kişi yaşlı veya hasta gibi bir durumda ayakta duramayacaksa yer verilmesi istenebilir. Yoksa kendini üstün gördüğü için beğendiği yere oturmak için birisini yerinden etmek kibir sebebiyledir. Aynı durum sıralarda da görülmektedir. Sıraya riâyet etmeyerek zorla başkasının sırasını gaspetmek de kibir davranışlarından. Hadislerde de bu durum belirtilmiştir. İbn Ömer’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Herhangi biriniz bir din kardeşini oturduğu yerden kaldırıp sonra oraya oturmasın!”⁶⁷

- *Başkalarından saygı ve hürmet beklerler;*

İnsanların hürmet göstermesini istemek veya hürmet ve saygı göstermeleri durumunda sevinmek, kendini bu duruma layık görmek de kibirdir. Sahâbe bu konuya dikkat etmiş yapılan davranış, nefislerinin şımarmasına vesile olur endişesi ile dikkatli davranmışlardır. Hz. Peygamber de insanları uyarmış, gösterilen davranışların insanın insana ibadet eder gibi abartılı olmasından uzak olmasını istemiştir. İbadet sadece Allah Teâlâ için olur, saygı ve hürmete en çok layık olan da O’dur. Bu bilinçte olmak her Müslümanın görevidir. Ebû Miclez’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir:

⁶⁶ Tirmizî, “Kıyâme”, 7.

⁶⁷ Buhârî, “Cumua”, 19; Müslim, “Selâm”, 43; Tirmizî, “Edeb”, 9.

“Muaviye çıkmıştı, Abdullah b. Zübeyr ve Safvân onu gördüklerinde ayağa kalkmışlardı. Bunun üzerine Muaviye: ‘oturunuz’ dedi. Çünkü Rasûlüllâh’dan şöyle buyurduğunu işittim dedi: ‘Her kimi, insanların kendisi için kalkıp ayağa dikilmeleri sevindirirse ateşteki yerine hazırlansın.’”⁶⁸

İrbâd b. Sâriye’den (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir:

“Rasûlüllâh bir gün sabah namazından sonra son derece etkili bir va’z verdi de bu va’zın tesirinden gözler yaşardı kalpler ürperdi. Ashâbtan bir kişi: ‘Bu öğütler vedalaşan bir kimsenin öğütleri gibidir o halde bize neyi tavsiye ederseniz Ey Allah’ın Rasûlü!’ dedi. Rasûlüllâh da şöyle buyurdu: ‘Allah Teâlâ’ya karşı her zaman ve her zeminde sorumluluk bilinci içerisinde olmayı Allah Teâlâ’dan gelen her şeyi dinleyip itaat etmeyi idareciniz durumunda olan kimse Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyip itaat ediniz. İçinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara şahid olacaklardır. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışan şeylerden sakınıp uzak durunuz. Çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefa-i Raşîdinin sünnetine sıkıca sarılsın.’”⁶⁹

Bu dünyada her varlığın bir görevi vardır. Her insan aynı işi yapacak istek ve kabiliyette yaratılmamıştır. Herkes aynı görevi yapmış olsaydı dünyanın düzeni bozulurdu. Bu nedenle, insanları küçük görmek doğru değildir. Yaptığı iş ile övünmek ya da değersiz ve küçük görerek yaptığından vazgeçmek de istenmemiştir. Gayret insandan yardım Allah Teâlâ’dandır. Hangi alanda faydalı olunacak ve başarılı olunacak ise o tercih edilmelidir. Hadislerde de yaptığı iş ne olursa olsun insanın değerli olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir:

“Bir zenci adam yahut zenci kadın mescidi süpürürdü. Günün birinde vefat etti. Fakat Hz. Peygamber onun ölümünü bilmemişti. Bir gün Peygamber ‘Bu insana ne oldu?’ diye sordu. Sahâbiler: ‘O öldü yâ Rasûlüllâh’, dediler. Rasûl-i Ekrem: ‘Bana (vefatını) haber vermeli değil miydiniz?’ buyurdu. Sahâbiler: Ona şöyle şöyle oldu diye, kıssasını zikrettiler. Râvî dedi ki: Sahâbiler bu sözleriyle o zâtın şânını küçük ve ehemmiyetsiz gördüler. Rasûlüllâh: ‘Haydin onun kabrini bana gösteriniz’ buyurdu. Onun kabrine vardı ve üzerine namaz kıldı.”⁷⁰

- *Dengesiz davranışlar içerisinde olup insanları rahatsız ederler;*

Allah Teâlâ’nın yarattığı her varlık değerli ve özeldir. O’nun yaratma kabiliyetinin eseri olan varlık alemi en güzel şekilde düzenlenmiştir. Bu alemde her mahluk belli bir amaçla yaratılmıştır. Yaratılış amaçları tam olarak idrak edilemese bile her bir varlığa bu

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 52; Tirmizî, “Edeb”, 13.

⁶⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7; Tirmizî, “İlim”, 16.

⁷⁰ Buhârî, “Salât”, 72, “Cenâiz”, 66; Müslim, “Cenâiz”, 71; İbn Mâce, “Cenâiz”, 32; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 57.

alemdede insana eşlik ettikleri için teşekkür edilmeli ve saygı gösterilmelidir. Onların mevcudiyetine saygı gösterilmeli rahatsız edilmemelidir. Onların varlıkları hakkında bilip bilmeden kararlar alınarak yok edilmeye çalışılmamalıdır. Kainat bir denge içindedir, bir şeyin yok olması diğerinin de yok olmasını hızlandırır. Hadislerde de kendini üstün görüp dengeyi bozan davranışlarda bulunmamak gerektiği vurgulanmıştır. Câbir'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:

‘Kıyamet günü bana en sevgili ve en yakın olanınız, ahlâkı en güzel olanlarıdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve benden en uzak olacak olanlar ise dengesiz biçimde saçmalayıp boşboğazlıkla insanları rahatsız edenlerle mütefeyhiklerdir.’ Ashâb: ‘Ey Allah'ın Rasûlü! dengesiz ve boşboğazları anladık fakat bu mütefeyhikler kimdir?’ deyince Rasûlüllâh şöyle buyurdu: ‘Ululuk taslayıp kibirli davrananlardır.’”⁷¹

Allah'ın (cc) yarattığı her varlık değerlidir. Muhatabına her davranışta insan onuruna yaraşacak şekilde muamele etmenin gerektiği hadiste belirtilmiştir. İnsana fakir olsun, zengin olsun, en yüksek makamda olsun veya hiçbir makamı olmasın saygıyla davranılması gereklidir. Özellikle topluluk içinde insanlara farklı muamele yapıldığının fark edilmesi kalp kırgınlığına, düşmanlığa, haset ve kıskançlığa sebep olabilir. Bunlar da göz önünde bulundurularak insanlara daha özenli davranmak gereklidir. Enes'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Rasûlullah'ın ashâbına Rasûlullah'dan daha sevimli bir kimse yoktu. Fakat buna rağmen kendisini gördükleri zaman kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı.”⁷²

Söz ve davranışlarla insanları küçük düşürerek yaptığı işten menedilmeye çalışılabilir. Kendini bilen insan bu durumda doğru olandan vazgeçmemelidir. Ama her insanın iradesi o kadar güçlü değildir. Bu söz ve davranışlarda bulunanların gerçek amaçlarını anlamak ve ona göre tedbir almak gereklidir. Kendisine zor geldiği için bu eylemi kimsenin de yapmasını istemiyor olabilir. Ya da bu davranışa layık olanın sadece kendisi olduğunu düşünebilir. İnsan dikkatli olmalıdır. Faydalıyı ve zararlıyı fark etmeli davranışına ona göre yön vermelidir. Kibirli bir insanın kendini üstün göstermek için söylediği aşağılayıcı ithamlarda bulunması sebebiyle yaptığı doğru amelinden

⁷¹ Tirmizî, “Birr”, 71.

⁷² Tirmizî, “Edeb”, 13.

vazgeçmemelidir. Hadiste o şekilde davranan ve onlara uyanlar kötülenmiştir. Abdurrahman b. Hasene'den (r.a) şöyle rivâyet edilmiştir:

“Rasûlüllâh elinde kalkana benzer bir şeyle yanımıza geldi, elindeki malzemeyi yere dikti, arkasına çömeldi ve küçük abdestini bozdu.’ Orada bulunanlardan bir kısmı: ‘Bakınız! Kadınlar gibi küçük abdestini bozuyor’ dediler. Bunu işiten Rasûlüllâh o kimselere şöyle dedi: ‘İsrailoğullarından bir kısmının başına gelenleri bilmiyor musunuz? Onlar üzerlerine idrar dokunan yerleri makasla kesiyorlardı da bazıları onları bu işi yapmaktan yasakladı sonra da kabirde kendilerine azap edildi.’”⁷³

- *İsim ve ünvanları ile övünürler;*

İsimler ve ünvanlar insanları birbirinden ayırabilmek için verilir. Bazı isim ve ünvanlar insanı överken bazıları da kötüleyebilir. İnsanlar tarafından hoş karşılanmayan isimlerden uzak durulduğu gibi insanlar tarafından kibre sebep olacak isim ve ünvanlardan uzak durulmalıdır. Sahâbe de bu konuda Hz. Peygamber'in sözlerine uyarak hareket etmişlerdir. Ünvan kullanırken dikkatli olmuşlar; Allah Teâlâ'nın isimlerini çocuklarına verirken “Abd (kul)” kelimesiyle beraber kullanmışlar, kendilerinden bahsederken mümkün olduğunca mütavazi lakaplar kullanışlardır. Örneğin “Hz. Ömer (r.a.) Hadımü'l-Haremeyn (Kabe'nin Hizmeçisi) lakabını kullanmış”, Hz. Peygamber kendini tanıtırken “Mekke'de kuru ekmek yiyen kadının oğluyum” diyerek tanıtmıştır. Bunun gibi örnekler mevcuttur. Peygamber'in ve sahâbenin tutumları kibre düşmemek için en güzel örnektir.

Anlamı kötü olan veya Allah'ın sıfatlarını andıran isimler kibre bir kapı aralayabileceğinden dolayı değiştirilmiş veya yasaklanmıştır. Ömer b. Hattâb'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Rafî’, Bereket ve Yesâr isminin konulmasını yasaklayacağım.”⁷⁴ Semure b. Cündüb'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Çocuğuna Rebah, Eflah, Yesâr ve Necîh ismi verme!’ Sonra bu isimli bir kimse için ‘o orada mı?’ diye sorulur da ‘yok’ denilir.”⁷⁵ Ebû Hureyre (r.a.), Peygamber'den (s.a.s.) şöyle rivâyet etmiştir: ‘Kıyamet günü Allah Teâlâ katında isimlerin en kötüsü kendisine ‘melikü'l-emplâk, krallar kralı, padişahlar padişahı’ verilen kişidir.’ Süfyân diyor ki: ‘Şahan şah’ padişahlar padişahı

⁷³ İbn Mâce, “Tahâra”, 26; Nesâî, “Tahâra”, 30.

⁷⁴ Müslim, “Edeb”, 17; Tirmizî, “Edeb”, 65.

⁷⁵ Müslim, “Edeb”, 27; Tirmizî, “Edeb”, 65.

demektir. ‘Ahneu’ en kötüsü demektir.”⁷⁶ Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor; “Zeyneb bnt. Ebî Seleme’nin ismi Berre idi. ‘Nefsini tezkiye ediyor’ denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu Zeyneb diye isimlendirdi.”⁷⁷

Rasûlüllâh sadece insanlara değil, kendisi için değerli olan hayvanına, eşyasına da isim vermiştir. Sadece kibre sebep olduğu için değil bazen de insanın onuruna dokunan isimlerin de kullanılmasını istememiştir. Müslümanların ruhen ve fikren İslâmî kimliğini kaybetmemesi için sadece kendi isimlerinin değil yaşadıkları her alana Müslüman kimliğine uygun isimler konularak kendine yabancılaşması önlenmelidir.⁷⁸

- *Nimete şükretmezler;*

Yapılan her iyilik için teşekkür edilmeli, verilen her nimete şükredilmelidir. Herkes Allah Teâlâ’nın kulu, kimse kimseden daha değerli veya özel değildir. Daha üstün olduğunu düşünenler yapılan iyilikleri insanların yapması mecbur gibi görüp teşekkür dahi etmeyenlerdir. İnanan insanları dini istismar yaparak kullanmaya çalışanlar, yapılacak her kötülüğü yapar ve “Müslüman affeder, Müslüman kin tutmaz, Müslüman küsmez, sen Müslümansın iyilik yapmak zorundasın” gibi sözlerle özür bile dilemeden menfaati için kullanmaya çalışırlar. Bütün insanlar eşit haklara sahiptir. Müslümanın iyilik yapması Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak içindir, nefsine hizmet edenlerin kölesi olmak için değil. Uyanık olup kendini üstün görüp insanları kullanmaya çalışanlardan uzak durmak gereklidir. Başkalarına iyi davranırken kendine zulmetmek doğru değildir. Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlara teşekkür etmesini bilemeyen, Allah Teâlâ’ya da şükredemez.”⁷⁹

1.2. Kibir Sebepleri

İnsan kendisinde bulunan özelliklerden dolayı başkalarından üstün olduğunu düşünmeye başlamasıyla, hal ve hareketlerinde kibir alâmetleri görülmeye başlar. Bazen insan kibrin davranışlarına nasıl ve ne şekilde yansıdığını tespit etmekten aciz kalabilir. Bu bağlamda kibrin çoğu zaman fark edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması oldukça

⁷⁶ Tirmizî, “Edeb”, 65; Müslim, “Edeb”, 17,27.

⁷⁷ Buhârî, “Edeb”, 108; Müslim, “Edeb”, 17.

⁷⁸ Ahmet Nair, “Kur’ân ve Sünnete Göre İsimlendirme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (Nisan 2019), 68-84.

⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11; Tirmizî, “Birr”, 35.

zordur. Ancak genel olarak bakıldığında kibre sebep olan birçok maddî ve manevî etkenlerin bulunduğu bilinmektedir. Bazı insanlarda ekonomik imkanlar, sosyokültürel statü, soy, güzellik, zenginlik, sağlık, güç, bolluk, taraftarlar ve arkadaşlar gibi maddî etkenler kibre sebep olurken, bazı kimselerde ise nafil ibadetler, hayır ve hasenat vs. gibi manevî etkenler kişilerin kibre düşmesine neden olmaktadır. İster maddî ister manevî, hangi etken kişiyi kibre sevk ediyorsa bu İslâm'da hoş görülmemiş, kınanmıştır. Günümüzde ise bu kötü davranış psikolojik bir sorun ve tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak kabul edilmektedir. Kibrin birçok sebebi olduğu gibi birçok çeşidi de bulunmaktadır. Aşağıda hadisler bağlamında kibir çeşitleri başlıklar halinde tetkik edilmeye çalışılacaktır.

İnsan zamanını ne ile geçirirse en çok ne ile meşgul olursa ister istemez ondan etkilenir. Çünkü kalp devamlı gördüğünü, emek verdiğini değerli görür. İlimle uğraşan ilmi değerli görürken, para ile uğraşan zenginliği, tarımla uğraşan toprağı, güzelliğiyle uğraşan güzelliği kıymetli görür. İnsanın değer yargıları da bu uğraşları sayesinde belirlenir. Bazen yapılan işler insanın kalbinin katılaşmasına sebep olabilir. Osmanlı devletinde bu konuya çok önem verilmiş zor işlerde çalışanlar dinlendirilmiş (kasaplık yapan, demircilik yapan gibi) başka işlerde bir süre çalıştırılarak kalplerin katılaşması önlenmeye çalışılmıştır. Allah Teâlâ da günde beş defa namaza çağırarak, oruç ve hac ibadetlerini emrederek, zekât ve sadaka gibi verme edimini öğreten ibadetlerle insanın kalbinin katılaşmasını önlemek için tedbirler almıştır. İnsan bu ibadetlerle yaşadığı kibre sebep olan ortamdan biraz olsun uzaklaşıp varlığın sonsuz hikmetlerini fark edebilir. Hz. Peygamber bu durumu fark ederek yaşanan yer ve durumun, çalışılan işin insanlar tarafından değer görüp görmemesiyle doğru orantılı olarak bu tip durumların kibir ile ilintili olduğunu hadislerinde belirtmiştir.

Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Size Yemenliler geldi. Onlar, ince ruhlu ve yufka yürekli insanlardır. İmân Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir. Küfrün başı doğu (şark) cihetindedir. Böbürlenme ve kibirlenme deve; sükûnet ve vakar ise koyun besleyenlerdedir."⁸⁰

Günümüzde toplumların yaşadıkları ülke ile büyüklük taslamaları, zenci ve beyaz ırk çatışmaları, millet ve ırk çatışmaları, mal mülk üstünlüğü çatışmaları artmıştır. Bu

⁸⁰ Buhârî, "Menâkıb", 2, "Megazî", 75, "Bed'ü'l-Halk", 15; Müslim, "İmân", 20; Tirmizî, "Fiten", 61.

durumlarla büyüklenmek ve insanları küçük görmek, adam kayırmak giderek artmaktadır. Nimeti Allah Teâlâ'nın rızasından daha üstün bir yere koyan insan, varlığının amacını sadece dünya hayatıyla sınırlamakta; olumsuz bir durumla karşılaşınca ölümü dahi talep edebilmektedir. Eşini, çocuğunu, işini, sevgilisini, güzelliğini, kazancını kaybeden insanların bunalıma girip başka yollara tevessül ederek intihara meyletmesi de kibrin başka bir boyutudur.

İnsanoğlu her şey ile övünmeyi ister. İnsanlar tarafından güzel olarak kabul edilen işleri yapanlarda kibirlenme alâmetleri görülürken, insanlar tarafından beğenilmeyen özelliklere sahip işlerde çalışanlarda ise kendilerini yetersiz görüp zillete düşme alâmeti görülür.

Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Küfrün başı şark tarafındadır. Kendini beğenmek ve kibirlenmek de at ve deve sahipleri ile hayvan sürülerine bağırıp çağıran bedevilerdedir. Sekinet, yani vakar ve tevazu ise koyun sahiplerindedir.”⁸¹ Ülkelerin zenginliği veya diğer ülkelerden üstün maddî ve manevî birikimlere sahip olması sebebiyle orada yaşayan insanlarda da kibir görülmeye başlar. Hz. Peygamber zamanında şark adı ile bilinen doğu ülkelerinin gelişmiş olması sebebiyle orada yaşayanların diğer ülkelerde yaşayanları beğenmeyerek kibirlendikleri belirtilmektedir. Günümüzde ise batı adıyla anılan ülkelerin gelişmesiyle doğudaki insanları aşağılayarak ikinci dünya insanı gibi sözlerle veya uyguladıkları yaptırımlarla aşağıladıkları görülmektedir. Asr-ı saadette at ve deve gibi hayvanların da değerli görülmesi sebebiyle, bu iki hayvana sahip olanlarda kibir artmıştır. Hayvanlara bağırıp eziyet eden insanların davranışlarının asıl sebebinin kibir olduğu belirtilmektedir.

1.3. Kibir Çeşitleri

Genel olarak bakıldığında hadis kaynaklarında birçok kibirden bahsedilmektedir. Kibrin kime karşı yapıldığı konusu ele alındığına ana hatlarıyla kibrin Allah'a (cc), Peygambere ve insana karşı yapıldığını söylemek mümkündür. Aşağıda kibir çeşitleri hadisler bağlamında tetkik edilip değerlendirilecektir.

⁸¹ Buhârî, “Bed’ü'l Halk”, 15.

1.3.1. Allah’a Karşı Kibir

İslâm’a göre büyüklük sadece Allah Teâlâ’ya mahsustur. İnsanın değil Allah’a, başka varlıklara dahi üstünlük tavrı içerisinde bulunması hoş karşılanmamıştır. Kendisinden daha yüce bir varlık olan Allah’a insanın kibirlenmesi şeytanî bir duygudan başka bir şey değildir. Zira hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herşeyi elinden bulunduran Cenâb-ı Hak’a bütün mahlukat muhtaçtır.

Yaşam, sebep ve sonuç arasında oluşan bir döngü sonucu devam eder. Allah Teâlâ, ibadet ile sorumlu olan varlıkların kul olduğu bilincine ulaşması için bazı eksikliklerle yaratmıştır. Kendi eksikliklerini görmeyip sadece kendisine verilmiş olunan üstünlükle (mal, evlat, güzellik, soy sop, unvan, akıl, ilim gibi) övünmek doğru görülmemiştir. Ebû Saîd ve Ebû Hureyre’den (r.a) nakledildiğine göre Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ hazretleri şöyle dedi: Büyüklük ridamdır, izzet de izarımdır. Kim bu iki şeyde benimle niza ederse ona azap veririm.”⁸² Bir başka rivâyette Rasûlullâh’dan (s.a.s.) şöyle nakledilmiştir: “Cenâb-ı Hak buyuruyor ki, kuvvet O’nun elbisesi, azamet de O’nun elbisesidir. Kim benimle rekabet ederse, onu cezalandıracağım.”⁸³ İçerik olarak aynı manada olan bu iki kudsî hadisten anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ büyüklenmeyi tamamen kendine tahsis etmiştir. Büyüklenmeyi, kendine mahsus bir libâs olarak görmüştür. Bu hususta insanlar arasında herhangi bir paylaşıma da yer vermemiştir. Hatta rivâyetin sonunda da görüleceği üzere bu hususta kendisine ortak olanlara azap edeceğini belirtmiştir.

İnsan tabiatı icabı aceleci bir varlıktır. İsteddiği şeyin hemen olmasını ister. Bazen de istediği şey olsa bile beğenmez karşı gelir. Ne istediğinin ve arzularının sonucunu bilmeyen insan, Allah Teâlâ’nın takdirine de razı olmaz. Takdire razı olmayan kişi, farkına vararak veya varmayarak kibir kapısından içeriye girmiş olur. Mesela bir kimse başına gelen bir musibetten dolayı sabır göstermediğinde takdire razı olmamakta, Allah’a karşı gizli bir kibir içerisinde girmektedir. İslâm’a göre her saniyesi imtihanda olan insanın, duygu, düşünce, istek ve arzuları kontrol altında tutması gerekmektedir. Gizli kibirden kaynaklı bir isyan düşüncesi, kişinin dünya ve âhiret saadetine engel olacak bir konumdadır. Her şey Allah Teâlâ’nın takdiri iledir. İnsanı gücünün yetmediği şey ile

⁸² Müslim, “Birr”, 136; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 29.

⁸³ Müslim, “Birr”, 136; İbn Mâce, “Zühhd”, 16; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 26.

imtihan etmediği de belirtilmiştir. Onun takdirini beğenmemek ve isyan etmek, Allah'ın takdirine karşı kibir bağlamında değerlendirilmiştir. Sabit b. ed-Dahhâk'tan (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "...(Sizden evvel geçen ümmetlerden birinde) yaralı bir adam vardı. (Acısına dayanamayıp) kendisini öldürdü. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah Teâlâ: Kulum kendi kendisini öldürmeye davranmakla benim hükmüme sabırsızlık etti. Ben de ona cenneti haram kıldım, buyurdu.”⁸⁴ Bu hadiste, savaşta yararlık göstermiş olmasına rağmen Allah'ın kendisi için takdir ettiği yaralanma haline sabır göstermeyen bir kişinin durumu izah edilmiştir. Burada asıl vurgulanan husus takdire karşı kibirdir. Kibrin neticesinde cennetin o kişiye haram kılındığını söylemek mümkündür.

Allah'ın takdirine razı olmayanlar nasıl kibirli olarak değerlendirildiyse aynı şekilde ona ibadet etmekten imtina edenlerin de kibirli kimseler olduğu ifade edilmiştir. Nu'man b. Beşîr'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Dua ibadetin kendisidir" sonra şu âyeti okudular: 'Rabbimiz: Bana dua edin ki size icâbet edeyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yediremeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir.'"⁸⁵

Hiz. Peygamber, yukarıda nakledilen hadiste de görüleceği üzere duayı bizzat ibadetin kendisi görmüştür. Daha sonra ilgili âyeti okuyarak kibirli kimselerin ibadetten uzak duracaklarını belirtmiştir.

İbadet, kulluk bilincinde olmaktır. İslâm'a göre, ibadet edilmeye layık olan sadece Allah Teâlâ'dır. Sevgiye, saygıya, teşekkürle layık olan ancak O'dur. O'nun takdiri ile yoktan var edilen insan, ibadetler sayesinde Cenâb-ı Hakk'a yönelerek O'nun varlığıyla hemhal olup şükrünü belirtmesi insanın da kibrini yenmesi açısından önemlidir. Çünkü muhtaç bir varlık olarak yaratılan insanın da kendini bu evren içinde yalnız hissetmemesi için Allah Teâlâ kendi varlığından çeşitli yollarla haber vererek insanı desteklemiştir. Eğer varlığını haber vermeseydi, zorluklar karşısında umutsuzluğa düşecek ne yapacağını bilemeyecekti veya kibre kapılıp diğer varlıklara zulmedecekti. Varlığını haber verdiği için şükredip, ibadetler sayesinde şükrünü göstermesi insanın varlığını daha değerli hale getirmesine vesile olmaktadır.

⁸⁴ Buhârî, "Cenâiz", 83.

⁸⁵ el-Mü'min 40/60; Ebû Dâvûd, "Vitr", 23; Tirmizî, "Deavât", 1.

İnsan her alanda farklı ve özel olduğunun fark edilmesini ister. Ancak bazen bu istekte aşırıya gidip kibre düşebilir. Yaptığı şey ibadet dahi olsa haddi aşınca üstün olduğunu gösterip büyüklük taslamaya kadar gidebilir. En çok ibadet eden, en çok yardım eden diye anılmak için yapılanlar da hoş karşılanmamıştır. Malı veren, kazanma gücünü ve isteğini veren, olanakları sağlayan da O’dur. Bu bakımdan kibre düşmemek için gizli verilmesi övülmüştür. Hz. Peygamber, ailenin ihtiyaçlarının giderilmesini ve mirasçıya da mal bırakmak gerektiğini belirterek insanları uyarmıştır.

Günümüzde ise yardım bir reklam amacı olarak görülmektedir. Medyada çok bağış yapanların ismi veya şirket ismi belirtilip ticari gelir elde etme amacı ya da bir güç göstergesi olarak kullanılmaktadır. Amaç yardım olarak bile gözüксе bunun kibir olduğunu Hz. Peygamber ve sahâbe hayatlarına bakınca anlamak mümkündür. Enes’den (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İnsanların mescid yaptırma konusunda birbirleriyle yarış etmeleri ve böbürlenip övünmeleri kıyamet alametlerindendir.”⁸⁶ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber kibre sebep olan ibadet yarışını hoş görmemiştir. Bu tür davranışlar, zımnen Allah Teâlâ’ya karşı kibir bağlamında değerlendirilebilir.

Duâ da ibadetin bir parçasıdır. Dua etmek, insanın aciz kaldığı gücünün yetmediği durumlarda Allah Teâlâ’dan istemesidir. O’ndan istemeyip de ondan daha aciz olan varlıklardan istemek de kibirdendir. Peygamberler de zor durumda kalınca dua etmişlerdir. İnsanın her şeye gücü yemez, kendisinin çabasıyla elde ettiğini düşündüklerini bile Allah Teâlâ’nın takdiri ile elde etmiştir. Olana razı olmak güzel bir davranışsa da dua ederek istemek de o kadar güzel bir davranıştır. Dua ederken isyan etmemek, Yüce Yaratıcı’nın gücünü küçümsememek gereklidir. Her şeyi yaratmaya yapmaya kadirdir. Ama istediklerinden de insan sorumludur. Bu nedenle doğru bir şekilde dua etmeyi de öğrenmesi gereklidir.

Dünya hayatı âhireti kazanma vesilesidir. Bu dünyada yapılan herşeyden insan cüzi iradesi oranında sorumludur. İrade sahibi olan insan yaptığını ne için yaptığını bilir. Yapılan eylem bir insan için normal bir davranışken başka birisi için kibir olabilir. İnsan davranışındaki gerçek niyetini en iyi bilendir. Kibirden bahsedilirken insanın başkalarından üstün olduğunu göstermek için değil de sahip olduğu nimetin şükrünü

⁸⁶ İbn Mâce, “Mesâcid”, 2; Nesâî, “Mesâcid”, 2.

yerine getirmek için yaptıkları arasında fark vardır. Verilen nimete sevinmek ve paylaşmak övülürken, her şeyi kendisine vereni unutup gösteriş yapmak ayıplanmıştır. Kibir ve şükür arasındaki farkı da sahâbeler sormuş ve Hz. Peygamber aşağıdaki hadisiyle bu konuyu belirtmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a) anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber;

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.’ buyurdu. Bunu duyan bir adam, “Ama insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!” deyince, Allah Rasûlü, “Allah Teâlâ güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.”⁸⁷ buyurdu.”

Allah Teala her kulun ihtiyacı ne ise onu nasip etmiştir. Kibre düşmemek niyetiyle verileni inkâr etmek hoş karşılanmamıştır. Mütevazi olacağım diye nimeti küçük görüp beğenmiyormuş gibi davranmak doğru değildir. Şükür ve hamd ile elde edilenlerden bahsetmek ise kibir sayılmaz. Ancak verilen nimet sebebiyle insanlardan üstün olduğunu düşünmek kibirdir. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, yakışıklı bir adam Rasûlüllâh'a gelerek: “Ben güzelliği seviyorum. Gördüğünüz gibi bana güzellik de verilmiş. Kimsenin beni, ayakkabı bağı bile olsa bu hususta geçmesinden hoşlanmıyorum. Ey Allah'ın Rasûlü! Bu (haram olan) kibre girer mi?” diye sordu. Aleyhissalatu vesselam: ‘Hayır! buyurdular. Ancak kibr, hakkı iptal, halkı tahkirdir!’⁸⁸

Müslümanlar kibre düşme korkusuyla arzularını sınırlandırmaktadır. “Allah çok verip azdırmazın”, “Çok mal haramsız olmaz, az olsun öz olsun”, “Her şeyi öğrenip ne yapacaksın, delirirsin”, gibi söz ve dualarla aza kanaat edip, çok istememek övülmektedir. Maddî ve manevî açıdan güçlü olan kişinin bütün insanlığa yardımı daha fazla olabilir. Güç kafirde olursa onu hayırda kullanması beklenemez. Müslümanın elinde gücü ne kadar çok olursa herkes için daha büyük yardımlarda bulunabilir. İstemekten bile korkan inançlı insanların öncelikle kibir ve tevazu arasındaki farkı anlamaları, sonsuz nimetlere sahip olan Allah Teâlâ'dan herkesten daha fazla Allah'ın nimetlerini istemeleri gerekmektedir. Hadiste de belirtildiği gibi çok nimet istemek günah değil, nimeti vereni unutmak, nimeti kendinden bilmek kibirdir.

Nimeti vereni unutup kendinden bilmek Allah Teâlâ'yı inkâr etmenin bir başka yoludur. İmanı elde tutmak çok zordur. Çünkü varlığını verenle yarışmak, onun

⁸⁷ Müslim, “İmân”, 147; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 29; Tirmizî, “Birr”, 61.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 29.

yarattıklarını beğenmemek insanın kibrinin göstergesidir. Cennet sadece inandım demekle elde edilemeyecek, kalben de Allah Teâlâ'yı tasdik etmekle olacaktır. Neden inanıldığı, hangi konularda Allah Teâlâ'nın büyüklüğü tasdik edildiği önemlidir. Kibirli olan kişi büyüklük taslayarak nimeti vereni yok saymakta kendini ululamaktadır. Bu nedenle de Hz. Peygamber kalbi günahlardan arındırarak cennete gidebilmek için kibirden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Abdullah'dan (r.a.) rivâyete göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir, büyükleme olan kişi cennete giremeyecektir. Yine kalbinde bir hububat ağırlığında iman olan kimse de cehennem giremeyecektir.”⁸⁹ Bir başka rivâyette: “Kalbinde hardal tanesi kadar îmân bulunan bir kimse cehennem girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez.”⁹⁰

Kibir ehli dünyada kendini üstün göstererek elde etmeye çalıştığı sahte büyüklükle baş başa kalacak, sadece kazancı bu olacaktır. Verilen her nimet insana Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretini hatırlatmak için verilir. Sadece varlığı bu nimetten ibaret sanmak doğru değildir. Her nimetten daha üstün bir nimet yaratılabilir. Bu nimetler gerçek nimetlerin sadece bir gölgesi gibidir. Bunun gibi insan da âhiret gününde o sonsuz nimetler karşısında ne kadar az bir nimetle övündüğünü anlayacaktır. En büyük üzüntü cehennemde o sonsuz nimetleri elde edemeyip zillete düşmektir. Hadiste de o hal tasavvur edilmiştir.

Amr b. Şu'ayb'tan (r.a.) babası ve dedesi aracılığı ile nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) buyurdular ki:

“Kıyamet günü, mütekebbirler küçük karıncalar gibi haşrolunurlar. Onları her yönden zillet bürümüştür. Cehennemde Bûles denen bir hapishaneye sevk edilirler. Ateşlerin ateşi onları bürür. Cehennem ehlinin irinleri kendilerine içecek olarak verilir. Bu içeceğe tinetu'l-habal denir.”⁹¹

Elde edilen her nimeti, Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak bilmek gereklidir. Nimeti veren, nimeti ne zaman vermek isterse ve ne kadar vermek isterse o kadar verir. Nimeti elde etmek için bazen çabalamak bile gerekmez, Allah Teâlâ isterse vesilesiz de verir. Dünya nimetini elde etmek için Allah Teâlâ'ya iman etmek şart değildir. Sadece Allah Teâlâ'nın ol demesi ile olur. Dünyada olan şeyler genellikle belli bir çaba sonucu olduğu

⁸⁹ Tirmizî, “Birr”, 61; Müslim, “Îmân”, 31; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9.

⁹⁰ Müslim, “Îmân”, 147; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 29; Tirmizî, “Birr”, 61.

⁹¹ Tirmizî, “Kıyâme”, 48.

için bu çaba ile elde edilen nimet sanki “insanın emeğinin karşılığı, insanın kendi eseridir” gibi yanlış bir anlaşılma olmaktadır. İnsan, verilen nimetin Allah Teâlâ’nın lütfu olduğunu unutmamalı, gösterdiği her gayretin (emek, dua gibi) Allah Teâlâ’nın lütfu olmazsa bir işe yaramayacağını bilmelidir. Nitekim bunu unutmamak gerektiği hadislerde belirtilmiştir. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Süleymân b. Dâvûd (a.s.): ‘Yeminle söylüyorum ki, ben bu gece yüz kadına, yahud doksan dokuz kadına dolaşırım da onların herbiri Allah Teâlâ yolunda cihad edecek bir süvari getirir’, dedi. Arkadaşı ona: ‘İnşâallah de’, dedi. Fakat o İnşâallah demedi. (Bütün kadınları dolaştı), neticede bir tek kadın dışında, kadınlardan hiçbiri hamile olmadı. Hamile olan o tek kadın da yarım bir erkek çocuğu (dünyaya) getirdi. Muhammed’in nefsinin kudret elinde tutan Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki, eğer Süleyman İnşâallah deseydi, o çocukların hepsi de Allah Teâlâ yolunda birer süvari olarak muhakkak cihad ederlerdi.”⁹²

İbadetler sadece Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için yapılmalıdır. Neyi ne için yaptığını insanın iyi bilmesi gerekir. İnsanlara örnek olmak için uğraşırken kibre düşerek cehenneme düşmek de mümkündür. O yüzden Müslüman devamlı uyanık olmalıdır. Şeytan ibadetle bile insanı kandırıp cehenneme düşmesine vesile olabilir. Yapılan ibadetin herkese duyurulması ile insanların sevgi ve saygısını kazanmak ve bununla mutlu olmak da kibre düşürebilir. Ya da daha önemli bir ibadet yapabilecekken daha azıyla yetinmek ve bu şekilde davranmayı daha üstün görmek de insanı gaflete sürükleyebilir. Her ibadet, farzlar hariç, gösterişe düşmeye sebep olabilir. İbadetin gizlisi makbuldür. Ama insanlara örnek olması için bazı durumlarda göstermek de gerekebilir. Kalp yoklanmalı ona göre hareket edilmelidir. Hadislerde ve sahâbenin yaşamında bu konuya dikkat ettikleri görülmektedir. Şüfey el-Asbahî’den (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir:

“... Bu Ebû Hureyre’dir dediler. Rasûlüllâh (s.a.s.), bana anlattı ki; Kıyamet günü Allah Teâlâ kulları arasında hüküm vermek için onların yanına inecektir. Bütün toplumlar o gün dizüstü çökmüş durumdadırlar. Allah Teâlâ’nın çağıracağı ilk kimseler Kur’ân’ı bilen ve ezberleyen kişi, Allah Teâlâ yolunda öldürülen kişi ve mal varlığı çok olan kişiler olacaktır. Allah Teâlâ Kur’ân’ı bilene diyecek ki: Rasûlüme indirdiğim kitabı sana öğretmedim mi? O kişi de evet ya Rabbi diyecek Allah Teâlâ: Öğrendiğin Kur’ânla nasıl yaşadın neler yaptın? diyecek. Adam: Gece ve gündüz Kur’ân’ı elimden bırakmadım diye cevap verecek. Bunun üzerine Allah Teâlâ yalan söylüyorsun buyuracak Melekler de yalan söylüyorsun diyecekler. Allah Teâlâ da şöyle buyuracak: Sen Kur’ân falan okumadın. Bilakis falan kişi

⁹² Buhârî, “Cihâd”, 23.

Kur’ân okur, Kur’ân bilir desinler diye okudun ve böyle de denildi. Sonra mal mülk sahibi kimse getirilecek ve Allah Teâlâ ona senin rızkını genişletip hiçbir kimseye muhtaç etmeden yaşatmadım mı? Zengin kimse: Evet ya Rabbî diyecek Allah Teâlâ: Sana verdiğim mal mülk ile neler yaptın? diyecek. Zengin kişi: Yakınlarımı yoklar yoksullara yardım ederek infak ederdim diyecek. Allah Teâlâ’da yalan söyledin, melekler de yalan söyledin diyecekler. Allah Teâlâ şöyle buyuracak: Sen söylediğin gibi yapmadın fakat falan kimse cömerttir desinler diye tüm bu dediklerini yaptın neticede oda denildi. Sonra Allah Teâlâ yolunda öldürülen kişi getirilecek Allah Teâlâ ona diyecek ki: Ne uğrunda öldürüldün? O kişi uğrunda cihad edilmesini emrettin bende cihad edip şehid oldum diyecek Allah Teâlâ yalan söylüyorsun meleklerde yalan söylüyorsun diyecekler bunun üzerine Allah Teâlâ: Hayır sen falan kimse ne cesurdur denilmesini istemiştin bu da sana denildi diyecek. Sonra Rasûlüllâh, dizime vurdu ve şöyle dedi: Ey Ebû Hureyre (r.a.) bu üç kişi kendi konularında Allah Teâlâ’nın yarattığı ilk kimselerdir. Kıyamet günü cehennem ateşi bunlarla tutuşturulacaktır...”⁹³

Bu kadar önemli işleri yaparken bile kalbin niyetine göre muamele gösteren Cenab-ı Allah, günlük hayatta yapılan kibir karşısında nasıl hesap soracağını tefekkür etmek gereklidir. Sahâbe bu nedenle devamlı niyetlerini sorgulamışlar, yapacaklarına öyle karar vermişlerdir.

İyilik ve kötülük Allah’ın yaratmasıyla olur. İnsan başına bir üzüntü gelince bu sıkıntının kaynağını şeytan olarak düşünmemelidir. Kötülük yapanın bir insan olmasında dahi, ona muharrik gücü verenin Allah olduğunu söyleyerek kötü varlıkların kibri arttırılmamalıdır. Ebû’l-Melâh’dan (rivayet edildiğine göre) bir adam şöyle demiştir:

“Ben (bir gün) Rasûlüllâh’ın terkisinde idim. Hayvanının ayağı sürçüverdi. Bunun üzerine ben “Hay burnu sürtülesice şeytan” dedim. (Hz. Peygamber de: ‘Burnu sürtülesice şeytan’, deme. Çünkü sen bunu söyleyince o, ev gibi oluncaya kadar büyür ve: ‘Bu iş benim kuvvetimle oluyor’ der.’ Fakat sen ‘Bismillah (Allah’ın adıyla)’ de! Çünkü sen bunu söyleyince, o karasinek gibi kalıncaya kadar küçülür.”⁹⁴

1.3.2. Hz. Peygamber’e Karşı Kibir

Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber aracılığı ile bütün insanlığa bir hidayet kaynağı olarak gönderilmiştir. Allah Teâlâ’nın emirlerine karşı gelmek gibi Rasûlüllâh’ın sünnetinden uzak durmak veya ona önem vermemek de bir kibir alameti sayılmıştır.⁹⁵ Onun sünnetini, sahâbesine anlattıklarını, ashâbın büyük emek vererek bir araya

⁹³ Müslim, “İmâra”, 43; Tirmizî, “Zühd”, 48; Nesâî, “Cihâd”, 86.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 77.

⁹⁵ Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2 (2012), 335-360.

getirmeye çalıştığı hadisleri kabul etmeyerek, günümüze uygun olmadığını belirtip, sahih olmadığını ispatlamaya çalışarak doğruluğu hakkında ortak kanaate varılan kaynakları lekelemeye çalışmak, hadislerle amel olunamayacağını belirtip kendi yazdığı kitapları daha önemli göstermeye çalışmak, Hz. Peygamber’i bir postacı gibi görüp sadece Kur’ân-ı Kerîm’i getirdi diye düşünmek, ilmî çalışmaları daha üstün görmek Hz. Peygamber’e karşı kibirdir. Hiçbir âlimin veya ilmin üstünlüğü O’nun üstünlüğünü geçemez. O’nu öven, üstün tutan Allah Teâlâ’dır. Bu bilinçte olmak her Müslümanın üzerine farzdır. Câbir’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur:

“Bana en sevgili olanınız, kıyamet günü de bana mevkice en yakın bulunacak olanınız, ahlâkça en güzel olanlarınızdır. Bana en menfur (uzak) olanınız, kıyamet günü de mevkice benden en uzak bulunacak olanınız, gevezeler, boşboğazlar ve yüksekten atanlardır.’ (orada bulunan cemaatten bazıları): ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Yüksekten atanlar kimlerdir?’ diye sordular. O da ‘onlar mütekebbir (büyüklük taslayan) kimselerdir!’” şeklinde cevabını verdi.⁹⁶

1.3.3. İnsanlara Karşı Kibir

Kibir duygusu verilen nimeti övmekten daha çok bu nimetin verilmesinden dolayı kendisini diğer insanlardan üstün görmekte ortaya çıkar. İnsanın duyguları araştırıldığında kendinden aşağıda olduğunu düşündüğü insana karşı duyguları daha normalken kendine eşit olarak gördüğü insanın yanında üstünlüğünü kabul ettirme duygusunun daha çok arttığı görülmektedir. Örneğin, sakat birisi veya bir çocuk yere düşünce gülmeyip hemen yardıma koşarken, kendine yakın özelliklere sahip birisi düşünce gülmeye başlar. İnsan üstün olduğunu biliyorsa karşısındakine kabul ettirmeye çalışma ihtiyacı duymazken, kendi içinde şüphe varsa başkası tarafından da üstün görülme ihtiyacı duymaktadır.

Nimeti tüm insanlara veren Allah Teâlâ’dır. Kime ne kadar vereceğine de O karar verir. İnsan ise verilen özelliğin farklı olmasına, azlık ve çokluğuna göre varlığının değerini ölçmeye çalışır. Bu ölçme işini de kendi değer yargılarıyla yapar. Bilmediği birşeyi ölçemez, verilenden dolayı şükretmesi gerekirken, “verilen nimet boşuna verilmemiştir” düşüncesiyle üstün olduğunu o nedenle bu nimetin diğerlerine değil de kendisine verildiğini düşünebilir. Çünkü insanların kanununda her şey belirli bir çalışma sonucunda elde edilir. Allah Teâlâ’nın katında ise O (cc) hesapsız verendir. Hesaplı

⁹⁶ Tirmizî, “Birr”, 71.

veren, hesapsız vereni anlayamaz ya da anlamak istemez. Hadislerde de insanın bu yanılgıya düşmemesi için devamlı olarak uyarılması söz konusudur. İnsanlar arasında itibarının artması için elde edilmemiş olan bir nimete sahip olduğunu söylemenin kibre sebep olacağı belirtilmiştir. Esmâ (r.a.) şöyle dedi:

“Bir kadın: ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Benim bir kumam var. Kocamın bana vermediği bir şeyi, verdi diye kumama karşı gösteriş yapsam, bunun bana bir günahı olur mu?’ diye sordu. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.s.): ‘Kendisine verilmemiş bir şey ile doymuş görünen kişi, iki sahte elbise giyerek gösteriş yapan kimse gibidir’ buyurdu.”⁹⁷

Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter.”⁹⁸ Mücâşioğulları’nın kardeşi İyâz b. Hımâr anlatıyor: Rasûlüllâh (s.a.s.) bir gün hutbe vermek üzere aramızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ bana, mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti.”⁹⁹

İnsanlar geçmişi unutup kibre kapılabilir; ancak her an imtihan devam etmektedir. Bugün elde edilen imkanlarda önceki kuşakların emekleri sayılamayacak kadar çoktur. Başarı birlikte ve devamlı olarak çalışma ile, kendinden öncekilere şükran duyarak, emeklerini saygıyla kucaklayarak ve onların yaptıklarına yeni başarılar ekleyerek elde edilir. Eskiden yapılanları beğenmeyip yıkarak değil, geliştirip daha faydalı hale getirerek ilerleme hızlanır. Her devirdeki imkanlar farklı farklıdır, zamana uygun şekilde bu imkanlar kullanılabilirse gelişme daha da hızlı olacaktır. İnsanın attığı her adım insanlığın tekamülüne de fayda sağlayacaktır. Kays b. Ebû Hâzim (r.a.) şöyle demiştir:

“Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan (r.a.) işittim şöyle diyordu: Allah Teâlâ yolunda kan akıtan ilk kişi benim, Allah Teâlâ yolunda ilk ok atan da benim. Bir seferinde Muhammed’in ashabından bir gurupla savaşıyordum ki o savaşta ağaç yaprakları ve asma çubuğu yiyorduk. Bundan dolayı da her birimizin dışkısı koyun ve deve dışkısı gibi oluyordu. Şimdi ise Esedoğulları; din konusunda beni beğenmemeye başladılar. Eğer bunların dediği gibi ise zarardayım ve tüm amellerim boşa gitti demektir.”¹⁰⁰

Geçmişte çekilen sıkıntılar ve üzüntüler hatırlanarak kibirli davranışlarda bulunmaktan kurtulunabilir. İnsanın hayatı inişlerle çıkışlarla doludur. En çok muhtaçlık

⁹⁷ Buhârî, “Nikah”, 106; Müslim, “Libâs”, 127; Tirmizî, “Birr”, 87.

⁹⁸ Müslim, “Birr”, 32.

⁹⁹ Müslim, “Cennet”, 64.

¹⁰⁰ Müslim, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 39.

duyulan iki an olan bebeklik ve ihtiyarlık arasında bir ömür yaşayan bireyin insana, Rabbine muhtaçlığı hep devam edecektir. Bu bilinçte olarak tevazu ile hayatın sürdürülmesi İslâmın gereklerindendir. Muhammed b. Sirin’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir:

“Ebû Hureyre’nin (r.a.) yanındaydık üzerinde iki keten elbise vardı; birine burnunu sildi ve şöyle dedi: ‘Vay vay Ebû Hureyre keten elbiseye burnunu siliyor. Oysa bir zamanlar Hz. Peygamber’in minberiyle Âişe’nin odası arasında açlıktan sendeleyip bayıldığımı görmüştüm. Bu arada gelip giden bende delilik var zannederek ayağını boynuma basardı. Halbuki ben deli değildim. Sadece aç idim.’”¹⁰¹

İnsanlar kendisinin günahını küçük görmekte başkalarının günahını büyük görme eğilimindedir. Bu nedenle haddi aşan sözler söyleyerek kibirlerini arttırmaktadır. Ayrıca insanlar için genel konuşmak da su-i zana sebep olmaktadır. Bilinçli Müslüman konuşmalarında dikkatli olmalıdır. Ebu Hureyre’den (r.a.) a nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bir kimsenin ‘İnsanlar helak oldu!’ dediğini duyarsanız, bilin ki o, kendisi, herkesten çok helak olandır.”¹⁰²

1.3.4. İlme Karşı Kibir

İhtiyaç duyulduğunda en güvenilir kaynaklardan başlayarak, dil, din, ırk ayrımı yapılmadan bütün bilgilerinden faydalanmak gereklidir. Kendi ilmini üstün görerek diğer ilimleri küçümsemek, en doğruyu kendisinin bildiğini düşünmek, alimlerin yanlışını bulmak veya küçük düşürmek için ilim tahsil etmek, insanlardan daha üstün olmak için öğrenmek, bildiği ilme bir tek kendisinin layık olduğunu düşünüp kimseye öğretmemek kibre düşüren davranışlardandır.

Ka’b b. Mâlik’in (r.a.) babasından rivâyet ettiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Âlimlerle tartışıp boy ölçüşmek veya avam, ayaktakımı kimselerle mücadele etmek veya halkın dikkatini kendine çekmek için ilim tahsil eden kişiyi Allah Teâlâ Cehennemine atacaktır.”¹⁰³

¹⁰¹ Buhârî, “İtisam”, 16; Tirmizî, “Zühd”, 39.

¹⁰² Ebu Davud, “Edeb”, 77.

¹⁰³ Tirmizî, “İlim”, 6.

İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlallâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İlmi; Allah Teâlâ rızasından başka gayelerle öğrenen veya ilimle Allah Teâlâ rızasından başka şeyleri isteyen kişi cehennemdeki yerine hemen hazırlansın.”¹⁰⁴

İlim tahsil etmek zor ve uzun bir yolculuktur. Öğrenen kişi öğreten hocasına saygılı olmalıdır. Onun yanlışlarını bulmaya çalışmak, bazı özellikleriyle alay etmek, kendini maddî veya manevî özelliklerinden dolayı üstün göstermeye çalışmak hoş karşılanmamıştır.

1.3.5. Savaşta Kibir

Kibirli davranışlar genel olarak kötülenirken savaş durumlarında övülmüştür. Söz konusu davranışlar başkaları tarafından beğenilmek için değil heybetli görünmek için olursa Allah Teâlâ tarafından kabul edilir. Hadislerde aradaki fark belirtilmiştir. İnsan düşmanına heybetli görünmek için bazı özelliklerini üstün gösterebilir. Bu davranışın her zaman olmaması gerekir. Kibirli davranışta abartıya gidip düşmanın dahi olsa Allah Teâlâ'nın rızasına aykırı hareket etmek doğru değildir. Cabir b. Atik'ten (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Kıskançlıktan bir nevi var ki Allah Teâlâ sever; bir kısmı da var ki Allah Teâlâ onu sevmez. Allah Teâlâ'nın sevdiği kıskançlık, kişinin (mehariminden haram kılınmış bir fiil görmesi ile) şüphe halinde duyduğu kıskançlıktır. Allah Teâlâ'nın sevmediği kıskançlık, şüphe olmadan kıskançlık duymasıdır. Aynı şekilde bir kısım gurur vardır ki Allah Teâlâ hoşlanmaz, bir kısmı da var, Allah Teâlâ hoşlanır. Allah Teâlâ'nın sevdiği gurur, kişinin savaş sırasında ve sadaka verme esnasında nefesine güvenerek duyduğu gururdur. Allah Teâlâ'nın buğzedip sevmediği gurur ise, taşkınlık ve övünme sırasında duyduğu gururdur.”¹⁰⁵

Ebû Mûsâ'dan (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Peygamber'e bir kimse geldi de: 'Bir kısım kimseler ganimet malı için muharebe eder, bir kısım kimseler de insanlar arasında adının söylenip övülmesi için muharebe eder; bir kısım insanlar da yiğitlikteki mevki derecesi görülsün diye cihâd eder. Şu hâlde Allah Teâlâ yolunda cihâd eden kimdir?' diye sordu. Peygamber: 'Her kim Allah Teâlâ'nın kelimesi en yüksek olsun diye savaşırsa ederse, onunkisi Allah yolundadır' buyurdu.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, “İlim”, 4; Tirmizî, “İlim”, 6.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 114; Nesâî, “Zekât”, 66.

¹⁰⁶ Buhârî, “Cihâd”, 15.

Kays b. Bişr et-Tağlibî şöyle demiştir: Bana, Ebü'd-Derdâ'nın arkadaşı olan babam haber verdi ve şöyle dedi:

“Dimaşk'da, Peygamber'in ashâbından İbnü'l-Hanzaliyye denilen bir zat vardı. Bu adam yalnız başına yaşayan ve insanlarla çok az görüşen bir kimse idi. Hep namaz kılar, namazdan ayrılıp çoluk çocuğunun yanına giderken de tekbir ve tesbih ile meşgul olurdu. Biz Ebü'd-Derdâ'nın yanında otururken bu zat yanımıza uğradı. Ebü'd-Derdâ ona: 'Bize fayda sağlayacak, sana zararı dokunmayacak bir söz söyle' dedi. İbnü'l-Hanzaliyye de şunları söyledi: 'Rasûlüllâh bir seriyye göndermiş, bir süre sonra seriyyeye katılanlar seferden dönmüşlerdi. Onların içinden bir asker gelip Rasûlüllâh'ın oturduğu yere oturdu; yanındaki adama şöyle dedi: 'Düşmanla karşılaştığımız zaman bizi bir görmeliydin; filân kimse düşmana saldırdı, mızrağını sapladı ve: Al benden sana! Ben Gıfarlı delikanlıyım, dedi. Sen onun bu sözünü nasıl buluyorsun? diye sordu. Öbür adam: 'Benim kanaatim, o adamın bütün sevabının boşa gittiğidir', diye cevap verdi. Bu sözü işiten bir başkası: 'Bunda bir sakınca görmüyorum', dedi. Bunun üzerine ikisi münakaşa ettiler. Neticede olup biteni Rasûlüllâh duydu ve: 'Sübânellâh! Bu kişinin sevap kazanmasında ve övülmesinde bir sakınca yoktur!' buyurdu. Ben Ebü'd-Derdâ'nın buna sevindiğini ve başını kaldırıp adama: 'Sen bunu Rasûlüllâh'den bizzat kendin işittin mi?' diye sorduğunu gördüm. Adam: 'Evet, bizzat işittim', dedi. Ebü'd-Derdâ adama aynı soruyu tekrar edip duruyordu. Hatta ben kendi kendime: 'Dizlerinin üzerine çökecek', diyordum. Babam sözlerine şöyle devam etti: İbnü'l-Hanzaliyye, başka bir gün yine yanımıza uğramıştı. Ebü'd-Derdâ bu defa ona: 'Bize fayda sağlayacak, sana zararı dokunmayacak bir söz söyle', dedi. O da şunu söyledi: Rasûlüllâh bize şöyle buyurdu: 'Cihad için hazır tuttuğu atı yedirip içirip ona güzelce bakan kimse, sadaka vermek için elini açıp hiç kapatmayan kişi gibidir.' Bu zat, başka bir gün bize yine uğramıştı. Ebü'd-Derdâ yine ona: 'Bize fayda sağlayacak, sana zararı dokunmayacak bir söz söyle' dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Hanzaliyye şunları söyledi: Rasûlüllâh buyurdu: 'Hüreym el-Üseydî ne iyi adamdır! Keşke zülûfleri ile elbisesinin eteklerini uzatmasaydı.' Rasûl-i Ekrem'in bu sözü Hüreym'e ulaşınca, hemen eline bir ustura alıp zülûflerini kulak memesi hizasından kesti; elbisesinin eteğini de baldırlarını örtecek şekilde kısalttı. İbnü'l-Hanzaliyye bir gün yine bize uğramıştı. Ebü'd-Derdâ kendisine: 'Bize fayda sağlayacak, sana da zararı olmayacak bir söz lutfetseniz', dedi. O da şu cevabı verdi: Rasûlüllâh'ı şöyle buyururken işittim: 'Sizler kardeşlerinizin yanına varacaksınız; binek hayvanlarınızı düzene koyun, elbiselerinize çeki düzen veriniz ki, insanlar arasında yüzdeki güzellik timsali ben gibi olunuz. Çünkü Allah çirkin görünüşü ve kötü sözü sevmez.'”¹⁰⁷

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in davet mektuplarına muhataplarının kibirlendiğine dair malumat da bulunmaktadır. Rasûlüllâh'ın elçileri ve davet ettiği kişiler ile ilgili bilgiler şöyledir:

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25.

Yemâme Sefiri Sulayt b. Amr Âmirî; Rasûlüllâh, Sulayt b. Amr'ı (r.a.) elçi olarak mektupla da Hristiyan olan Yemâme Meliki Hûze b. Ali'ye gönderdi. Melik mektubu okudu ve Yemâme ve bütün Arap topraklarına hâkim olmak Peygamberin yerine geçecek varisi olmak istedi, hediyeler gönderdi. Bu kibirli davranışı nedeniyle Müslüman olmak nasip olmadı. Çok kısa bir süre sonra da vefat etti. Hz. Peygamber Yemâme'den yalancı peygamberler çıkacağını ashabının onları durduracağını söyledi.¹⁰⁸

İran Sefiri Abdullah b. Huzâfe; Abdullah b. Huzâfe (r.a) elçi olarak İran'da Kisra'ya gönderildi. Hz. Peygamber Mektupla Müslüman olmasını ve İslâmiyet'e tabi olmasını istedi. Kisra kibre kapıldı ve mektubu yırttı. Bunun üzerine Hz. Peygamber beddua etti ve Kisra'nın ülkesi parçalandı.¹⁰⁹

Rasûlüllâh, Şüca b. Vehb'i (r.a.) Gassân Meliki Haris b. Ebî Şemmer'e bir mektûbla sefir olarak gönderdi. İslam'a davet edildi, hükümdarlığına devam edebileceği mektupta yazıyordu. Rasûlüllâh'ın mektubunu okuyunca kibirlenip yere attı. Hz. Peygamber de ona beddua etti ve Mekke fethi sırasında öldü.¹¹⁰

1.4. Kibirlenenlerin Akıbeti

Kibir, Kur'an-ı Kerim'de, işlenen ilk ve en büyük günah olarak kabul edilir. Allah (cc), yapılan her iyi amele mükafat her kötü amele de ceza verilmesini takdir etmiştir. Hadislerde de kibirli insanların dünyada ve ahirette yaptıklarının hangi sonuçları ile karşılaşacakları belirtilmiştir.

Kibirli insanlar Allah'ın onlara verdiği imkanların çokluğu sebebiyle diğer insanlardan üstün olduklarını düşünürler. Öyle bir hale gelirler ki alimlerin sözlerini dinlemez ve sadece kendilerinin üstün olduğunu söyleyerek maddî ve manevî açıdan kendilerini kandıran insanlara uyarlar. İlminin çokluğu ile övünen ya da belli imkanlar vadedilen idareciler ülkelerinin menfaatinden çok kendi kazançlarını önemseyecektir. Aynı durum Allah'a inandığını ve güvendiğini söyleyen alimler içinde dahi çıkacak "Allah bizi korur" düşüncesiyle ya da "Müslümana bir şey olmaz" düşüncesiyle kibirle davranıp tedbiri elden bırakacaklardır. Uhud savaşında, Hudeybiye'de olduğu gibi. Kibir

¹⁰⁸ Buhârî, "Megazî", 72.

¹⁰⁹ Buhârî, "Megazî", 84.

¹¹⁰ Buhârî, "Ahbâr", 6.

ve gurura kapılmadan, Allah'ın verdiği nasibi helalinden arayarak ancak kafirin kölesi olmaktan kurtulunabilir. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Ümmetim kibirli kibirli yürüdüğü ve kendilerine kral çocukları, İran ve Rum çocukları hizmet ettiği zaman kötüler iyi insanların başına bela olacaktır.”¹¹¹ Amr b. Şuayb'ın (r.a.), babasından, dedesinden rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Dünyada iken kibirlenen insanlar kıyamet gününde insan şeklinde karıncalar gibi haşredilecekler ve küçük olan her bir şeyden daha küçük olacaklardır. Bu şekilde cehennemde adına Balus denilen bir hapishaneye gireceklerdir. Burada en kızgın ateşlerle yanıp, ateşte yananların irinlerinden kalan tortuyu içeceklerdir.”¹¹²

Kibir duygusu ilk başta mal, mülk gibi dünya işleri ile kendini göstermeye başlar. Bu kibir insanı dinden çıkarmaz. Zamanla insan kendi yaratılışını beğenmeyerek kendinin daha iyisine layık olduğunu düşünerek kibirlenmeye başlar. Bu zamandan itibaren öncelikle şeklini beğenmez “daha iyisine layığım” deyip şeklini değiştirir. Bu küçük değişiklikler ile iltifat alan insan estetik yaptırmaya, cinsiyetinin beğenmeyen “ben diğer cinsiyette yaratılmalıydım” diyerek cinsiyetini değiştiren insan, “ben Müslümanım kafirler niye benden güzel” diye diniyle kibirlenirken kuşkuya düşerek dinden çıkarlar. Allah'ın bu dünyada verdiği imtihanları kabul etmeyip daha iyi bir kadere sahip olması gerektiğini düşünen insanlar, ibadetiyle kibirlenip “ben dindarım benim eşim niye böyle”, annesini babasını beğenmeyen, onlardan daha iyisine layık olduğunu düşünen insan, işini beğenmeyip daha çok övünebilecekleri makamlara layık olduklarını düşünenler ya da ailelerinin, çocuklarının bu makamları hakettiklerini düşünen ve kibirleriyle hareket eden insanlar zamanla haksızlık yapmaya başlar bu haksızlıklarına da Allah'ı şahit göstererek yaparlar. Böylece onlar da zalimlerden olur. Seleme b. Ekvâ'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Bir kimse kibirlene kibirlene sonunda zalimler grubuna kaydedilir. Böylece zalimlere verilen ceza ona da verilir.”¹¹³

Kibirli insanlar kibirlendikleri konudan daha üstün olan kişilerden ya uzak durur. Ya da onlar gibi olmak için daha fazla zulüm yaparlar. Zenginliğiyle kibirlenen kişi daha zengin birisinin yanında ezilmiş ve küçük düşmüş hisseder. Çünkü o diğer insanlara öyle davranmıştır. Diğerleri hakkındaki bu düşünceleri sebebiyle bu dünyada bile üzüntü

¹¹¹ Tirmizî, “Fiten”, 74.

¹¹² Tirmizî, “Kıyâme”, 47.

¹¹³ Tirmizî, “Birr”, 61.

duymaya başlar. Maddî ve manevî imkanlarını hep zorlamaya başlar. Eşini, çocuğunu, yanında çalışanları, ailesini, talebesini, hayvanlarını kısaca ne ile kibirleniyorsa o konuda zorba bir insan olur. Bu kibirli insanlar çevresindeki insanları çok zorladıkları için onlar tarafından terk edilirler ya da çevresindekilerin psikolojisi bozulur yetersizlik duygusuyla baş edemez. Kibirli olanların dünyadaki en büyük üzüntüleri çevresindekilerin kibirleri yüzünden zarara uğradıklarını görmek olacaktır. Birçok genç ailelerinin kibri sebebiyle beklentilere uygun üniversite kazanamadığı için bunalıma girip intihar ediyor veya bu yetersizlik duygusundan kurtulmak için kendisine zarar veren alışkanlıklar ediniyor. Kibirli olmayanlar ise ailesiyle, çevresiyle daha mutlu olabiliyor. Çevresindekiler onların mevki ve makamına uygun davranmak zorunda kalmıyor, etrafındakilerin en ufak başarılarıyla mutlu olabiliyorlar. Böylece bu dünyada da cenneti yaşıyorlar. Ebû Hureyre (r.a.) rivayetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

“Cennet ve ateş münâkaşa ettiler. Şöyle ki: Ateş: ‘Ben kibirliler ve zorlayıcı kimselerle tercih olundum, yani onlara tahsis olundum’, dedi. Cennet de: ‘Bana ne oldu ki, bana insanların yalnız zayıflar ve sakatlar giriyor?’ dedi. Allah Tebâreke ve Teâlâ da cennete şöyle buyurdu: ‘Sen benim rahmetimsin, ben seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim.’ Ateşe de şöyle buyurdu: ‘Sen benim azâbımsın; ben seninle kullarımdan dilediğime azâb ederim.’...”¹¹⁴

Hadislerden şu konular anlaşılır; kibirli olanların dünyadaki cezası zalimlerin zulümleri ile karşılaşmaları, ahiretteki cezaları da karınca gibi çok küçük bir şekilde yaratılıp cehenneme gitmeleridir.

1.5. Kibirden Kurtulma Yolları

İnsan topraktan yaratılmış, sonra tekrar toprağa dönecektir. Sonsuz bir yaşam yoktur. Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir... İnsanlar, Âdem’in çocuklarıdır ve Allah, Âdem’i topraktan yaratmıştır...”¹¹⁵

Allah’ın (cc) nimetlerine muhtaç olanlara bakarak sahip olduklarının kıymetini anlamak mümkün olabilir. Hiçbir çaba göstermeden Cenâb-ı Hakk tarafından verilen nimetler insanın kibirlenmesine sebep olabilir. Verilenlere şükretmek, verilmeyenlere sabretmek, az veya çok olduğunu düşünmeden kıymet bilmek çok değerli duygu ve

¹¹⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 282.

¹¹⁵ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 49.

düşüncelerdir. Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sizden daha aşağı olanlara bakın! Sizden üstün olanlara bakmayın! Allah’ın nimetini küçümsememeniz için en uygun olanı budur.”¹¹⁶ sözleriyle hâline şükreden kanaatkâr bir kul olmayı tavsiye etmektedir.

Hastaneleri, huzur evlerini gezerek her hastalığın çaresinin bulunamadığı, hastalığın ve yaşlılığın insanı ne hallere koyduğu anlaşılabılır. “Hayat şartları sizinkinden daha aşağı olanlara bakınız; sizden daha iyi olanlara bakmayınız. Bu, Allah’ın üzerinizdeki nimetini hor görmemenize daha uygun bir davranıştır.”¹¹⁷

Başkalarının faziletlerini tam olarak bilmek mümkün değildir. Kibirli olan insanın kibirlendiği özelliklerden daha üstün özellikleri olanlar olabilir. İnsanların iyi özellikleri ile övülmesi de kibre sürükleyebilir. Bu nedenle övülmek istenmemelidir. Ebû Bekr’den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber huzurunda bir kişi övülünce şöyle buyurdu;

“Yazıklar olsun sana! Arkadaşının boynunu kırdın, arkadaşının boynunu kırdın!” Bu sözü birkaç defa tekrarladıktan sonra buyurdular. “Sizden her kim, din kardeşini mutlaka övmesi gerekiyorsa ve övgü sıfatının da onda mevcut olduğunu biliyorsa şöyle desin: Falancayı (iyi) sanıyorum; iç yüzünü Allah bilir ve ben Allah’a karşı hiç kimseyi tezkiye edemem. Ancak onun şöyle ve şöyle olduğunu sanıyorum desin. Kesin olarak şöyledir, böyledir demesin. Çünkü hem o kimseye kibir ve gurur gelir, hem de onun sonunun ne olacağını ancak Allah bilir.”¹¹⁸

İyi huylu insanlarla arkadaş olarak onlardan feyiz alınabilir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer: Misk satan, ya sana güzel kokusundan bir miktar meccanen verir ya sen satın alırsın ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.”¹¹⁹

Bunlardan başka kibirden kurtulma yollarından biri de bütün mahlukata yardımda bulunmaya çalışmaktır. Mevkisi, makamı, fakirliği, zenginliği, işi, soyu, güzelliği fark etmeden ihsanlarda bulunarak nefsin oyunu bozulup kibiri yenmek mümkün olabilir. Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) buyurdu:

“(Vaktiyle) bir adam: ‘Ben mutlaka bir sadaka vereceğim’, dedi. Geceleyin evinden sadakasını alıp çıktı ve onu bilmeden bir hırsızın eline tutuşturdu. Ertesi gün halk: ‘Hayret! Bu gece bir hırsıza sadaka verilmiş!’ diye konuşmaya başladı. Adam:

¹¹⁶ Buhârî, “Rikâk”, 30; Müslim, “Zühd”, 8.

¹¹⁷ Müslim, “Zühd”, 9.

¹¹⁸ Buhârî, “Şehâdât”, 16, “Edeb”, 54; Müslim, “Zühd”, 65; İbn Mâce, “Edeb”, 36; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 9.

¹¹⁹ Buhârî, “Buyu”, 38; Müslim, “Birr”, 146; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 16.

‘Allahım! Sana hamdolsun. Ben mutlaka bir sadaka daha vereceğim’, dedi. Sadakasını alarak evinden çıktı ve onu bir fâhişenin eline tutuşturdu. Ertesi gün halk: ‘Olur şey değil! Bu gece bir fahişeye sadaka verilmiş!’ diye dedikoduya başladı. Adam: ‘Allahım! Bir fahişeye sadaka verdiğim için sana hamdolsun. Ben mutlaka bir sadaka vereceğim’, dedi. Sadakasını alıp evinden çıktı ve onu bir zenginin eline koydu. Ertesi gün halk: ‘Bu ne iştir! Bu gece bir zengine sadaka verilmiş!’ diye söylenmeye başladı. Adam: ‘Allahım! Hırsıza, fahişeye ve zengine sadaka verdiğim için sana hamdolsun’, dedi. Uykusunda o adama şöyle denildi: ‘Hırsıza verdiğin sadaka, belki onu yaptığı hırsızlıktan utandırıp vazgeçirecektir. Fahişe belki yaptığından vazgeçip iffetli bir kadın olacaktır. Zengin de belki bundan ibret alıp Allah’ın kendisine verdiği maldan muhtaçlara dağıtacaktır.’¹²⁰

Cenâb-ı Allah insanlara farklı yetenekler ve özellikler vererek yaratmıştır. Bu nedenle her işe saygı duymak ve yaptığı işlerle kibirlenmeden tevazu ile verilen görevleri en güzel şekilde yerine getirmek gereklidir. İş bir hizmettir, yeri gelir insana yeri gelir hayvanlara, bitkilere hizmet edebilirsin. İnsanın değerini yaptığı iş değil Allah Teâlâ katındaki derecesi belirler. Günümüzde iş beğenilmemekte, yapılacak iş için kibirlenilip ben şu kadar okudum veya şu kadar biliyorum diye işten kaçılmaktadır. Zaman ve imkân buldukça işini değiştirmek daha uygun işlere geçmek de mümkündür. Önemli olan vaktini boşa harcamadan, insanlara en az muhtaç olacak şekilde kendi varlığını ikame ettirmektir. İş konusunda da mütevazî olan Hz. Peygamber yaptığı işleri sahâbeye söylerken çekinmeden söylemiş ve bütün peygamberlerin boş durmadığı çalıştığına vurgu yapmıştır. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “‘Allah Teâlâ’nın gönderdiği her peygamber mutlaka koyun gütmüştür’ buyurdu. Bunun üzerine sahâbîleri: Sen de mi güttün, Ey Allah’ın Rasûlü? diye sordular. Rasûlüllâh: ‘Evet, Mekkelilerin koyunlarını Karârî mevkiinde güderdim’ buyurdu.”¹²¹

Hayvanların bile yapabildiği ama insanların yapamadığı şeyler fark edilerek acziyetin anlaşılması mahlukata karşı kibri de önleyebilir.¹²² İnsanın bazen kibirli olup olmadığını anlaması çok zordur. İnsanın nefsi her zaman kendini haklı çıkarma eğilimindedir. Bu nedenle kibirden kurtulmak için dua edilebilir. Hz. Peygamber de dua etmiştir. İbn Mes’ud’dan (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ım, kovulmuş şeytandan, deliliğinden, gururundan ve şîirinden sana sığınırım.”¹²³

¹²⁰ Buhârî, “Zekât”, 15; Müslim, “Zekât”, 78; Nesâî, “Zekât”, 47.

¹²¹ Buhârî, “İcâre”, 2; İbn Mâce, “Ticâret”, 5.

¹²² Bk. Yâsîn 36/71.

¹²³ İbn Mâce, “Namaz”, 808.

İnsanlarla beraber yaşanıldığı zaman onların her çeşit sorunları olduğunu anlamak mümkündür. Herkes bilgili, anlayışlı, şefkatli değildir. İnsana hizmet ederken her bir kişinin duygu ve düşüncesine göre anlamaya gayret ederek, neye ne kadar ihtiyacı olduğu fark edilebilir. Kibirden kurtulmak için, üstün özelliklere sahip olan insanların da diğer insanlardan eksik tarafları olduğu müşahade edilebilir.

Ailesi veya çevresindeki insanların aşırı sevgi ve ilgisiyle karşılaşp bütün istedikleri yapılanlar bu davranışı hak ettiklerini düşünerek kibirlenebilir. Bundan kurtulmak için hizmet edilen olmak yerine hizmet eden olma gayretinde olmalıdırlar.

Çok başarılı olursa da bu durumu abartmamak gereklidir. Her başarıdan daha üstün başarı vardır diyerek kibre düşmekten imtina edilmelidir. Hz. Peygamber İslâm için önemli bir başarı elde edince bile tevazuyu tavsiye etmiş, aşırılıklardan kaçınmalarını isteyerek kibirden ashabını korumaya çalışmıştır. Ebû Musa el-Eş‘arî anlatıyor: “Peygamberle birlikte bir mubarebeden dönüyorduk, Medine'ye yaklaştık. Bu sırada insanlar tekbir getirmeye başladılar ve seslerini bir hayli yükselttiler. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Sizin Rabbiniz sağır değildir. Uzakta da değildir. Yanı başınızda ve aranızda gibidir.”¹²⁴

Gösterişli eşyalar insanın kibrini arttırabilir. Bu tarz eşyalardan uzak durmak kibirden uzaklaşmaya sebep olabilir. Hz. Fatıma (r.a.) evine Hz. Peygamber’i davet ediyor. Evin süslü olduğunu görünce de eve girmiyor. Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Süslü yere girmek bize yakışmaz.”¹²⁵

Ziynet eşyası kullanmak da kibre götürebilir. Bu nedenle onlardan da az istifade edilmeli. Fazla mal insanı kibre düşürebilir. Hz. Peygamber ve sahâbeler fazla eşyadan kaçınıp sadeliği seçmiştir. Hz. Ömer (r.a.), Peygamberin odasında gördüklerini ve eşyalarını şöyle tanıtır:

“Hz. Peygamber’in sırtında bir ihramı vardı. Bir tarafta çıplak bir sedir, üzerinde deriden bir yastık, evin köşesinde bir avuç yulaf, bir post, boş bir su tulumu vardı. Bu manzara karşısında ağladım. Habibullah da bana, niçin ağladığımı sordu. O’na şöyle cevap verdim: Nasıl ağlamayayım ki, üzerinde yattığınız hasır yüzünüzde izler bırakmış. Bütün malik olduğunuz eşya bu odanın içinde. Kayser ve Kisralar, dünyanın bütün zevklerini sürdükleri siz Allah’ın Peygamberi ve sevgilisi olarak

¹²⁴ Müslim, “Zikir”, 13; Tirmizî, “Deavât”, 58.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 46.

böyle bir hayat geçiriyorsunuz! dedim. Rasûlüllâh bana: Ey Hattab'ın oğlu! İstemez misin ki bu dünya onların, âhiret nimetleri de bizim olsun! diye cevap verdi.”¹²⁶

Abartılı sıfatlarla övmekten ve övülmekten kaçınılmak gerekir. Bu tür sözlerle muhatap olan insanlar gerçeklik algısını yitirerek iyi özelliklerin sadece kendisine ait olduğunu düşünebilir. Bu nedenle Peygamber kendisini aşırı övenleri uyarmıştır. Bir gün adamın biri Hz. Peygamber'e “Efendimiz! En hayırlımız! En hayırlımızın oğlu! tarzında hitap etmişti. Nebiler Sultanı buna karşı: Ey İnsanlar! Allah'tan korkunuz! Şeytana uymayınız. Ben yalnız Abdullah'ın oğlu Muhammedim! Allah'ın kuluyum! Ancak Yüce Allah beni Elçilikle şereflendirmiştir; bana bundan fazlasıyla ta'zim göstermenizi istemem!”¹²⁷

Her insan bazı zorluklar çekmiştir, peygamberler ise daha fazla zorluklarla karşılaşmıştır. Çektikleri bu sıkıntılar onları asi yapmamış, Allah'a (cc) kulluk vazifelerine engel olmamıştır. Bu sıkıntıları düşünüp bur durumda olmayanların üstün olduğu düşünülmemelidir. Ebû Talha'dan (r.a.) nakledildiğine göre, “Rasûlüllâh'a açlıktan yakınarak karınlarımıza bağladığımız taşları gösterdik bunun üzerine Rasûlüllâh, karnına bağladığı iki taşı gösterdi.”¹²⁸

Mal çokluğu Allah'ın (cc) lütfü ile insanlara verdiği bir nimettir. Gönül zengini olan insanlar her yerde daha iyi karşılanmış, sözleri dinlemiş, hep hayırla anılmış, ölümlerinden yüzyıllar geçmesine rağmen sevmeye devam etmişlerdir. Mal zengini olan insanlardan ise sadece menfaati olanlar hayırla bahsetmişlerdir. Gönül zengini olma gayretinde olunabilir. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Gerçek zenginlik mal çokluğunda değil, gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.”¹²⁹

Cenâb-ı Allah her insanı ayrı şekillerde imtihan etmektedir. Verilen dünya nimetleri sonsuz değildir. Sadece insana cenneti hatırlatması için örnek olarak sunulmuş numuneler gibidir. Allah'ın (cc) insana takdir ettiği nimetlerden razı olmak, vermediğinin peşine düşerek kendini helak etmemek gereklidir. Bazı nimetler insanın cennete gitmesine vesile olurken bazıları da helakine sebep olabilir. Bunun farkında olarak verilen nimet için

¹²⁶ Müslim, “Libâs”, 7, “Talak”, 30.

¹²⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

¹²⁸ Tirmizî, “Zühd”, 39.

¹²⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 9; Tirmizî, “Zühd”, 40.

şükredilip hayırda kullanmak için dua edilmelidir. Hamza b. Abdulmuttalib'in karısı Kays'ın kızı Havle'den (ra) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Bu dünya malı çekici ve tatlıdır kim gereği şekilde onu elde etmeye çalışırsa kendisi için bereketli ve hayırlı olur. Kim de Allah ve Peygamber'in dağıtacağı ganimet malından değişik yollara başvurarak almaya kalkarsa kıyamette kendisi için sadece ateş vardır.”¹³⁰

Ameller niyetlere göredir, bu itibarla niyetler güzel yapılmalıdır. İnsanın duygu ve düşüncelerini tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. İnsan bazen kendi duygu ve düşüncesinin bile farkında olmayabilir. Niyet, yapılan ibadetin kabul olmasının ön şartıdır, dolayısıyla farzdır. Bu ibadet sadece namaz olmak zorunda değildir. Bu nedenle ibadetin kabul edilmesi ve sevabına nail olmak için doğru niyet etmek önemlidir. Ömer b. Hattab'dan (r.a) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Ameller niyetlere göre değerlendirilir. Herkesin niyet ettiği şey ne ise; eline geçecek olan da odur. Kimin hicreti Allah'a ve Rasûlüne ise artık onun hicreti Allah ve Rasûlüne olmuş olur. Kimin de hicreti dünya için ise, onu elde eder veya bir kadın için hicret etmişse onu nikahlar. Yani herkesin hicreti, hicret ettiği şeydir.”¹³¹

Dünya hayatı gelip geçicidir. Bu hayat bir gün son bulacak olsa da âhiret yurdunu bu hayatta yapılanlar belirleyecektir. Sonsuz olmayan bu hayatın içinde bulunan herşey de sonludur. Gelip geçici olan maddî ve manevî nimetler için üstünlük taslamanın gereği yoktur. Dünya hayatının geçiciliği karşısında acziyet anlaşılmalı tevazu ile kadere teslim olunmalıdır. Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh, bir hasır üzerinde uyumuştı kalktığı anda hasırın izi yan tarafına çıkmıştı. Bunun üzerine Ey Allah'ın Rasûlü! dedik, senin için bir yatak temin etsek. Bunun üzerine buyurdular ki: Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Dünyada ben bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim.”¹³²

İnsan her şeye gücünün yettiğini zannederken en ufak bir mikrop ile baş edemeyip günlerce hasta olmakta hatta vefat etmektedir. İnsanın gücü belli sınırlar içindedir. Bu sınırları fark edip, tefekkür etmek gereklidir. Her başarının, her nimetin ne için verildiğini bilmek mümkün değildir. Bazen bir bitki için, bir hayvan için yağmur yağarken, oradaki insanlar aynı yağmur ile azabı hak etmiş olabilir. Verilen nimetin kimin vesilesi ile

¹³⁰ Buhârî, “Rikâk”, 7; Tirmizî, “Zühd”, 41.

¹³¹ Buhârî, “İmân”, 41; Müslim, “İmâra”, 45; Nesâî, “Tahâra”, 74.

¹³² İbn Mâce, “Zühd”, 3; Tirmizî, “Zühd”, 4.

verildiği bilinmediğine göre Allah'ın (cc) bütün varlıklarına merhametli olunmalıdır. Mus'ab'dan (r.a.) nakledildiğine göre:

“Babam Sa'd b. Ebî Vakkâs diğer sahâbîler üzerinde kendisinde (yiğitlik ve zenginlik yönünden) bir üstünlük olduğunu düşünürdü. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.s.); ‘Sizler ancak zayıflarınızın duası sebebiyle yardım ediliyor ve rızıklandırılıyorsunuz’ buyurdu.”¹³³

Arkadaşlar insanı doğru yola ilettiği gibi günaha da sürüklemektedir. Abartılı sevgi ve hoşgörü göstererek insanın diğer insanlardan üstün olduğu hissi verebilirler. Bu insan kitleleri için de geçerlidir. Her sözü dinlenen, her hareketi doğru kabul edilen insanların kibirleri artarak kendi sözünü dinlemeyenlerin yok olması için uğraşmalarına sebep olmuştur. Tarihte buna birçok örnek vardır. O yüzden yanınızda bulunanların her hareketinizi onaylayan dalkavuklardan mı yoksa doğruyu yanlışı söyleyen gerçek dostlardan mı olduğunu kontrol etmeniz gerekmektedir. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden kişi kimi dost edineceğine iyi baksın.”¹³⁴

Kibirli olan insanların hareketlerini uygulamayarak da kibirden korunulabilir. İnsan kimi taklit ederse zamanla ona benzer. Şerîd b. Süveyd (r.a.) şöyle dedi: “Bir gün sol elimi arkaya atmış ve elimin ayasına dayanmış otururken, Rasûlüllâh bana uğradı ve: ‘Allah'ın (cc) gazabına uğramış olanlar gibi mi oturuyorsun?’ buyurdu.”¹³⁵

Dünya hayatının bir gün yok olacağını düşünmek, son halini, son nefesini, hesabı düşünmek insanı olgunlaştırır. Yaptığının ve yapmadıklarının hesabını vereceğini düşünen insanlar daha dikkatli hareket edebilir. Kibirle kendini üstün görmeyi bırakabilir. Hayata, yaşama, insanlara, canlılara değer verip onlara tevazu ile yaklaşabilir. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Tüm lezzetleri kesip koparanı çok hatırlayın yani ölümü.”¹³⁶

Bu dünyadan insanlar gelip geçti ama yanlarında hiçbir şey götüremediler. Malları, mülkleri, akrabaları, arkadaşları, güzellikleri, ilimleri bile onlarla gitmedi. Sadece amelleri ile beraber kaldılar. Bu bilinçte olan insan herşeye emanet gözüyle bakar. Hiçbir şey daima onunla değildir. Kendisinin belirli bir süre faydalanması için Allah Teâlâ

¹³³ Buhârî, “Cihâd”, 75.

¹³⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 16; Tirmizî, “Zühd”, 44.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 24.

¹³⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 31; Tirmizî, “Zühd”, 4.

tarafından belirli bir süre verilmiştir. Bu düşünce ile verilen her nimet için şükredilmesi ve kıymetinin bilinmesi tavsiye edilir. Nimetlerle kibirlenileceğine onları verene karşı tevazu ile teşekkür edilmelidir. Enes b. Mâlik'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Cenazeyi üç şey takip eder sonra ikisi geri döner biri cenaze ile kalır. Ailesi, malı ve ameli cenazeyle birlikte gider sonra malı ve ailesi geri döner ameli ise cenazeyle birlikte kalır.”¹³⁷

İnsanın bir hali bir halini tutmamaktadır. Bir gün çok iyi bir gün çok kötü olabilmektedir. Mutlak iyi ve mutlak kötü olarak yaratılmadığı için duygu ve düşünceleri her an değişmektedir. Değişen bu ruh hali sebebiyle yanlış kararlar alabilmektedir. Bu nedenle insanın kendinden bile emin olması mümkün değildir. Kibirlenilen özellik de gelip geçici bir özelliktir. Yarın belki elinde olmayacak, belki ondan daha iyileri var olacaktır. Bu durum düşünülerek tefekkür edilmelidir. Ebû Hâzım'dan (r.a.); o da Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh ve müşrikler karşılaşp harb ettiler. (O günün harbi sona erip) Rasûlüllâh kendi askerinin karargâhına, düşman tarafı da kendi askeri karargâhlarına dönmüşlerdi. Rasûlüllâh'ın sahâbîleri içinde bir adam vardı ki, o, düşman ordusundan ayrı düşen yâhud orduya katılmamış bulunan her bir düşmanın arkasını bırakmayıp amansız ta'kîb ediyor ve onu kılıcıyla vuruyordu. Bir sözcü; Bugün bizden hiçbir kişi fulânın gösterdiği kahramanlık derecesinde yeterlilik gösteremedi! Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘Fakat o, cehennem ehliendir!’ buyurdu. Sahâbîlerden biri: Ben o kimseyle beraber olup onu gözleyeceğim, dedi. Râvî dedi ki; Bu sahâbî o adamın beraberinde harb sahasına çıktı ve harb saffının neresinde durdu ise o da onunla beraber durdu. O, harbde ne derece çeviklik gösterdi ise, o sahâbî de onunla bile çeviklik gösterdi. Râvî dedi ki; Nihayet o fulân kimse ağır bir surette yaralandı. (Bu ağır yara acısıyla) ölümü çabuklatmak istedi de kılıcının demirini yere koydu, kılıcın sivri tarafını da iki memesi arasına koydu, sonra kılıcın üstüne meyledip yüklendi. Ve bu suretle kendini öldürdü. Bunun üzerine onu izleyip gözetken sahâbî (Huzâî) Rasûlüllâh'ın yanına vardı da; Şehâdet ederim ki, Sen muhakkak Allah'ın Rasûlü'sün, dedi. Rasûlüllâh: ‘Bu (şehâdetin sebebi) nedir’ diye sordu. Huzâî sahâbî şöyle dedi; Biraz evvel şu cehennem ehlienden olduğunu söylediğin kişi; işte onun hakkında verdiğiniz haberi insanlar büyüttü. Ben de; Ben sizin için bu adamı izleyip gözetleyeceğim dedim. Ve hakîkten arkası sıra çıkıp, onun her hareketini araştırdım. Sonunda bu adam ağır surette yaralandı. Ve ölümün çabuk gelmesini isteyerek kılıcının demirini yere, keskin ağzını da iki memesi arasına koydu. Sonra kılıcının üstüne meyledip yüklendi. Ve bu suretle kendisini öldürdü. Bunun üzerine Rasûlüllâh; ‘Şüphesiz bir kısım adam vardır ki, insanlara görünen işlerde cennet ehline-yaraşan hayırlı işler yapar. Hâlbuki o, cehennem ehliendir. Ve yine insanlardan öyle kimse vardır ki, insanlara görünen işlerde

¹³⁷ Buhârî, “Rikâk”, 42; Müslim, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 46.

cehennem ehlinin yapacağı kötü işler yapar. Hâlbuki o, cennet ehлиндendir’ buyurdu.”¹³⁸

İnsan değer verdiği şeye ulaşmak için çaba sarfeder. Değer vermediği şeylerden de uzaklaşır. Öncelikle neye değer verdiği insanın kontrol edilmelidir. Mevki, makam, maddiyat, güzellik, soy gibi değişik şeylere de değer verebilir. Değer verdiği olgular insanın yaşamını belirler. Kiminle arkadaş olacağını ne iş yapacağını ne yiyeceğini ne giyeceğini bile bu değer verdiği olgular belirler. Değer verdiği şeye nasıl ulaşacağını da insan değer yargıları ile belirler. Mal ve mevkiye ulaşmak için hangi yolu seçecek, eş ve iş için hangi yolu seçecek bu değer yargısı ile belirlenir. Bu nedenle doğru değer yargıları edinilip gelişime başlanması önemlidir. Doğru değer yargısı olmayan birey eline bir nimet geçince kibirlenir, bir nimeti elde edemeyince hırs ve hased gösterebilir. Bu nedenle insanların önce değer yargılarını oturtmaları gerekmektedir. Enes b. Mâlik’ten (r.a.) nakledildiğine göre:

“Bir adam Peygamber’e gelerek: Ey Allah’ın Rasûlü kıyamet ne zaman kopacaktır? diye sordu. Rasûlüllâh, namaza kalktı ve namazını bitirince; ‘Kıyametin kopmasını soran kimse nerededir?’ Buyurdu. Adam: ‘Benim Ey Allah’ın Rasûlü’ dedi. Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘Kıyamet için ne hazırladın?’ buyurdu. Adam: ‘Kıyamet için fazla namaz ve oruç hazırlayamadım fakat ben Allah’ı ve Rasûlünü seviyorum’ dedi. Bunun üzerine Rasûlüllâh şöyle buyurdu: ‘Kişi sevdiğiyle beraberdir, sende sevdiğinle beraber olacaksın’ buyurdu. Müslümanların Müslüman olmaları dışında bu söze sevindikleri kadar başka bir şeye sevindiklerini görmedim.”¹³⁹

İyilikler büyük küçük, az çok gibi değer yargılarıyla ölçülmemelidir. Herkesin yapabileceği iyilik özelliği farklıdır. Maddî açıdan veya manevî açıdan yapılabildiği gibi, sadece dua etse bile insana ne kadar fayda ettiği bilinemez. Bu nedenle yapılan en ufak iyilik için bile şükredilmeli, buna layık olup olunmadığı tefekkür edilmelidir. Ebû Zer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûl-i Ekrem bana: “‘Kardeşini güler yüzle karşılamak şeklinde bile olsa, hiçbir iyiliği küçük görme’ buyurdu.”¹⁴⁰

İnsan elindeki nimetler karşısında bu nimetleri hak ettiğini düşünerek kibirlenebilir. Hz. Peygamber insanın elde ettiği nimetlerin çokluğundan ziyade kanaat edebileceği seviyede olanın daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bu dünyada çekilen çilelerin âhiret hayatında daha yüksek mevki ve makamlara çıkmaya sebep olduğu belirtilmiştir. Dertsiz olmak iyi kul olduğu anlamına gelmez, öyle olsaydı öncelikle peygamberlerin dert ve

¹³⁸ Buhârî, “Cihâd”, 76.

¹³⁹ Müslim, “Birr”, 50; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 113; Tirmizî, “Zühd”, 50.

¹⁴⁰ Müslim, “Birr”, 144; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 24; Tirmizî, “Et’ime”, 30.

sıkıntı çekmeden her istedikleri olurdu. Günümüzde insanların “ben Allah’a (cc) inandığım halde neden zor durumdayım, kafirler niye daha mutlu veya zengin” sözlerine en güzel yanıt olabilecek bir hadistir. Sa’d’dan (r.a.) nakledildiğine göre:

“Peygamber’e sordum, insanların hangisinin belasının ağır olduğunu, buyurdular ki: ‘Peygamberler, onların peşinden yaşantı olarak Peygambere yakın olanlar sonra onlara yakın olanlar. Kişi dindarlığı oranında belayı uğratılır. Dininde sağlam ise belası ağırlştırılır. Dininde gevşek ise dindarlığı oranında belaya uğratılır. Bela, kulun peşini bırakmaz, sonunda kul uğradığı belalarla üzerinde günah kalmayınca kadar günahlarından temizlenmiş olur.’ Bu konuda Ebû Hureyre ve Huzeyfe b. Yemân’ın kız kardeşi tarafından da şu şekilde bir rivâyet vardır: ‘Peygamber’e hangi insanların belası daha ağırdır’ diye soruldu. Buyurdular ki: ‘Peygamber, sonra yaşantı ve inançla ona yakın olanlar sonra onlara yakın olanlar.’”¹⁴¹

Bazı toplumlar verilen nimetin çokluğu sebebiyle insanın Tanrı tarafından sevildiği yargısına ulaşır. İslam inancında ise durum daha farklıdır. Cenâb-ı Allah insanın dert ve sıkıntısı nisbetinde imtihanının kolaylaştığını, verilmeyen her nimetin karşılığında hesapsız nimete kavuşulacağını belirtir. Verilen nimetler karşısında ise hesap vardır. Bu bilinçte olan Müslüman kendisindeki üstün özelliklerinden dolayı kibre kapılmaz. “Bu nimetlerin hakkını verebiliyor muyum” diye düşünebilir. Enes b. Mâlik’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ buyurdu ki: ‘Dünyada kulumun iki kıymetli organı olan gözünü alırsam benim yanımda onun karşılığı ancak Cennettir.’”¹⁴²

Bu dünyada hiçbir devlet devamlı sürette güçlü; hiçbir insan da devamlı sağlıklı başarılı, mutlu, genç olamamıştır. Nimete belirli bir süre kavuşulsa da bu çok uzun süre devam etmemiş, elinden alınmıştır. Hadiste de bu konuya değinilerek verilen nimetin kıymetini bilmek gerektiği ve hep ulaşmanın kolay olacağını düşünerek kibirlenmemek gerektiği vurgulanmıştır. Enes’ten (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh’ın devesi Adbâ, yarışta birinciliği başkasına vermezdi yahut yarışı başkasına kolay kolay bırakmazdı. Bir gün binek devesine binmiş bir bedevi geldi ve yarışta onu geçti. Bu durum Müslümanlara pek ağır geldi. Bu hali farkedenden Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: ‘Dünyada yükselen bir şeyi alçaltmak, Allah’ın (cc) değişmez kanunudur.’”¹⁴³

¹⁴¹ İbn Mâce, “Fiten”, 23; Tirmizî, “Zühd”, 56.

¹⁴² Tirmizî, “Zühd”, 57.

¹⁴³ Buhârî, “Cihâd”, 59; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 8; Nesâî, “Hayl”, 14.

Cenâb-ı Allah herkese ayrı ayrı nimetler vermiştir. Bu nimetler için şükredilmesini ve bu nimetleri hayırda kullanılmasını ister. Nimetin şükrü ise onunla övünmeden bir emanet olarak verildiği bilincinde olup uygun şekilde tevazu ile kullanmaktır. Amr b. Şuayb'dan (r.a.), babasından ve dedesinden nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah (cc) nimetinin eserini kulu üzerinde görmeyi sever.”¹⁴⁴

Nefis her zaman kendisine kolay geleni yapmayı seçer. Kibre düşme ihtimali olan insan nefsinin hoşlanmadığı ama dinen uygun olan işlerle ilgilenmelidir. Sahâbe de bu konuya dikkat etmiştir.

Dünyadan milyonlarca insan geçmiş, malları mülkleri, evleri, sarayları, güzellikleri aileleri yok olmuştur. Tarih iyi öğrenilmeli, tarihi mekanları gezerek dünya hayatının gelip geçici olduğu tasavvur edilmelidir. İlim insanın kendisini bilmesini sağlar, ilmi artan insan kendi eksikliklerini fark eder, ilmin sonsuzluğu karşısında ilminin azlığını fark edebilir. Her konunun bilinemeyeceğini, bilenlere danışmak gerektiğini anlamaya çalışarak bir konuyu iyice öğrenmeye gayret ederek öğrenmenin ne kadar zor olduğu her şeyin bilinemeyeceği anlaşılmalıdır. Yaşanılan ortamı değiştirerek farklı yerlere gidildiğinde, evrenin büyüklüğü ve ihtişamı karşısında insanın acziyeti anlaşılabilir. Yaratılan her şey sevmeye çalışılarak duygu ve düşüncelerin bile kontrol edilemediği fark edilebilir. Hatalarını fark ederek mükemmel olunmadığını, eksikliklerinin olduğunu anlanabilir. Kabirleri ziyaret edip, cenazelere katılarak ölümden kurtulunamayacağı hissedilebilir. Bir bitki yetiştirip bir hayvana bakarak onları yetiştirmenin çok emek istediği bilinebilir. Herkesin hayatında değişik imtihanları var kendini onların yerine koyarak, neler yapılabileceğini, neler hissedileceği düşünülebilir. Kalbinin hangi durumlarda katılaştığını bu duruma sebep olan şeyleri fark edip uzaklaşılabilir, kalbini yumuşatan şeylere odaklanılabilir. Akraları veya ailesi nedeniyle kibirlenenler, “benim özelliklerim akrabalarım kadar iyi değil veya akrabalarının da bazı eksiklikleri olduğunu” düşünebilir. İnsan güzelliğiyle kibirleniyorsa vücudundaki rahatsızlık veren, kötü kokuya (ter, idrar, sümük gibi) sebep olan özelliklerinde bulunduğunu hatırlayabilir. Ayrıca güzelliğinde geçici olduğunu kavranılabilir. Sağlığı ve gücüyle övünen kimseler, hayvanların ve makinelerin bile kendisinden daha güçlü olduğunu düşünebilir. En basit olarak görülen bir hastalığın bile insanın gücünü azalttığını hissedilebilir. Destekçileri,

¹⁴⁴ Tirmizî, “Edeb”, 54.

yandaşları, dostları ve yardımcılarıyla gurur duyan kimse, hiç kimsenin dünyada sonsuza kadar kalamayacağını hatırlayabilir. Küçümseme kalbinden gidene kadar insanlara iyi davranıp kibre düşme konusunda daima dikkatli olunmalıdır. Nefsinde kibir alametleri gören kişi hangi açıdan kibirleniyorsa tersini yapmalıdır.

Kibirden kurtulmanın bir başka yolu da her şeyde dengeli olmaktır. Bir konuda aşırıya gidildiği fark edilince kendi nefsinin kontrol ederek kibirden kurtulunabilir. Her davranış her insanın konumu için uygun değildir. Bir askerin yumuşak huylu olması iyi huy olarak kabul edilmediği gibi bir öğretmenin de sert olması iyi bir huy değildir. Dengeli olmanın bu sebeple kesin bir kuralı yoktur. Her insan için denge durumu farklıdır. Bu nedenle insan mevkisine göre, makamına göre, çevresine göre, zamanına göre, yaşına göre orta bir yol tutarak hayatını ikame ettirirse kibre düşmekten muhafaza olunabilir.

1.6. Düzeltmesi Gereken Davranışlar

Kibirli insan yanlışının ortaya çıkmasından ya da bilmediğinin anlaşılmasından korkarak soru sorup hatasını düzeltemez. Bilmediğini gizlemek için bilgili görünmek için her şeyi biliyormuş gibi tutum sergiler. Konuşmalarında kimseye fırsat vermez, her soruya bilsin bilmesin cevap verir, bu konuda bilgim yok demeye çekinir. En basit şeylerde bile kimseden yardım alamaz. İnsanların devamlı olarak kendi hatasını eksikliğini araştırdıklarını düşünür. Kendisinden üstün olan birisinden bile yardım talep edemez, izin isteyemez, insanların ayıplamasından çekinir. Bir toplulukta herkesten izinsiz lider gibi davranmaya başlar, her yerde her şeyin kendisine ait olduğunu düşünerek hareket eder. Sadece kendi duygu ve düşünceleri önemliymiş gibi davranarak diğer insanların sözlerini önemsemez, konuşmalarına müsaade etmez, konuşurlarsa da onların sözlerinin önemsizliğini vurgular. Olup olmadık yerde devamlı bildiklerini anlatmaya çalışır, insanları yanlışını arar, hata düzeltmeyi kendi görevi zanneder. Her yerde lider pozisyonunda olduğunu düşünerek insanlara emirler verir. İnsanların her hareketine karışır. Resmî kurumlarda samimi konuşarak kendisinin sevildiğini kanıtlamaya çalışırken, resmî olmayan yerlerde de resmî konuşmaya çalışır. Eleştiri kabul etmez, devamlı iltifat görmek ister, yanlışını düzeltmeye çalışana kızar. İşine gelmeyen şeyleri doğru dahi olsa kabul edemez. Her şeyi çok iyi yapacağım diye uğraşırken aşırıya kaçarak kendine ve çevresine zarar verir. Her yerde lider olmak ister, insanları istediği şekilde yönetmekten hoşlanır, kendini beğenir. İnsanlar ondan bir şey istemeye çekinir, onunla konuşmaktan çekinir. Kibrini örtmek için aşırı tevazu gösterir. Kendini tevazu

kelimeleriyle ansa da aynı kelimeleri birisi kullansa sinirlenir. Kendisini övmek için başkalarının kusurlarını söyler. Haksız olsa da hakkından vazgeçemez. Başkalarının fikrini alamıyorsa, en iyisini kendisinin bildiğini düşünüyorsa kibir alameti vardır. Her konuda haklı olduğunu ispatlamaya çalışır. Dinî tebliği kabul etmez. İnsanları çok şikâyet eder veya çok şikâyet edilir. Yaptığı iyiliklerden her zaman bahsetmeye çalışır. Fakirleri hor görür. İbadetlerini geciktirir veya ihmal eder.

Bu ve buna benzer davranışları olan insanlara “bu kişi kibirlidir” diye belirtmek doğru değildir. Bir insanın kibirli olduğuna karar verecek olan da ancak kendisidir. Bir olayı veya davranışı niçin yaptığını, gerçek niyetini ancak kendisi fark edebilir. Aslolan niyettir. Başkalarının kibirli olduğuna karar veren insanlar ya da herkesin günahını araştıran insanlar kendilerini günahsız olarak kabul eden kibirli insanlardır. Tevazuyu elden bırakmadan her durumda hikmetin bilinmeyeceği düşünülerek hareket edilmelidir. Kibir hakkında bilgi edinmek insanın büyük günahlara düşmesini önlemek için başvuracağı bir husustur. Bu konuda Hz. Peygamber’in rehberliği büyük önemi haizdir.

II. BÖLÜM

Bu bölümde; tevazu ile ilgili hadisler bir araya getirilmiş, tasnif edilmiş, sebep ve sonuç açısından değerlendirilmiştir. Tevazunun sebepleri, tevazunun çeşitleri, Hz. Peygamber'in hayatından tevazu örnekleri, Sahâbenin tevazusunun özellikleri ve tevazunun kazanımları gibi konular burada incelenmiştir.

2. HADİSLERDE TEVAZU

Allah'ın (cc) emirlerinden biri olan tevazuyu Hz. Peygamber'in hayatının her anında görülmektedir. Tevazu, O'nun (s.a.s.) kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Rasûl-i Ekrem ve sahâbenin arkadaşlarına, akrabalarına, ailesine, hayvanlara ve bitkilere vs. karşı tutumundaki tevazu örnekleri *Kutüb-i Sitte*'de nakledilen hadisler bağlamında değerlendirilecektir.

2.1. Tevazunun Sebepleri

Tevazu sahibi olan insan, Allah Teâlâ'nın yarattığı kul olduğu bilincinde olup yaptığı veya elde ettiği her şeyi O'ndan bilip mütevazi olmak gayesindedir. Allah'ın emirlerine ve Rasûl-i Ekrem'e karşı tevazu mecburi bir tevazu olup onlara karşı büyüklenenler hem bu dünyada hem de âhirette cezalarını bulacaklardır. İnsanlara karşı tevazulu olmak ise çok zordur. Özellikle kendinden aşağı bir konumda olan veya hoşlanılmayan kişiye tevazu nefse daha ağır gelmektedir. Asıl tevazu sebebi, Allah'ın (cc) rızasını kazanmak olmalıdır. O'nun yarattığı kullarına hürmet etmek de doğal olarak insani bir vazifedir. Hürmette aşırıya gidip kendi onur ve haysiyetini düşürecek şekilde de davranmamak gerekir.

Allah Teâlâ'yı tevazu sahiplerini çeşitli vesilelerle övmüştür. Allah'ın (cc) rızasını ve sevgisini kazanmak için tevazulu davranışlarda bulunulur. Kendi menfaati için tevazu ile karşılık veren insanlar ise hoş karşılanmamıştır. Onlara gerçek tevazu sahibi denilmemektedir. Onlar ancak tevazu sahiplerini taklit etmektedir. Muâz b. Cebel'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle işitmiştir; “Allah buyurdu ki: ‘Benim

büyüklüğü için birbirini sevenlere nurdan minberler vardır. Peygamberler ve şehîdler onlara imreneceklerdir.”¹⁴⁵ Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: “Sadaka vermekle mal eksilmez. Allah Teâlâ affeden kulunun değerini artırır. Allah rızâsı için alçak gönüllü olanı Allah yüceltir.”¹⁴⁶

İnsan bazen kendi yaptıklarını yeterli görmemektedir. Allah’ın (cc) rahmetini insanların teveccühüyle kıyaslamakta, Cenâb-ı Allah’ın sevgi ve himmetine kavuşabilmek için bazı aşırılıklarda bulunarak tevazu yapmaktadır. Bu aşırı duygu ve düşünce ile yapılan tevazu ise dinimizde hoş karşılanmamıştır. İnsan haysiyetine dokunan tutum ve davranışlar kınanmıştır. İnsanın kendisine ve çevresine ruhen ve bedenen zarar vermesine engel olarak, insani onurunu koruması tavsiye edilmiştir. İbn Abbâs’tan (r.a.) şöyle nakledilmiştir: “Rasûlüllâh, Kâbe’yi başına yular veya başka bir şey takılmış halde tavaf eden bir adam görmüştü. Hemen yuları koparıp attı.”¹⁴⁷

Tevazu ile hareket etmek, karşıdakinin yanlış anlamasına engel olmak için gerekli olabilmektedir. Bazen açıklanması zorunlu olmadığı halde bir durumun yanlış anlaşılmasını önlemek için anlatmak gerekebilir. Kızgın veya üzgün olduğunda karşıdaki insan alınmasın diye belirtmek için veya Müslümanlar arasındaki sevgi bağını kuvvetlendirerek vesveseye düşmelerine engel olmak gibi sebeplerle açıklamalarda bulunulabilir. Hz. Peygamber de sahâbesine karşı aşırı merhametinden dolayı günaha düşmelerini önlemek için gerekli olmadığı hâlde kendi özel halini bile sahâbesine açıklayarak örnek olmuştur. Safiyye binti Huyeyy’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh mescidde itikâf yapıyordu. Ben geceleyin O’na ziyaret etmek üzere geldim. Bir süre O’nunla konuştuktan sonra kalktım ve geri döndüm. Rasûlüllâh da beni geçirmek için benimle beraber kalktı. Safiyye’nin meskeni Usâme b. Zeyd’in yurdunda idi. Bu sırada Ensâr’dan iki kimse oradan geçti. Bunlar Peygamber’i (bir kadınlâ) görünce çabuk davrandılar. Peygamber; ‘Acele etmeyiniz, durunuz! Yanımdaki kadın Safiyye bnt. Huyeyy’dır’ buyurdu. O iki Ensârî de; Subhânallahi yâ Rasûlallah! Biz Allah’ı tesbîh ve tenzih ederiz, dediler. Rasûlüllâh; ‘Şübhesiz ki, şeytan insan bedeninde kanın akışı gibi akar. Ben sizin temiz gönüllerinize şeytânın bir kötülük yâhud: şübheye düşürecek birşey atmasından endişe ettim’ buyurdu.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Tirmizî, “Zühd”, 53.

¹⁴⁶ Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Birr”, 82.

¹⁴⁷ Buhârî, “Hacc”, 65, 66; Ebû Dâvûd, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 23; Nesâî, “Hacc”, 186, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 30.

¹⁴⁸ Buhârî, “Bed’ul Hakk”, 11.

Tevazu hâli insanın kalbindedir. İnsanın gerçek niyetini anlamak mümkün değildir. Bazı insanlar tevazu yapıyormuş gibi davranarak gerçek niyetlerini gizlemektedir. Amaçlarının ne olduğunu anlamak için çok vakit geçirmek ve dikkatli olmak gerekir. İnsanlar tarafından saygı görmek, maddî veya manevî kazanç için gerçek düşüncesini gizlemek için tevazu gösteriyor gibi davranışlar sergileyebilir. Birileri tarafından övülmek için kendi meziyetlerinin tam tersini söyleyenler de mevcuttur. Bunların tevazu yapıp yapmadığını anlamak için söylediklerinin onaylanması gerçek niyetleri belli olmasını sağlamaktadır. Müslüman uyanık olmalı davranışların hakikatine inmeli doğruyu yanlış fark etmeye çalışmalıdır. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Ahir zamanda bazı kimseler çıkacak ve dini dünyaya alet edecekler insanlara yumuşak görünmek için kuzu derilerine bürünecekler ve dilleri şekerden tatlı, fakat kalpleri kurt kalbidir. Allah şöyle buyurur: Benim affıma mı güvenip gururlanıyorsunuz, benim rahmetime mi güvenip cesaretli davranıyorsunuz şanıma yemin ederim ki onlara kendimden bir imtihan vesilesi göndereceğim yumuşak huylu olanlar bile şaşkına çevrilecektir.”¹⁴⁹

İbn Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Allah (c.c) şöyle buyurdu: Öyle kimseler yarattım ki dilleri baldan tatlı kalpleri ise sabır ağacından daha acıdır. Kendi adıma yemin ederim ki onları öyle bir fitneye uğratacağım ki içlerinden yumuşak huylu olanları bile şaşkına çevirecektir. Benim affıma mı güveniyor ve rahmetimi umarak mı bana karşı cesaretli davranıyorsunuz”¹⁵⁰

2.2. Tevazu Çeşitleri

Ahlâkî erdemlerin en değerlilerinden biri olan tevazunun birçok çeşidi bulunmaktadır. Aşağıda Allah'a, ibadete, peygambere ve insanlara karşı tevazu konusu hadisler bağlamında ele alınacaktır.

2.2.1. Allah'a (cc) Karşı Tevazu

Tevazu gösterilmeye en layık olan Allah Teâlâ'dır. İnsanı yoktan var eden ve hiçbir karşılık beklemeden insana değer bahşeden O'dur (cc). İnsanın hal ve hareketleriyle nimetleri vereni saygı ve hürmetle anması faziletli olan erdemler arasındadır. Yaratılan

¹⁴⁹ Tirmizî, “Zühd”, 59.

¹⁵⁰ Tirmizî, “Zühd”, 59.

her varlık da yaratıcıya verdiği görevi en güzel şekilde yaparak teşekkürünü sunmaktadır. Rasûlüllâh (s.a.s.), “Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yüceltir.”¹⁵¹ buyurmuştur.

Tevazunun kim için ve hangi amaçla yapılmış olduğu önem arz etmektedir. Menfaat elde etmek için mi, insanların sevgi ve takdirini kazanmak için mi olduğu tevazunun değerini ortaya koymaktadır. İnsanın gerçek niyetini bilmek her zaman mümkün değildir. Kalplerden geçeni ise sadece Cenâb-ı Allah bilir. Bu sebeple insanlar hakkında su-i zanda bulunmamak da gereklidir.

Başarı ve başarısızlık karşısında insanın gösterdiği tutum ve davranışlar insanın gerçek kişiliğini göstermektedir. Çok önemli bir başarıda tevazu göstermek daha da zor olmaktadır. Hz. Peygamber en büyük başarılarında dahi alçak gönüllü davranarak, elde ettiği başarılarıyla rehavete kapılmamıştır. Başarılarını kendinden bilmemiş bu nimeti vereni şükranla anmıştır. Başarısızlıklarında da insanları, olayları suçlamak yerine tövbe etmeyi tercih etmiştir. Hz. Muhammed’in Mekke’nin fethi sırasındaki tevazusuna örnek olarak aşağıdaki pasajlar verilebilir:

“‘Hicretin üzerinden sekiz yıl geçmişti. Savaşa gerek kalmadan Mekke’yi fetheden oldukça kalabalık Müslüman ordusunun başında Hz. Muhammed vardı. O, bu şanlı zaferin büyüüne kapılmamış; mübarek şehir Mekke’ye mağrur bir komutan edasıyla değil Allah’ın verdiği bu nimete şükretmenin bilinciyle başını önüne eğerek girmişti.’”¹⁵² “Genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle Mekke halkı, Safâ tepesinde Rasûlüllâh’a bağlılıklarını bildiriyor ve insanlar bölük bölük Allah’ın dinine giriyorlardı. Biat etmek üzere yanına gelenlerden biri onunla konuşmaya başlamıştı. Fakat bu büyük insanla karşı karşıya gelmek ve onunla konuşmak kendisini o kadar heyecanlandırmıştı ki titremeye başladı. Bunu gören Hz. Peygamber, ‘Sakin ol! Ben bir kral değilim. Kurutulmuş (güneşte) et yiyen bir kadının oğluyum.’ diyerek onu rahatlattı.”¹⁵³

Hz. Peygamber’in ve Müslümanların İslâmiyet’in ilk yıllarında yıllarca zulüm gördüğü, aç bırakıldığı, her türlü eziyetle karşılaştığı, kovuldukları Mekke şehri fethedildiğinde insanlar yaptıklarını bulacaklarının korkusu içindeydiler. Kötülük yapanlar cezalarını çeceklerini düşünüyordu. Hiç kimsenin affedilmeyi beklemediği bir durumda Hz. Peygamber herkesi affetmiş ve yaptıkları zulümleri yüzlerine dahi

¹⁵¹ Müslim, “Birr”, 69.

¹⁵² Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1411), 5/63.

¹⁵³ İbn Mâce, “Et'ime”, 30.

vurmamış, başarısıyla da övünmemiştir. Hz. Peygamber bu örnek davranışıyla düşmanlarının bile takdirini kazanmış, İslâmla şereflenen insanların artmasına vesile olmuştur. Günümüzde de Hz. Peygamber, bu davranışı sebebiyle inanmayanların bile takdirini kazanmıştır.

Hayır ve şerri yaratan Allah'tır. İnsan yaşamı boyunca her hâliyle daima imtihan halindedir. Nimetin verilmesi insanı mutlu ederken verilen nimetin alınması insanı üzmektedir. Verilen nimetin kıymeti bilinmeli ve nimeti veren unutulmadan şükredilmeli, nimet elden gittiğinde de nimeti verenin zamanı geldiğinde verdiği nimeti aldığı unutulmadan sabır ile muamele edilmelidir. İnsanoğlu verilen nimetin gerçek sahibinin kendisi olduğunu zannettiği için nimeti veren unutma gafletine düşmektedir. Bu nedenle elinden alındığında isyan etmekte, küfür ve inatla Allah'a karşı gelmektedir. Nimetin gelişini ve gidişini tevazu ile karşılayıp kendinden bilmemek güzel hasletlerdendir. Hz. Peygamber ve sahâbe hayatlarına bakıldığında bu duruma çok güzel örnekler vardır. Onların hayatına bakıldığında tevazunun en güzel örneklerini görmek mümkündür. Ümmü Süleym (ra.) çocuğunu kaybettiği halde isyan etmeden tevazu içerisinde Allah'ın (cc) takdirine rıza göstermiştir.¹⁵⁴

Kulun Allah'a karşı tevazusu olduğu gibi Allah'ın da kullarına karşı tevazusu vardır. Var olan her şey Allah'ın emri ile vücuda gelmektedir. Yarattığı nimetleri insanların hizmetine vermesi O'nun tevazusu bağlamında değerlendirmek mümkündür. Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de bazı ayetlerde "ben" yerine "biz" kavramını kullanır.¹⁵⁵ Bu şekilde hitap etmesi O'nun tevazusunun göstergesidir. O kullarına tevazuyu öğretirken önce uygulamış sonra da onlardan istemiştir. Allah Teâlâ kulun günah işlemesi durumunda bile tevazu ile kulun tövbesini bekler. O'nun kuluna hiçbir ihtiyacı olmadığı halde, sabır ve merhametle tövbesini beklemesi en güzel tevazu örneğidir. Ebû Hamza Enes b. Mâlik el-Ensârî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurdu: "Kulunun tövbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın duyduğu memnuniyet, sizden birinin issiz çölde kaybettiği devesini bulduğu zamanki sevincinden çok daha fazladır."¹⁵⁶

¹⁵⁴ Bk. Buhârî, "Akika", 1.

¹⁵⁵ Bk. Hicr, 15/9.

¹⁵⁶ Buhârî, "Deavât", 3.

2.2.2. İbadete Karşı Tevazu

İbadetler Allah'ın (cc) rızasını kazanmak için yapılmalıdır. Farz ibadetler insanların yanında yapılır. Toplu halde yapılan bu ibadetler gizli olarak yapılmamalıdır. Gizlemek mümkün olmayınca insanın “kalbine kibre mi düşüyorum” şüphesi gelebilir. Kibre düşme korkusuyla farz ibadetleri gizlemek ve bu şekilde ibadet yapmıyormuş gibi davranmak doğru görülmemiştir. Herkes bunu anlayamayabilir ve yanlış anlamalar sonucu bilmeden asiliğe özendirme günahına girilmesine sebep olabilir. Bu nedenle farz ibadetlerde daha özenli olmak, Allah'ın (cc) rızasını alacağım derken insanları günaha sevketmemek gerekir. Nafile ibadetlerde ise gizli yapılan ibadetler daha makbul görülmüştür. Gizlilik sayesinde insanlar tarafından övülmek mümkün olmaz, insanlardan bir menfaat de elde edilemez. Böylece sadece Allah'ın rızasına ulaşılmış olur. Tevazuyu gizlilikte aramak daha uygun görülmüştür. Ebû Zerr'den (ra) nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Üç kişi vardır, Allah onları sever, üç kişi de vardır Allah onlara buğzeder. Allah'ın sevdiği üç kişiye gelince: Bir adam bir cemaate gelir, onlardan Allah adına birşeyler ister, kendisiyle onlar arasında mevcut bir karâbet sebebiyle istemez. Onun başvurduğu kimseler, istediğini vermezler. İçlerinden biri cemaatin arkasına kayıp, isteyen kimseye gizlice ihsanda bulunur. (Öyle gizli verir ki) onun verdiğini sadece Allah'la ihsanda bulunduğu adam bilir. (İkinci adam ise:) Bir cemaat yoldadır. Gece boyu da yürürler. Derken (yorulurlar ve) uyku herşeyden kıymetli bir hal alır. Konaklarlar, [başlarını koyup yatarlar.] Bir adam kalkıp bana karşı tevazu ve tazarruda bulunur, âyetlerimi okur. (Üçüncü adama gelince:) Seriyeye katılmıştır. Seriyeye düşmanla karşılaşır, hezimete uğrarlar. Ancak o ilerler, öldürülünceye veya başarınca kadar savaşmaya devam eder. Allah'ın buğzettiği üç kişiye gelince: Bunlar zâni ihtiyar, kibirli fakir, zâlim zengindir.”¹⁵⁷

Bu hadisten de anlaşıldığı gibi yapılan farz ibadetlerin yanında yapılan nafile ibadetlerin gizli ve Allah'ın rızası için olması övülmüştür. Farz ibadet geciktirilmeden ve farzdan vazgeçmeden yapılacak çok nafile ibadetler vardır. Her Müslümanın gücü hangi nafile ibadete yetiyorsa sırf Allah rızası için o ibadetleri yapmalıdır. Yaparken de bu ibadeti yapmayı nasip ettiği için Allah'a şükretmelidir. Şükredilmeyen ibadet gerçek anlamda insana fayda sağlamamakta ve devamlı olmamaktadır. Yukarıdaki hadis incelendiğinde Allah'ın (cc) kızdığı insanlar zikredilirken kibirli fakir lafzı geçmektedir.

¹⁵⁷ Tirmizî, “Cennet”, 25; Nesâî, “Zekât”, 75.

Durumu iyi olmadığı halde kimseden yardım kabul etmeyen, kendini üstün göstermeye çalışan, zengin gibi davranan insanlar kibirli fakir olarak kabul edilir. Bu insanlar, bu tutumlarıyla hem kendilerine hem de çevresindekilere zarar vermektedirler. Kendilerine zararları ise; zengin olmadıkları halde zengin görünmek için lüks alışverişler yapıp borç batağına düşmeleri, borçlarını ödeyebilmek için sağlıklarına zarar vermeleri, psikolojik olarak kendilerini ve çevrelerindeki devamlı zenginlerle kıyaslayıp mutsuz olmaları ve çevrelerindeki de huzursuz etmeleri en önemli sorunları arasında sayılmaktadır. Günümüzde bu özelliklere sahip insan sayısı giderek artmaktadır. Devamlı borç alarak “elalem ne der” diye yaşayan bu insanlar, geçici bir süre mutlu olmaları karşısında yaşamlarının çoğunu borç ödemekle geçirmektedir. Örnek olarak; gençlerin marka takıntısı, evleneceklerin aşırı düğün masrafları, insanların devamlı zengin ülkelerde yaşayanlarla kendilerini kıyaslamaları sayılabilir. Şükür unutulmuş devamlı hoşnutsuzluk başgöstermiş, kadere rıza kalkmış kadere isyan başlamıştır. İnsanlığın karşılaştığı bu durum Hz. Peygamber zamanında ön görülmüş, gelecek nesiller için uyarı niteliğinde olan bu ve buna benzer hadislerle ikaz edilmiştir. Öncelikle inanan insanların kendi nefsinin ve bütün insanlığı uyarmaları, örnek Müslüman olma yolunda ilerleme gayreti içinde olmaları gereklidir. Hz. Ömer’den (r.a.) nakledildiğine göre,

“Rasûlüllâh’a vahiy indiği zaman, yüzünün yakınlarında arı uğultusu gibi bir ses işitilirdi. Bir gün, O’na vahiy indirildi. Bir müddet öyle kaldı. Sonra o hal açıldı. O da Mü’minun sûresinden ilk on âyeti okudu: ‘Mü’minler kurtuluşa ermiş, umduklarına kavuşmuşlardır. Onlar namazlarını Allah’tan korkarak, hürmet ve tevazu içinde ve tâdil-i erkan ile kılarlar. Onlar dünya ve âhiretlerine faydası dokunmayan her türlü şeyden yüz çevirirler...’ Ardından dedi ki: ‘Kim bu on âyeti yerine getirirse cennete girer.’ Sonra kibleye yöneldi ve ellerini kaldırıp: ‘Allahım (hayrımızı) artır, bizi (iyilik yönüyle) noksanlaştırma. Bize ikram et, zillete düşürme. Bize ihsanda bulun, mahrum etme. Bizi tercih et, (düşmanlarımızı) bize tercih etme. Allahım, bizi razı kıl, bizden de razı ol!’ buyurdular.”¹⁵⁸

Bu hadisten de anlaşılacağı gibi ibadet yapılması esnasında bile tevazu ile ibadetin yapılmasını sağlayan Cenâb-ı Allah şükür vazifesini yerine getirmek gereklidir. İbadet etmek Allah Teâlâ tarafında emredilse de ibadete ihtiyacı olan Allah (cc) değil, insanın kendisidir. İbadetleri yapabilmeyi kendinden bilmemek gereklidir. İbadet etmeye layık gören Allah’tır (cc). O istemese insan da isteyemezdi, O bildirmese insan da bilemezdi, O imkân vermeseydi imkân bulunamazdı. Bunun bilincinde olmak gereklidir. Verilen her

¹⁵⁸ Tirmizî, Tefsir, “Mü’minûn”, 24.

nimet O'nun yardımı ile elde edilebilir. Hz. Peygamber “bizi razı kıl” diyor, bu söz insanın tevazusunun en güzel örneklerinden biridir, “insan kendi başına Allah’tan (cc) razı bile olamıyor” demektir. İnsanın o yüce makama ulaşmak için yaptığı ibadetlerde bile nankörlük duygu ve düşüncesi olabileceği bu düşünceden kurtulmak için tevazu ile dua etmek gerektiği vurgulanmaktadır. İbadeti yapabilmek, yapabildiğine şükretmek, her halinden razı olabilmek ancak Allah’tan (cc) razı olmakla mümkün olabilmektedir. Kibre düşülmeden, kendisine ve çevresine zarar verilmeden, ihtiyatlı davranılarak, mütevazı olunarak yapılan ibadetler en makbul olanlardır.

Alim ilminde çok üstün bir bilgi birikimine veya konuma sahip olsa da öncelikli olmak istememelidir. Hocalık yapan kişiye hürmet göstermelidir. İlimde üstün olanın ilmi öğretmesi gerekli olsa da ben daha üstünüm diyerek kendinin öncelikli olduğunu belirtip göreve el koyması tavsiye edilmemiştir. Hz. Peygamber kendi nefsinin öncelemeden önce sahâbesinin arkasında namaz kılarak talebesine tevazu ile yaklaşmıştır. Sahâbenin rahatsız olmaması için kendi varlığını bile gizlemiştir. Mugîre (r.a) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh ile birlikte bir yolculukta idik, yanında giderken bastonuyla sırtıma dokundu ve yoldan ilerledi. Ben de onunla birlikte yolumu değiştirdim. Rasûlüllâh falan yere gelince devesini çökertti ve tuvalet ihtiyacını karşılamak için biraz ayrıldı. Ravi diyor ki: Gözden kayboluncaya kadar uzaklaştı daha sonra geldi ve: ‘Yanında su var mı?’ diye sordu, yanımdaki su kabını getirdim ve abdest suyunu dökmeye başladım, ellerini ve yüzünü, yıkadı kollarını yıkayacaktı fakat üzerinde şam kumaşından yapılmış kolları dar bir cübbesi vardı, ellerini cübbesinin altından çıkardı yüzünü ve kollarını yıkadı. Hadisin ravisi, Rasûlüllâh’ın alın ve sarıklarından da bahseder. İbn Avn der ki: Bunları istenilen şekilde ezberleyemedim. Sonra mestleri üzerine meshetti sonra: ‘Bir ihtiyacın var mı?’ dedi. Ben de: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Hiçbir ihtiyacım yok’ dedim. Sonra kafilenin yanına geldik o anda Abdurrahman b. Avf cemaate imam olmuş ve sabah namazından bir rekât kıldırmıştı. Rasûlüllâh’ın geldiğini İmama haber vermek istedim fakat buna engel oldu. Bir rekâtını cemaatle beraber kıldık, yetişemediğimiz rekâtı ise kendi başımıza kıldık.”¹⁵⁹

Toplulukla yapılan ibadetlerde onlardan uzak durmak yanlış anlaşılmaya sebep olmaktadır. Fitneye fırsat vermemek için cemaatten ayrılmamak gereklidir. İbadet daha önceden yapılmış olsa da mütevazı olup aynı ibadeti tekrar tekrar yapmaktan kaçınmamak gereklidir. Bu gösteriş değil topluluğun birlik ve beraberliği için Hz. Peygamber tarafından öğütlenmiş bir vazifedir. Mıhcen’den (r.a) nakledildiğine göre:

¹⁵⁹ Müslim, “Tahâra”, 22; Nesâî, “Tahâra”, 66.

“Mihcen, bir mecliste Rasûlüllâh ile beraber bulunuyordu, ezan okundu. Rasûlüllâh kalkıp namaza gitti sonra döndü Mihcen hala o mecliste idi. Rasûlüllâh ona: ‘Sen Müslüman değil misin?’ diye sordu Mihcen: ‘Müslümanım, fakat ben; evimde kılmıştım’ dedi. Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘Mescide geldiğinde önceden kılmış olsan bile insanlarla birlikte cemaatle tekrar namaz kıl’ buyurdular.”¹⁶⁰

İbadet etmek çok önemli bir görev olsa da ibadet edebilmek için insanları rahatsız edecek davranışlarda bulunulması doğru değildir. İbadetin mütevazî olarak Allah (cc) rızası için huşu ve muhabbetle yapılması daha kıymetlidir. Müslümanın vakarı ibadet esnasında olması gerektiği gibi ibadet yolunda da olmalıdır. İbadetin insanı zorladığı izlenimi vermemek ve kalbin mütmain olması için yolda dahi ibadete hazırlanıp tevazu ile hareket etmek gereklidir.

Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Namaza yetişebilmek için gürültülü bir şekilde koşmayın, ağırbaşlı bir şekilde yürüyerek gelin ve yetişebildiğiniz kadarını cemaatle kılın yetişemediklerinizi de tek başınıza tamamlayın.”¹⁶¹

İnsanın hayatını kolaylaştırmak ve insana hizmet etmek için var edilen eşyaya gerekli olan değer verilmeli, onun yaptığı hizmet dolayısıyla şükredilmelidir. Eşyayı insanın hizmetine veren Allah Teâlâ’dır. Bu bilinçle hizmet alınan her varlığa tevazu ile yaklaşmak önerilmektedir. Üretim ve tüketimin artmasıyla birlikte, teknolojinin hızla gelişmesiyle yeni ürünler artıyor, yeni üretimler arttıkça insan doyumsuz olup bir gün aldığını diğer gün beğenmeyerek çöpe atıyor. Çöğalan eşya insan için değerini kaybediyor. Hz. Peygamber kendisine hizmet eden hurma kütüğüne bile sarılarak tevazu ile bugüne kadar yapmış olduğu hizmetlerden dolayı teşekkür etmiştir. Her varlığın bir görevi var ve canlı cansız bütün mahlukata görevlerini yaptıkları için teşekkür etmek mütevazilik örneğidir. Câbir b. Abdullah (r.a.) nakledildiğine göre:

“Ensâr’dan bir kadın Rasûlüllâh’a: ‘Yâ Rasûlüllâh! Benim marangoz bir kölem vardır; senin için üzerine oturacağın bir şey yaptırayım mı?’ dedi. Rasûlüllâh: ‘İstersen yaptır’ buyurdu. Râvî dedi ki: Bunun akabinde kadın, Rasûlüllâh için o minberi yaptırdı. Nihayet cuma günü olunca Hz. Peygamber yerine konulan o minber üzerine oturdu. Akabinde daha önce yanında hutbe yapar olduğu hurma kütüğü sayha çıkardı, hattâ kendi kendine yarılacaktı. Peygamber minberden indi, onu eliyle tuttu ve onu kucakladı. O sırada kütük susturulmakta olan çocuk gibi

¹⁶⁰ Nesâî, “İmâmet”, 53.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, “Salat”, 55; Nesâî, “İmâmet”, 57.

hafif hafif inliyordu. Nihayet kararlaşıp sustuktan sonra Rasûlüllâh: ‘O, yanında edildiğini işitmekte olduğu Zikrullah için ağladı’ buyurdu.”¹⁶²

2.2.3. Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Karşı Tevazu

Peygamberler Allah’ın insanları hidâyete erdirmek için seçtiği elçilerdir. Görevleri sadece belli bir zamanla sınırlı değildir, her hal ve durumda devam etmektedir. Günlük hayatta çok değişik durumlar ve olaylarla karşılaşılrsa da her halükârda insanlara örnek olma sorumluluğu olan yüce bir görevdir. Peygamberlere saygı duymak, onların vazifesinin zorluğunu ve yüceliğini fark ederek hal ve hareketlerine dikkat etmek insanlar için büyük önemi haizdir. İnsanı hidâyete erdirmek için görevli olan bir peygambere postacı demek veya ima etmek yanlış bir düşünce kalıbıdır. İnsanın haysiyetini düşürme amacı taşıyan böyle söylemlere karşı Müslümanlar dikkatli olmalıdır. Bu düşünce kalıbında olanlar kendilerini üstün gösterebilmek için başkalarını küçültmeye çalışmaktadır. Peygamberi, ailesini, arkadaşlarını, sözlerini küçümseyerek insanlık için örnek olarak gönderilen elçilik vazifesiyle şereflenmiş bir peygamberi peygamberlik vazifesinden soyutlamış olmaktadır. Böylece kendi kibirlerinden dolayı peygamberlerin, sahâbenin, peygamber ailesinin sözlerinin ve davranışlarının önemsiz olduğu veya yanlış anlaşıldığına vurgu yaparlar.¹⁶³ Kur’ân-ı Kerîm’in doğru anlaşılması için büyük öneme sahip olan hadisler çeşitli sebeplerle yok veya yanlış sayılarak istenilen yorumlar yapılmaya çalışılmaktadır.¹⁶⁴ O’nun örnek şahsiyeti üzerinde duruldukça ancak bu söylemlerin önüne geçmek mümkün olabilir.

Ebû Ümâme’den (r.a.) nakledildiğine göre, “Çok sıcak bir günde Rasûlüllâh Bakiu’l-Garkad cihetine geçti. Arkasında yürüyen kimseler vardı. Bir ara ayak seslerini işitince bu ona ağır geldi ve içine bir kibir düşer endişesiyle yere oturdu, halkın kendisini geçmesini bekledi.”¹⁶⁵

Hz. Peygamber, Allah (cc) ve meleklerin övdüğü bir insan olmasına rağmen her zaman mütevazî olmuştur. Peygamberliğiyle övünmeden sadece vazifesini yapmıştır. O (s.a.s.) insanların hidâyetine vesile olmaya çalışırken titizlikle görevini yapmış, “ben

¹⁶² Buhârî, “Buyu”, 32.

¹⁶³ Emin Aşıkutlu, “II. Uluslararası Hadis ve Günümüzde Hadise Yönelik Saldırıları Sempozyumu, 28–30 Mart 2005”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 4/1 (Haziran 2006), 167-185.

¹⁶⁴ İbrahim Bayraktar, “Müsteşrikler ve Hz. Peygamber’e Bakışları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (Haziran 2004), 7-61.

¹⁶⁵ İbn Mâce, “Tevazu”, 6061.

vazifemi yaptım, ben zaten cennetle müjdelendim” dememiş, her hareketiyle Allah’ın (cc) rızasını kazanmak için uğraşmıştır. Kibre düşmemek için gayret göstermiştir. Tevazu O’nun (s.a.s.) her hal ve hareketine yansımıştır. Cabir’den (r.a.) nakledildiğine göre, “Rasûlüllâh yolda yürüyünce ashâb, onun önünde yürürler. Aleyhissalâtu vesselâm’ın sırtını meleklere bırakırlardı.”¹⁶⁶

Hiz. Peygamber giyiminde ve konuşmalarında da mütevaziydi. İnsanlar O’nun (s.a.s.) peygamber olduğunu ilk görüşte anlayamazdı. Sözü dinlemeyenlere bile “ben peygamberim” diye söylemezdi. Hatalarını anlamalarını beklerdi. Enes’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh, (ölen) çocuğu için ağlamakta olan bir kadına rastlamıştı: ‘Allah’tan kork ve sabret!’ buyurdu. Kadın (ızdırabından kendisine hitab edenin kim olduğuna bile bakmadan): ‘Benim başıma gelenden sana ne?’ dedi. Rasûlüllâh (aleyhissalâtu vesselâm) uzaklaşınca, kadına: ‘Bu Rasûlüllâh idi!’ dendi. Bunun üzerine, kadın çocuğun ölümü kadar da söylediği sözden dolayı (utanıp) üzüldü. (Özür dilemek için) doğru aleyhissalâtu vesselâm’ın kapısına koştu. Ama kapıda bekleyen kapıcılar görmedi, doğrudan huzuruna çıktı ve: ‘Ey Allah’ın Rasulü, (o yakışsız söz) sizi tanımadan sarfettim (bağışlayın!)’ dedi. Aleyhissalâtu vesselâm: ‘Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk andakidir’ buyurdu.”¹⁶⁷

Hiz. Peygamber dini bir bilgiyi anlatırken insanlardan hoş olmayan karşılıklar ve sözler duysa da hoşgörülü olmuştur. İnsanların kendi yanlışlarını anlamaları için fırsatlar vermiş, hemen ikaz ve uyarıda bulunmamıştır. Kendi mevki ve makamı ile övünerek konuşmalarına başlamamıştır. Konuşmalarında emredici bir üslup kullanmayarak halktan ayrılmamış, onlara karşı üstünlük taslayacak bir kılık kıyafet kullanmamıştır. Uzaktan gelen kimselerin ilk etapta O’nu (s.a.s.) bir meclisin içinde tanıyamamaları da O’nun tevazu örneklerinden biridir. Zira sıradan bir kimse gibi hayatını sürdürmüş ve ayrıcalıklı bir konumda olmamaya özen göstermiştir. Bu durum da O’nun (s.a.s.) tevazusunun göstergesidir. Halktan farklı giyinseydi, halkın diliyle konuşmasaydı, yanında kendisini devamlı öven insanlar taşısaydı, hemen kendisine karşı gelince mevki ve makamını söyleseydi tevazudan söz edilemezdi.

¹⁶⁶ İbn Mâce, “Tevazu”, 6062.

¹⁶⁷ Buhârî, “Ahkâm”, 11; Muslim, “Cenâiz”, 14; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27; Nesâî, “Cenâiz”, 22.

2.2.4. İnsanlara Karşı Tevazu

İnsanın insana karşı mütevazı olması için nefsiyle çok mücadele etmesi gerekir. Çünkü yaratılış olarak eşit bir yaratılış vardır ve her insana Cenâb-ı Allah tarafından farklı bir üstünlük verilmiştir. Üstün olduğu meziyetlere odaklanırsa insan karşısındakinin yeteneklerini göremeyip kibirlenebilir. Bu nedenle âyetler ve hadisler yoluyla ikaz edilmiştir. İyâz b. Himâr'dan (ra) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: “Allah bana, “Öyle mütevazı olun ki, kimse kimseye karşı böbürlenmesin ve taşkınlık yapmasın.” diye vahy etti.”¹⁶⁸

Kendinden büyüklere ve küçüklere hizmet etmek tevazu özelliklerindendir. İnsan yapısı gereği hizmet edilmeyi, hürmet görmeyi istemektedir. Günümüzde özellikle erkeklerin evde iş yapmaları ayıplanmış, işler erkek işi kadın işi diye cinsiyetçi bir hale getirilmiştir. Bir erkek evde iş yaparsa arkadaşları tarafından ve çevre tarafından alay konusu olabilmekte kötü sözlerle itham edilebilmektedir. Hz. Peygamber'in hayatına bakılınca evde ve dışarda eşlerine, çocuklarına, arkadaşlarına, hizmetçilerine ihtiyaçları olan her konuda yardımcı olduğu görülmektedir. “Bu benim işim değil” diye kenara çekilmeyerek kendine düşen görevi en güzel şekilde yerine getirme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Kendisine dinlenmesi söylene de O (s.a.s.) en zor görevleri severek yaptığı gözlenmektedir. Esved b. Yezîd'den (r.a.) nakledildiğine göre, “Hz. Âişe'ye ‘Peygamber (s.a.s.) evinde ne yapardı?’ diye sordular. O da şu cevabı verdi ‘Ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza giderdi.’”¹⁶⁹

İnsanların emeklerine saygı duymak gereklidir. Hizmet eden insana gerekli olan değer verilirse daha kaliteli hizmetler almak mümkün olmaktadır. Amir memur ilişkisi içinde otoriteyi kaybetme korkusuyla kötü davranış ve muameleler görülmektedir. Adam kayırma veya sevdiğine farklı davranmak da diğer çalışanların motivasyonunu etkilemektedir. İnsanın emeğine değer vererek insanca muamele etmek Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Günümüzde de çalışanlar arasında sevgi ve muhabbeti arttırmak için bazı aktiviteler düzenlenmektedir. Bu daha da arttırılarak birlik ve beraberlik düşüncesi güçlendirilmelidir. Hadiste insanların göz hakkına da değinilmiştir. Zengin veya fakir ayrımı yapmadan, mevki ve makamına bakılmadan insanlara ikram

¹⁶⁸ Müslim, “Cennet”, 64.

¹⁶⁹ Buhârî, “Edeb”, 40; Tirmizî, “Kıyâme”, 45.

etmek de Hz. Peygamber sünnetidir. Yaşı ilerledikçe insanlar nefesine daha çok engel olabilirken hastalar, çocuklar, hamileler, nefesine hâkim olma konusunda zorlanmaktadır. Maddî durumu yeterli olmayan ailelerin ya da hastaların yanında daha özenli olunmalıdır. Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: “Sizin birinizin hizmetçisi pişirdiği, hazırladığı yemeğin ateşine ve dumanına katlanıyorsa o hizmetçiyi elinden tutarak kendisiyle beraber aynı sofraya oturtsun, eğer bunu yapamaz ise o yemekten ona da yedirsın.”¹⁷⁰

Çocuklar geleceğimizi emanet edeceğimiz bize emanet edilen varlıklardır. Çocukları en güzel şekilde yetiştirmek ve onlara örnek olmak gereklidir. Onlar büyüklerinden nasıl bir davranış görürlerse o davranış doğrultusunda gelişecektir. Kız çocuklarına değer verilmediği zamanda Hz. Peygamber onları sırtına alıp gezdirerek onlara verdiği değeri göstermiştir. Kucağına bevlini yapan bebeğin rahatsız olmasını istemeden bevlini bitirmesini sessiz bir şekilde beklemiş ve elbisesini kimseye yıkatmadan kendi yıkamıştır. Günümüzde insanın kıyafetleri çok olduğu halde en ufak bir kir halinde iğrenerek o kıyafeti giyemezken O (s.a.s.) ise tevazu ile hareket ederek Müslümanlara örnek olmuştur. Ebû Katade'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Rasûlüllâh'ı namaz kıldırırken gördüm omuzunda, Ebû'l As'ın kızı Ümâme vardı. Rükû'a vardığında onu yere bırakıyor secdeden başını kaldırdığında ise tekrar omuzuna alıyordu.”¹⁷¹ Âişe'den (r.a.) nakledildiğine göre, “Peygamber'e bir bebek getirildi. Peygamber, o çocuğa çiğnem yapıp damağına ovalarken, çocuk Peygamber'in üzerine bevletti. Peygamber, sidiğin üzerine su döktü, demiştir.”¹⁷²

İnsan yaratılış olarak benzer özelliklerle yaratılmıştır. Farklı dil, din ve ırklara mensup olsa da insana değer vermek gereklidir. Kimin imanlı olarak bu dünyadan gideceği bilinmemektedir. Çok iyi olduğunu düşündüklerimize imanlı ölmek nasip olmayabilirken, hakir gördüklerimize iman nasip olabilmektedir. Biz insanları yargılamak için dünyaya gelmedik, akıbetlerini de bilemeyiz bu nedenle üstünlük taslamadan ister hizmetçimiz olsun ister kafir olsun fark etmeden en üstün gördüğümüz insana davranışımız nasılsa bütün insanlara aynı şekilde davranmak gerekir. Hz.

¹⁷⁰ İbn Mâce, “Et'ime”, 19,50; Tirmizî, “Et'ime”, 44.

¹⁷¹ Buhârî, “Salat”, 106; Müslim, “Mesâcid”, 9; Nesâî, “İmâmet”, 37.

¹⁷² Buhârî, “Akika”, 1.

Peygamber insanları ayırmadan eşit davranmış ve bu davranışıyla Müslümanlara da örnek olmuştur. Aşağıdaki hadiste hasta ziyaretine dikkat çekilerek din, dil, ırk, zenginlik, fakirlik gözetilmeksizin her insanın değerli olduğu vurgulanmıştır. Cenâb-ı Allah rızası için sadece hastalar değil bütün insanlar ziyaret edilmeli, ihtiyaçları ne ise mümkün olduğunca yardımcı olunmalı, hayır ve güzellik tavsiye edilmelidir. Ziyaret eden benim faydam olmaz diye düşünmemeli sadece dinlemek veya yalnız olmadığını hissettirmek bile insanı mutlu etmeye yetecektir. Hastalık bulaşır diye korkuluyor ise iletişim araçları kullanılarak hâl hatır sorulmalıdır. Ziyaretlerde de gereksiz konuşmak yerine hasta için faydalı ve ebedi saadetini sebep olacak konuşmalar yapılmalıdır. Enes (r.a.) nakledildiğine göre:

“Bir Yahûdî çocuğu vardı, Rasûl-i Ekrem’e hizmet ederdi. Bir ara çocuk hastalandı. Peygamber ona hasta ziyaretine geldi ve başının yanında oturdu. Ve çocuğa hitaben: ‘İslâm’a gir’ buyurdu. Çocuk yanında bulunan babasının yüzüne baktı. Babası: Ebû’I-Kasım’a itaat et (yani Onun emrini kabul et), dedi. Bunun üzerine o çocuk hemen (şehâdet kelimelerini söyleyip) müslüman oldu. Müteakiben Peygamber hastanın yanından çıkarken: ‘Bu çocuğu cehennem ateşinden kurtaran Allah’a hamdolsun’ diyordu.”¹⁷³

İnsanların meşru dairede bir arada yaşayabilmeleri için evlilik akdi yapılmalıdır. Evlilikle birlikte birbirine yabancı olan iki insan bir arada yaşamaya başlar. Birbirine saygı ve sevgi besleyen insanların evlilik hayatı daha güzel geçerken, kibirlenerek kendi üstün özelliklerini ortaya koyarak karşısındaki insanı küçük düşürmeye çalışan insan sadece kendi dünyevî hayatını değil âhiret hayatını da mahvetmektedir. Evlilik ve eş Allah’ın (cc) insana verdiği nimetken bu nimeti beğenmeyip küçük görmek, değersizleştirmek doğru bir davranış olarak kabul edilmemektedir. Eşlerin birbirine kibirle değil tevazu ile yaklaşımları Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber hayatı incelendiğinde de eşlerine karşı mütevazi olduğu görülmektedir. Günümüzde eşine yardım edenler kötü ithamlarla karşılaşırken O (s.a.s.) davranışlarıyla örnek olmuştur. Enes b. Mâlik’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Ben Rasûlüllâh’ı gördüm ki, bir abayı binek devesinin hörgücü üzerine, kendi arka tarafına Safiyye için doluyor, sonra devesinin yanına oturuyor, akabinde dizini koyuyor, bu sırada Safiyye de kendi ayağını Peygamber’in (s.a.s.) dizi üzerine koyarak deveye biniyordu.”¹⁷⁴

¹⁷³ Buhârî, “Cenâiz”, 79.

¹⁷⁴ Buhârî, “Buyu”, 111.

Topluluk halinde bulunan insanlardan ibadet niyetiyle bile olsa farklı olmaya çalışmak, onlardan üstün olduğunu belirtmeye çalışmak doğru değildir. İster dini bir topluluk olsun isterse gayri resmi bir topluluk olsun her cemaatin belirli kuralları vardır, onlarla iletişim halindeyken topluluk düzenine saygı gösterip üstün özelliklerini göstermemeye, cemaate uyum sağlamaya çalışılmalıdır. İbn Mes‘ud’dan (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Eğer üç kişi iseniz kalabalığa karışmadıkça, ikiniz ötekini bırakarak gizli bir şey konuşmasın. Çünkü bu onu üzer; buyurdular.”¹⁷⁵

İnsanların “belirli yerlere belirli kişileri belli zaman dahilinde çağırmasına” davet etmek denilir. Davet eden insanın izni olmaksızın fazladan kişi götürmek doğru değildir. Fazladan kişi götürülüyorsa da izin alınmalıdır. “Benim götürdüğümü zaten kabul etmek zorunda” deyip kibirlenmemeli ve tevazu ile izin istenmelidir. Davet sahibinin de tevazu ile gelen kişiyi “Allah Teâlâ gönderdi” diye düşünerek kabul etmesi tavsiye edilmektedir. Ebû Mes‘ud el-Ensârî’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Ensâr’dan Ebû Şuayb diye künyelenen bir adam geldi ve kasap olan bir kölesine: Bana beş kişiye yetecek bir yemek yap. Çünkü ben Peygamber’i (s.a.s.) beş kişinin beşincisi olarak davet etmek istiyorum. Zira ben Peygamber’in yüzünde açlığı tanıdım, dedi. Nihayet o zât onları davet etti. Davetli olan toplulukla beraber bir adam da geldi. Ebû Şuayb’ın evine vardığında Peygamber: ‘Şu zât bize tâbi’ olup gelmiştir. Ona izin vermek istersen izin ver (girsin); geri dönmesini istersen geri dönsün!’ buyurdu. Ebû Şuayb: Hayır (geri dönmeyecek), fakat ben ona izin verdim, dedi.”¹⁷⁶

Zenginlik ve fakirlik Allah’ın insanları imtihan vesilesidir. Zenginliği kendinden bilen insan kibirlenmekte ve kendinden fakir olanları aşağılamaktadır. “Ben çalıştım, ben kazandım, ben doğru yatırım yaptım, o da çalışsaydı, doğru yatırım yapsaydı” gibi sözler kibrin göstergesidir. İnsana Allah Teâlâ izin vermeseydi hiçbir gayreti onu zengin etmeye yetmezdi. Her şeyi kendinden bilen insan da başkasına karşı yardımsever olamamaktadır. Sadece gerçek anlamda iman edenler insanın halinden anlayarak onlara yardım edebilmektedir. Bu yardımları da başakakarak değil mütevazi bir şekilde yaparlar ki kimse incinmesin. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

¹⁷⁵ Müslim, “Selâm”, 26, 27, 28; İbn Mâce, “Edeb”, 50.

¹⁷⁶ Buhârî, “Buyu”, 21.

“Bir tacir vardı. İnsanlara borç verir dururdu. Borçluyu fakir gördüğü zaman hizmetçilerine hitaben: Buna müsamaha gösteriniz; Allah’ın da bizlere müsamaha etmesi ümit edilir, derdi. İşte bu huyundan dolayı Allah o taciri müsamaha ve afv eylemiştir.”¹⁷⁷

Yapılması dinen kesinlikle yasak olan her eylem günah olarak kabul edilir. Günah işleyen insanlar nefislerine hâkim olamayan insanlardır. Bu insanların işledikleri günahlar karşısında gerekli olan ceza verilmeli ancak küçük düşürücü hal ve hareketlerde bulunulmamalıdır. Cezası verilmezse aynı günaha tekrar düşer veya başkalarının da bu günahı meşru görmelerine sebep olunur. Günahı kınamak gerektiği kabul edilirken, günahkârı kınamak doğru görülmemektedir. İnsanın küçük gördüğü insanın haline düşmesi mümkün olabilmektedir. İnsan nefisine hâkim olabiliyor ve günaha düşmüyorsa şükretmeli, günahkâr olan insanı küçük düşürmeden, günahkâra karşı kibirlenmeden tevazu ile yaklaşılmalıdır. Devamlı olarak aynı günah tekrar işleniyorsa ailemizden, çevremizden uzaklaştırılarak günahın onaylanmadığının fark edilmesi sağlanmalıdır. Günah işleyen insanın yanında günah işlerken bulunulması günahın onaylanması anlamına gelebilir ve daha büyük sorunlara sebep olabilir. Günümüzde özellikle gençlerin yaptıkları suçların üstü örtülmekte ve cezaları verilmemekte ama hakaret ve ayıplama artmaktadır. Hz. Peygamber hadisinin tam tersi bir uygulama söz konusudur. Bu da yaptığı günahını fark etmeyen, hakaret edenlerden nefret eden arsız adı verilen bir neslin oluşmasına sebep olunmaktadır. Günah işleyen insanın sorunları dinlenmeli, tedavi yoluna gidilmelidir. Günaha yeni düşen insanların günaha mübtela olmuş olan insanlara yaklaşmaması için önlemler alınmalı, maddî ve manevî yardımcı olacak kurum ve kuruluşlar oluşturulmalıdır. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur:

“Bir câriye zina ettiği ve zinası da (beyyine, gebelik veya ikrar ile) tebeyyün ettiği zaman, efendisi onu kamçılasın, fakat onu (bu cezadan sonra) sözle ayıplamasın. Sonra yine zina ederse efendisi onu yine kamçı ile dövsün, fakat ayıbını yüzüne vurup sözle onurunu incitmesin. Sonra bu câriye üçüncü bir zina daha ederse, efendisi onu (ayıbını beyân ederek) kıldan yapılmış bir ip pahası ile de olsa, satsın.”¹⁷⁸

Bilmeyerek ya da farkında olmadan yapılan suça hata denilmektedir. Bu hata bazen insanın maddî ve manevî olarak çok fazla üzülmesine sebep olmaktadır. Yaptığı hata

¹⁷⁷ Buhârî, “Buyu’”, 5.

¹⁷⁸ Buhârî, “Buyu’”, 66.

nedeniyle kendisini affedemeyen insanlar intihara kadar sürüklenmektedir. Hatasız kul olmadığı gibi, hatanın büyüklüğüne göre de sorumluluk artar. İnsanın hiç hata yapmaması kibrini arttırmakta ve en ufak hata yapanı affedememektedir. Hatalı davranışlarda bulunanları çok fazla eleştirenlerin aynı hatayı yapmadıkları için kendini üstün gördükleri görülmektedir. Peygamberlerin bile hata işlediklerinden Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilir.¹⁷⁹ Bu nedenle hata yapan insan günahkâr insan olarak kabul edilmemelidir. Hataların abartıldığı ve cezalandırıldığı, günahların ise cezasız kaldığı bir toplumda gerçek adaletten söz etmek mümkün görülmemektedir. Aşağıdaki hadiste babasını öldürerek kendisine karşı en büyük hatayı yapan sahâbenin affedilmesi için dua eden bir sahâbeden bahsedilmektedir. Bir insan için en zor durum sevdiğini kaybetmesidir. Öyle bir durumda dahi kalbinde kin ve nefrete yer vermeyerek hatayı yapan için Allah’tan (cc) merhamet istemek çok büyük bir tevazu örneğidir. Kibirlenerek hatayı günah olarak da kabul edip, bilerek yaptın diye de itham edebilecekken bu yanlışın da bir hayra vesile olabileceğini düşünmesi O’nun büyüklüğündendir. Her zaman insan nefsinin kontrol ederek gerçek iman edenlerden olup olmadığını anlamak için kaza ve kadere rıza gösterip göstermediğine bakması gerekmektedir. Hişâm, babası Urve’den (r.a.) naklettiğine göre:

“Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Uhud harbi günü olunca müşriklerin cephesi bozuldu. Bu sırada İblis: Ey Allah’ın kulları! Sizden geri kalmış olup arkanızda bulunan kimselerden sakının (yahut onları öldürün)! diye haykırdı. Bu bağırma üzerine Müslümanların önde bulunanları arkalarına döndüler (de onları müşrikler sanarak) ön taife ile arka taife birbirleriyle vuruştular. Bu vuruşma sırasında Huzeyfe ilerisine doğru baktı ve birden babası el-Yemân’ı gördü. Hemen: Ey Allah’ın kulları! (Âmân ne yapıyorsunuz?) Babamdır, babamdır! diye bağırdı. Fakat Allah’a yemin olsun onlar Yemân’dan vazgeçmediler ve nihayet onu öldürdüler. Huzeyfe bu hatâen öldürmeye karşı: ‘Sizi Allah mağfîret etsin. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.’ (Yûsuf: 92) demekle yetindi. Urve b. Zubeyr: Artık Huzeyfe’de tâ Allah’a kavuşuncaya kadar babasının ölümünden dolayı bir hayır bakıyyesi var olmakta devam etti (yahut o, babasının kaatili için duâ ve istiğfara devam edip durdu), demiştir.”¹⁸⁰

Her devir ve toplumda görgü kurallarını bilen ve ona uyanlar olduğu gibi görgü kurallarını bilmeyen ve ona uymayanlar da var olmaktadır. İnsanlar bilerek veya bilmeyerek bir toplumun değer yargılarına aykırı eylemlerde bulunabilir. O insanı kazanmak ve doğruyu öğretmek için kızmak, azarlamak veya alay etmek yerine ona güzellikle yanlışın anlatılması ve doğruyu öğretmek düzeltilmesi önem arz etmektedir.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/35,36; el-Tâ hâ 20/121; Abese 80/1-3; el-Kasas 28/88; el-Enbiyâ 21/87.

¹⁸⁰ Buhârî, “Bed’ul Halk”, 11.

Enes'ten (r.a.) nakledildiğine göre, “‘Bir bedevi mescide küçük abdestini yaptı. Orada bulunanlardan bir kısmı ona engel olmaya kalkışmışlardı. Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘Bırakın, ona engel olmayın’ buyurdu. Bedevi işini bitirince Rasûlüllâh bir kova su getirtti ve idrarın üzerine döktü.”¹⁸¹ Hz. Peygamber, Müslümanların en kıymet verdiği mabedine karşı yapılan kötü davranış karşısında bile sakin davranmış, yanlış da kendi eliyle düzeltmiş kimseye bırakmamış ve güzellikle doğruyu anlatmıştır. İnsana insan olduğu için değer vermek gereklidir. Doğru ve yanlış mütevazı bir şekilde anlatılmalıdır.

2.2.5. İdareciye Karşı Tevazu

Farklı görüş ve bilgilere sahip olan insanların bir birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerini sağlamak zordur. Görevleri ilk yapan ve geciktirenler olabilir. İdareciler beraberliği sağlamak için herkesin gücünün yeteceği veya herkese uygun olan bir zamanı ibadet için uygun görebilir. Örnek olarak, Cuma namazını herkese uygun olan ileri bir saate alınması gibi durumlar olabilir. Bu nedenle idareciye tevazu gösterip emirlerine saygıyla yaklaşmak gereklidir. Ebûl Âliye el-Berra'dan (r.a) nakledildiğine göre:

“Ziyad namazı geciktirdi. Bunun üzerine İbn Samit yanıma geldi, ona bir sandalye verdim oturdu. Sonra, ona; Ziyad'ın yaptığını söyledim, dudak büktü ve dizime vurarak şunları söyledi: Ben bu konuyu Ebû Zer'e sormuştum o da şimdi sana yaptığım gibi dizime vurmuş ve demişti ki: Ben de senin sorduğunu aynen Rasûlüllâh'e sormuştum da dizime vurarak şöyle demişti: ‘Namazlarını vaktinde kıl. Eğer o zalim idareci ve imamların zamanına yetişirsen onlarla birlikte de namazını kıl, ben vaktinde namazımı kılmıştım şimdi kılmayacağım’ deme.”¹⁸²

Bir yerin idaresinden sorumlu olanlar, insanlar tarafından devamlı olarak doğru olsun yanlış olsun fark etmeden övülürler. İdareciler hak ettiklerinden daha fazla lütuf ve ihsanla karşılaşabilir. Bazen bu mevkideki insandan faydalanmak için bazen de aşırı derece hayranlıkla idareci hakkında abartılı sözler söylenebilir. İdareci olan bu durumu fark edip aşırılığı tevazu ile önlemeye çalışmalıdır. Sahâbenin içinde de insanları abartılı övenler, iltifat edenler olmuş onları güzellikle uyarmışlardır. İnsan da kendi nefsinin kontrol etmeli aşırıktan kaçınmaya çalışmalıdır. Bu aşırı söz ve eylemlerle çok karşılaşanlar kibir hastalığına yakalanarak helak olmaktadır. Amr b. Meymûn el-Evdî (r.a.) nakledildiğine göre, Ömer b. Hattâb (r.a.) halifeliği sırasında insanlara saygılı olmuş, tevazu ile muamele etmiştir. Ölüm döşeginde onu hançerliyenlerin soyundan

¹⁸¹ Buhârî, “Vudu”, 61; İbn Mâce, “Tahâra”, 78; Nesâî, “Tahâra”, 53,54,55.

¹⁸² Müslim, “Mesâcid”,41; Nesâî, “İmâmet”, 2.

olanların öldürülmesini isteyenleri engellemiş, Hz. Peygamber'in yanına gömülmek için halifelik makamını kullanmamış tevazu ile izin istemiştir. Ensâr'dan genç bir kimse yanına girdi ve:

“Ey Mü'minlerin Emîri! Allah'ın senin hakkındaki lutûf ve inayeti ile sevin. İslâm dinine girmekteki kıdeminden dolayı bilmekte olduğum bu kadar yüksek hizmetlerin vardır. Sonra halife seçildin ve adalet ettin. Sonra bütün beşerî faziletlerin ardından şehitlik (rütbesini kazandın), diye teselli etti. Bunun üzerine Ömer; Ey kardeşim oğlu! Bugün ben ondan, o da benden uzaklaşan bu halifelik yok mu? Keski bunun bana ne ikabı ne de sevabı dokunsaydı” diyerek tevazu göstermiştir.¹⁸³

Hız. Ömer (r.a.) ölümü sırasında da insanlara örnek olmuş son nefesine kadar tevazudan ayrılmamıştır. O defnedilmek için izin alırken mevkisini bir kenara bırakarak sadece kendi adına istemiştir. Son nefesinde bile ümmeti düşünerek halife seçiminde adaletli olmaya çalışmış. Kendi akrabalarını başa geçirmeye uğraşmamıştır. Tevazu ile defin masraflarının borçlarının ödenmesi için akraba ve arkadaşlarından yardım istemiştir. Beytülmal'den ödenmesini kabul etmemiştir. Kendisini yaralayan kölelerin akrabalarına da merhametli yaklaşmış öldürölmelerini istememiştir. Ölüm anında iyiliklerini söyleyenlere Hız. Ömer (büyük bir tevazu ile):

“Bütün bunların (günahlarımı karşılayabilmesini, Allah'ın huzurunda) başa baş yeterli olmasını ne kadar isterim” dedi. Borçlarını da beytül maldan değil akrabaları tarafından ödenmesini istedi. Hız. Aişe'den (r.a.) “Ömer sana selam ediyor”, de. Sakın mü'minlerin emîri deme, bugün artık ben mü'minlerin emîri değilim’ De ki; ‘Ömer İbnu'l-Hattâb iki arkadaşıyla birlikte gömülmek için senden izin istiyor.’ Hız. Âişe izin verdi’ denilince; ‘Elhamdülillah’ dedi, nazarımda bundan daha mühim bir şey yoktu. Ruhum kabzedilince beni oraya götürün. (Oraya varınca, Âişe'ye tekrar) selam ver ve; ‘Ömer izin istiyor!’ de. ‘Eğer izin verirse beni içeri alın, eğer beni reddederse, beni Müslümanların mezarlığına götürün.” dedi.¹⁸⁴

Yerine birisinin geçmesi için emir vermesi istenince de kendi akrabalarını söylemedi ve ashâptan en layık olanları bildirdi ve seçimle geçmelerini söyledi. O, ölüm anında dahi tevazu ve adaletten taviz vermeyerek insanlık tarihinde derin bir iz bıraktı.

İnsanlar ayrı ayrı özelliklerle donatılmış olarak dünyaya gelmiştir. Bu özelliklerin ortaya çıkması veya fark edilmesi zaman alır. Farklı özellikler de farklı sorumluluklar verilmesine sebep olur. Herkes her makama uygun değildir. Bazen daha fazla övölmek için maddî ve manevî menfaatler için makam talep edilebilir. Kendisinde başkası

¹⁸³ Buhârî, “Cenâiz”, 96.

¹⁸⁴ Buhârî, “Fedâilu'l-Ashâb”, 8.

övlüdüğünde de tevazu ile karşılamalı, kıskançlık ve hasetle o kişinin yanlışlarını ortaya koymaya çalışmamalıdır. Başkasının başarısı ile de mutlu olmayı bilebilmek gereklidir. Sahâbe de arkadaşlarının başarılarıyla mutlu olmuştur. Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) nakledildiğine göre:

“Peygamber’den Negrân heyeti, emin bir kimse gönderilmesini istediklerinde, onlara: Size elbette hakkıyla emin olan bir kimse göndereceğim, buyurmuş. Bunun üzerine Peygamber’in (s.a.s.) sahâbîleri bu eminliğe rağbet ederek herbiri kendisinin gönderilmesini dikkatle bekledikleri sırada Peygamber (s.a.s.), Ebû Ubeyde’yi göndermiştir.”¹⁸⁵

İdarecinin şer’i hukuka uygun emirlerine itaat edilmelidir. Hayır ve bereketin nerede olduğunu bilmek mümkün değildir. Makam için acele etmemeli o olgunluğa gelmek için beklenmelidir. Makamın başkasına verilmesi durumunda mütevazî bir şekilde kabul etmeli, hikmetini anlamaya çalışmalıdır. Mevki ve makamda ısrarcı olup karşı gelmekten sakınılmalıdır. Sahâbe de Hz. Peygamber’in verdiği görevlere saygı duymuş, kendisinin daha iyi yapacağı söylense de Hz. Peygamber’e uyarak sabırla görev sırasını beklemişler, fitneye düşmemişlerdir. Ubeydullah b. Abdullah’dan (r.a) nakledildiğine göre, “...Rasûlüllâh’ın hastalığı ağırlaşınca namazın kılınması için Ebû Bekir’e haber gönderdi. Haberci Ebû Bekir’e gelip: Rasûlüllâh sana cemaate namaz kıldırmanı emrediyor dedi. Ebû Bekir yufka yürekliydi. ‘Ömer’e cemaate namazı sen kıldır’ dedi. Ömer cevaben: ‘Sen bu işe benden daha layıksın’ dedi...”¹⁸⁶ Hz. Ömer makama geçmek için acele etmeyip, Hz. Peygamber’in isteğine saygı göstermiştir.

Her insanın istek ve arzusu farklıdır. Herkes kendi istediğinin daha önemli olduğunu düşünür. İnsanların meşru istek ve arzularına tevazu ile yaklaşım karşılamak gerekir. Bu istek ve arzuları yerine getirmek zor olsa da en anlaşılır bir şekilde reddedilmelidir. İnsanları oyalayarak vazgeçirmeye çalışmak ise insanın kırılmasına ve vaktini boşa harcamasına, boşa umutlanmasına sebep olmaktadır. İstekler güzel değerlendirilmeli ona göre muamele edilmelidir. Mahmud b. Rabi’den (r.a) nakledildiğine göre:

“İtban b. Malik (r.a.) gözleri görmediği halde kavmine imamlık yapardı. Bir gün Rasûlüllâh’a gelerek şöyle dedi; ‘Bazen yağmur, karanlık ve sel oluyor, ben de gözlerimden rahatsızım, bu yüzden benim evimde bir yerde namaz kıl da ben orayı

¹⁸⁵ Buhârî, “Ahhâr”, 96.

¹⁸⁶ Buhârî, “Ezan”, 67; Nesâî, “İmâmet”, 40.

namazgah edineyim’ dedi. Rasûlüllâh gelerek şöyle buyurdu; ‘Nerede namaz kılmamı istersin?’ Itban’da, bir yere işaret etti. Rasûlüllâh orada namaz kıldı.”¹⁸⁷

Şöhret “insanlar tarafından tanınıp saygı görmek, sevmek, takdir edilmek”tir. İnsan ünlü olduğunda yaptığı işi en iyi kendisinin yaptığını zannedebilir. En güzel, en akıllı, en başarılı olanın kendisi olduğunu düşünebilir. Bu yanılgıya düşmemek için kendisinden önce gelenlere ve sonra geleceklere bakmalıdır. Dünya hayatında insanlar birbirlerinden bir şeyler öğrenerek ilerlemeye devam etmektedir. Bu nedenle eskiden bilinmeyen çoğu şey günümüzde bilinmekte, şimdi bilinmeyenler de gelecekte bilinebilecektir. En büyük alimden daha çok bilenler, daha çok buluş yapanlar olabilmektedir. Zenginlik, güzellik, başarı gibi kavramlar aynı kalsa da anlayışlar değişim göstermektedir. Zamanla bugün güzel olana yarın çirkin denilecek, bugün en güzel kıyafete yarın demode denilecek, en lüks eşya sıradan olacak, en güzel insan yaşlanacaktır. Şöhretin afetleri ise insanlar ünlerinin ellerinden gitmesinden korkarak ya da hep ünlü olmayı isteyerek de yanlışlar yapmaya başlayabilmekte, karşısındakini küçük görebilmektedir. Şöhretin gelip geçici olduğu unutulmamalıdır. Yaptığını insanların takdirini kazanmak için yapınca onların ilgisini göremeyince psikolojik sorunlar oluşmaktadır. Bir konuda başarılı olununca her konuda kendini üstün görme hastalığı oluşabilmektedir. Ebû Umâme’den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“En beğendiğim dostum, malı ve insanlara yükü az olan, namazında devamlı ve duyarlı olup Rabbine olan kulluğunu en güzel biçimde yapan, gizli ve açık her durumda Allah’a itaat eden, durumu bilinmediği için halk arasında şöhrete ulaşmayıp parmakla gösterilmeyen, yaşayacak kadar rızkı olup rızkına ve her şeyine sabreden mümindir.’ Sonra elini birbirine vurup dinleyicilerin dikkatini çekti ve şöyle devam etti: ‘Ölümü çabuk, ağlayanı ve mirası az olandır.’”¹⁸⁸

Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir:

“Rabbim, Mekke vadisini benim için altına çevirme teklifinde bulundu da; Ben hayır ya Rabbi dedim, bir gün doyup birgün aç kalayım (üç gün veya buna benzer bir tabir kullandı) Aç kaldığımda sana yalvarır yakarır ve seni hatırlarım, doyduğum zamanda sana şükreder ve sana hamdederim.”¹⁸⁹

İnsanlar meşhur olmak için kendine, ailesine, değer yargılarına zarar vermeye başlamaktadır. İyi özelliklerle anılmanın önemi vurgulanmış olabilseydi insanların

¹⁸⁷ Buhârî, “Salat”, 46; İbn Mâce, “Mesâcid”, 8; Nesâî, “İmâmet”, 10.

¹⁸⁸ Tirmizî, “Zühd”, 35.

¹⁸⁹ Buhârî, “Rikâk”, 14; Tirmizî, “Zühd”, 35.

yanlışa düşmeleri daha fazla engellenebilirdi. Hz. Peygamber hadisinde bu duruma ışık tutmuştur.

İdareciler de halka karşı tevazu ile muamele etmelidir. Kendisinden sonra yerine geçen kişilere saygılı davranmalı onların emirlerini tevazu ile kabul etmelidir. Enes'ten (r.a) nakledildiğine göre, "Rasûlüllâh'ın (s.a.s.) son kıldığı namaz bir örtüye sarınmış olduğu halde Ebû Bekir'in arkasında kıldığı namazdı."¹⁹⁰

2.2.6. İlme Karşı Tevazu

İlim öğrenmek ve öğretmek nasıl değerliyse öğrenen ve öğreten de değerlidir. Bu konuda sahâbenin hassasiyeti övülmeye değerdir. Öğrenmek isteyen tevazu ile muamele ederek hemen yardımda bulunmak yol göstermek önceliklidir. Hz. Peygamber insanlık için önemli olan bir vazifeyi bile yerine getirirken ilim öğrenmek isteyen geri çevirmemiştir. Görevi yarıda bırakıp hemen öğrenmek isteyen sorusuna cevap vermiş sonra görevini yapmaya devam etmiştir. İlimle uğraşanlar ilmin önemini daha iyi bilmektedir. Bazen en ufak bir yanlış anlaşılma bütün insanlığın dünya ve âhîret saadetini yok edebilmektedir. Dikkatli olunmalı, ilim öğrenme öğretme isteği içinde olana öncelik verilmeli ya da önemli konular öğretilirken öğrencinin konuyu öğrenmeye hazır olup olmadığı kontrol edilerek verilmelidir. Ebû Rifâ'a Temîm b. Üseyd'den (r.a.) nakledildiğine göre:

"Rasûlüllâh hutbe okurken yanına vardım ve: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Dinini bilmeyen bir garip geldi. Dinini sorup öğrenmek istiyor, dedim. Rasûlüllâh bana dönüp baktı. Hutbeyi kesip yanıma geldi. Hemen ona bir sandalye getirdiler. Üzerine oturdu ve Allah Teâlâ'nın kendisine öğrettiği bazı şeyleri bana öğretmeye başladı. Sonra tekrar hutbesine dönerek konuşmasını tamamladı."¹⁹¹

Her insan yeniliği hemen kabul edemez. Bilinen bir bilginin değiştirilmesi zaman alır. İnsanlar kendi bildiklerini değiştirmekte zorlandıkları için bazen de kendi menfaatlerine uygun görmedikleri için kabul etmekte inat etmektedirler. Güvenilir kaynaktan ilim alırken mütevazı olunmalı nefse zor gelse de ilmin gerektirdikleri yapılmalıdır. Sahâbenin ilimdeki hassasiyeti bu yöndedir. Onlar haber geldiğinde ettikleri masrafları ya da Müslüman olmayanlara satarak kar elde edebileceklerini düşünmemiş,

¹⁹⁰ Tirmizî, "Salat", 268; Nesâî, "İmâmet", 8.

¹⁹¹ Müslim, "Cumua", 60; Nesâî, "Zînet", 122.

emire isyan ederek geciktirmeye çalışmamışlardır. Enes bin Mâlik (r.a.) nakledildiğine göre:

“Ben üvey babam Ebû Talha el-Ensârî’ye, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’a, Ubeyy b. Ka’b’a hurmadan yapılan fadîh içkisi veriyordum. Bu sırada birisi geldi de: ‘İçki haram kılınmıştır, dedi. Bunun üzerine Ebû Talha bana: ‘Ey Enes! şu şarap küplerine, doğru kalk da onları kır!’ diye emretti. Enes: Bu emir üzerine ben taştan oyulup içine içki konulan ‘Mihrâs’ kabımıza doğru kalktım da onun aşağısından vurdum, o da kırıldı, demiştir.”¹⁹²

İlim öğrenmek istendiğinde hocanın da talebenin de yaşı önemli değildir. Bilginin en doğru kaynaktan alınmasına önem verilmeli, bilinmeyen konu hemen araştırılmaya başlanmalıdır. Alimin uygun olduğu zaman beklenmeli ve konuyu bilen herkesle istişare edilmelidir. Bilgiyi bilmemek var olmadığı anlamına gelmez. Günümüzde ise insanların kibri arttıkça doğru ilimden daha çok kimden öğrenildiği, öğrenilen kişinin güvenilirliğinden daha çok meşhurluğu önemli hale gelmektedir. Öğrenilen bilginin güvenilirliğinden daha çok bilginin çokluğu önemli hale gelmektedir. Bilgiye ulaşmak kolaylaşmış ama bilginin güvenilirliği azalmıştır. Bilgi hocaya gitmeden öğrenilmekte bu da ciddi sorunlara sebep olmaktadır. İnsanın maddî manevî hayatına bilgi kirliliği zarar vermektedir. Hocaların da kendi bildiklerinin dışına çıkamaması, diğer hocaların bilgilerini araştırmamaktan kaynaklı sorunlar oluşmaktadır. Sadece belli kaynakların araştırmaları kabul edilip diğerleri reddedilerek güvensizlik oluşturulmasına sebep olunmaktadır. Bilgiyi öğreten kurumlar arasında bile bilgi alışverişi düzenlenmemiş, bizden değil diye ilim yok sayılmıştır. Önceden gelen alimlerin bilgileri incelendiğinde aynı mezhepten olmasa bile bilgisine değer verildiği ve bilgisinden istifade edildiği görülmektedir. İlimin paylaşımı, öğrenimi ve öğrenilmesi konusunda da mütevazî olup her bilgi güvenilir kurumlar tarafından araştırılarak insanlığın hizmetine sunulmalıdır. Cüreyc’den nakledildiğine göre:

“Bana Atâ b. Ebî Rebâh, Ubeyd b. Ömeyr’den şöyle haber verdi: Ebû Mûsâ el-Eş’ârî, Ömer b. el-Hattâb’ın yanına girmek için izin istedi de ona izin verilmedi. Ve Ömer o sırada meşgûliyetli olsa gerekti. Bunun üzerine Ebû Mûsâ geri döndü. Ömer meşgûliyetten kurtulunca (Ebû Mûsâ’yı kasederek): ‘Ben Abdullah b. Kays’ın sesini işitmedim mi? Ona izin veriniz de gelsin’, demiş. Fakat: ‘Ebû Mûsâ gitti’, denilmiş. Ömer, Ebû Musa’yı çağırıp dönüşünün sebebim sorunca, o: ‘Biz bununla (yani izin verilmeyen, kapıdan dönmekle) emrolunuyorduk’, dedi. Bunun üzerine Ömer: ‘Rasûlüllâh’ın böyle emrettiğine dâir delil getireceksin!’ dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, Ensâr meclisine gitti de onlardan bu emri bilen istedi. Ensâr:

¹⁹² Buhârî, “Ahbâr”, 96.

‘Bu mes’ele üzerine sana büyüklerimizin şahitliğine ihtiyaç yok; bunu en küçüğümüz (meselâ) Ebû Saîd Hudrî (bile bilir) muhakkak şahadet eder’, dediler. Akabinde Ebû Mûsâ, Ebû Saîd Hudrî’yi Ömer’e götürdü (o da Hz. Peygamber’in emrini anlattı). Ömer: ‘Rasûlüllâh’ın emrinden bu geri dönme mes’elesini bana kapalı mı kaldı? (Öyle ya) çarşılar, pazarlara çıkıp alışveriş etmek beni alıkoymuş, meşgul etmiştir’, dedi.”¹⁹³

İlim çeşitli sebeplerle öğrenilebilir. Öğretmek ve uygulamak için olabileceği gibi aciziyetini anlamak için de olabilir. Talebe ilmi öğrenecek ama yapamayacak diye düşünülmemelidir. Belki yapabilecek olan birisine öğretir veya ilimde eksiklerini fark ederek kibre düşmekten korunur. Âsım b. Damre’den (r.a) nakledildiğine göre,

“Ali’ye, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kıldığı namazlardan sorduk o da şöyle dedi: ‘Onları yapmaya hanginizin gücü yeter...’ Onlar da: ‘Gücümüz yetmese de duymuş oluruz’ dediler. O da şöyle dedi: ‘İkinci vakti güneş gökte nasılsa sabahleyin de aynı durumda iken iki rekât namaz kılardı. Öğle vakti güneş şu durumda iken dört rekât namaz kılardı, farzdan sonra da iki rekât namaz kılardı, ikindinin farzından önce dört rekât kılar her iki rekâtta bir selâm vererek; Allah’a yakın meleklerle, peygamberlere ve onlara uyan mü’minlere de selâm ederdi.’”¹⁹⁴

İlim öğrenme yolunda olan insan neyi bilip neyi bilemediğinin, hangi konuda eksik olduğunun farkında olmayabilir. Öğretici de öğrencinin hangi konuda eksik bilgisi olduğunu, neyi yanlış öğrendiğini bilemeyebilir. Bu sebeple öncelikli olan kaidelerin tekrar edilmesine önem verilmelidir. İhtiyacı olan, düzeltilmesi gereken eksik öğrenmeler çok geciktirilmeden, kırmadan öğretilerek düzeltilmelidir. Talebe de “ben bunu zaten biliyorum” diyerek anlatılan konuyu önemsiz görmemelidir. Tevazu ile ilmi bilse bile saygıyla dinlemelidir. Bilgiler tekrar edildikçe unutulmaz. Öğrenme ve öğretme sevabı almak, bildiklerini unutmamak, eksik öğrenmeleri fark etmek için bilgi alışverişine sahâbenin verdiği önem dikkat çekildiği görülmektedir. Abdi Hayr’den (r.a) nakledildiğine göre,

“Ali b. Ebi Talib’in yanına gelmiştik. O namazını kılmıştı. Abdest suyu istedi. Biz, abdest suyunu ne yapacak? Namazını yeni kıldı herhalde bize abdestin nasıl alınacağını öğretecek dedik. İçinde su bulunan bir kapla bir leğen getirildi. O kaptan eline su döküp üç sefer elini yıkadı sonra kaptan su aldığı eliyle ağzını üç defa çalkalayıp burnuna üç defa su verdi. Sonra yüzünü üç sefer yıkadı, sağ elini üç sefer sol elini üç sefer yıkayıp başını meshetti, sağ ayağını üç sefer sonra sol ayağını üç sefer yıkayıp şöyle dedi: ‘Rasûlüllâh’ın nasıl abdest aldığını bilmek kimi sevindirirse işte bu; Rasûlüllâh’ın abdestidir.’”¹⁹⁵

¹⁹³ Buhârî, “Buyu’”, 9.

¹⁹⁴ İbn Mâce, “İkametü’s-Salat”, 105; Ebû Dâvûd, “Salat”, 296; Nesâî, “İmâmet”, 65.

¹⁹⁵ Nesâî, “Tahâra”, 75.

Talebe, ilim öğrenmeyi istemekte hevesli olsa da kendi yeteneklerinin farkına varamamış olabilir. Bazen de sorumluluk almaktan korkabilir. Hoca talebenin gerçek yeteneğini ortaya çıkartmak için de bazı görevler vermelidir. Öğrenciye verdiği görevde, yalnız bırakmayarak destekleyici bir tutum sergilemeli, talebenin kendisine güvenini arttırıcı eylemlerde bulunmalıdır. Yaptığı görevi desteklediğini ona karşı olanlara belli etmelidir. Bu görevi yaparken gayet mütevazı davranarak talebeyi motive etmeli, görevi yapmasında yardımcı olmalıdır. Hz. Peygamber sahâbeye verdiği görevlerde onları desteklemiş, yanlarında bulunmuş, çevresindekilerin verdiği görevi yapamayacaklarını söylenmesine rağmen sahâbesini destekleyerek yanında olmuş, onlara güvendiğini hissettirerek gurur ve haysiyetlerini korumuştur. Aişe'den (ra) nakledildiğine göre,

“Rasûlüllâh son hastalığında iyice ağırlaşmıştı Bilal namaz vaktini bildirmek için gelmişti de Rasûlüllâh: ‘Ebû Bekir’e söyleyin insanlara namazı kıldırın’ demişti. Ben: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ebû Bekir yufka yüreklidir. Senin makamına geçtiğinde sesini cemaate duyuramaz. Ömer’e emretsen de o kıldırır’ dedim. Rasûlüllâh: ‘Ebû Bekir’e söyleyin namazı kıldırın’ buyurdu. Bunun üzerine Hafsa’ya ‘bir de sen söyle’ dedim, o da söyledi. Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘Sizler Yusuf zamanındaki kadınlar gibisiniz, Ebû Bekir’e söyleyin cemaata namazı kıldırın’ buyurdu. Ebû Bekir’e söylendi. Ebû Bekir namaza başladığında, Rasûlüllâh kendisinde biraz hafiflik hissetti, iki kişiyle birlikte yürümeye başladı, ayakları yerde sürünüyordu. Mescide gelince Ebû Bekir, Rasûlüllâh’ın geldiğini hissetti ve geri çekilmek istedi fakat Rasûlüllâh olduğun yerde dur diye işaret etti sonra gelip Ebû Bekir’in sol tarafına oturdu. Rasûlüllâh, oturarak insanlara namaz kıldırıyordu. Ebû Bekir ise; ayakta idi ve Rasûlüllâh’a uyuyordu cemaat da Ebû Bekir’e uyuyordu.”¹⁹⁶

Allah’ın (cc) ilmi sonsuzdur. Bu sonsuz ilimden her insan nasibi ölçüsünde faydalanmaktadır. Bütün ilimleri bilebilmek mümkün değildir. Bir ilmin bile çok fazla dalı, çok fazla konusu mevcuttur. Her alimin ilmi farklı konuları kapsamaktadır. Kendi alanına girmeyen konuları o alanda bilgili olan alimlere bırakması alimin mütevaziliğini göstermektedir. Kendi alanı içinde dahi olsa kendisinden daha fazla bilgiye sahip olan alime saygı göstererek talebeyi yönlendirmek takdir edilecek bir davranıştır. Hem ilim için gelen talebenin hemde alimin vakti boşa harcanmamış olur. Mütevazı olmak ve her ilmi bildiği yanılığına düşmemek övülmektedir. Şureyh b. Hânî’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Aişe’den (ra) mestler üzerine meshetmenin hükmünü sordum o da Ali’ye git o bu konuda benden daha bilgilidir.’ dedi. Bunun üzerine Ali’ye geldim meshetmenin hükmünü sordum. ‘Rasûlüllâh bize meshettikten sonra yolcu olmayanın bir gün bir

¹⁹⁶ Nesâî, “İmâmet”, 40.

gece, yolcunun ise; üç gün üç gece mestlerini çıkarmadan durabileceğimizi emrederdi.”¹⁹⁷

İlim sonsuzdur. İlim elde etmek için çok gayret etmek ve çok vakit harcamak gerekir. Bu nedenle alimler ilmi konuları öğretecek öğrenci konusunda aşırı derecede seçici olabilir. Vakti az ve ilmi kabiliyeti az olan insanlardan uzak durarak ilimlerini saklayabilir. Ama bazı talebeler en kısa yoldan ilim elde etmek istemektedir. Kısa sürede ilmin hepsi öğretilmese de talebenin en çok ihtiyacı olan konular öğretilir. Anlayışı kuvvetli olmayan talebeler için de bu yöntem uygulanabilir. Bu kişilerin ilmi değersiz görüp görmediklerine dikkat edilmeli, sen anlayamazsın diyerek de geri çevrilmemelidir. Herkes nasibi olduğu kadar ilim öğrenebilir. “Bu ilim çok değerli herkese öğretemem veya vaktimi boşa harcayamam” diye düşünülmemeli, mütevazi olup talebeye en çok ihtiyacı olabileceği ve anlayabileceği ilmi vermeye çalışmalıdır. Hz. Peygamber de zamanı olmayanlara en kısa yoldan anlayacakları şekilde özet bir bilgi vermiştir. Ebû Cemre Nasr b. İmrân ed-Dab’î’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“İbn Abbâs (r.a.) beni kendi yatağı üzerine oturturdu. O bana şöyle derdi: Abdulkays elçileri (Bahreyn taraflarından) Rasûlüllâh’ın huzuruna geldikleri zaman: ‘Heyet kimlerdendir?’ diye sordu. Onlar: ‘Biz Rabîa kabîlelerindeniz’, dediler. Rasûlüllâh: ‘Hoş geldiniz! Allah sizi utandırmasın, pişman etmesin!’ buyurdu. Bunun üzerine onlar: ‘Yâ Rasûlallah! Seninle bizim aramızda kâfir olan Mudar kabîleleri vardır. O hâide bize kestirme birşey emretde, o sebeble bizler cennete girelim ve onu arkamızda kalanlarımıza haber verelim!’ dediler. Bu arada Rasûlüllâh’a içkileri de sordular. Rasûlüllâh onları dört şeyden nehyetti ve dört şeyi de emretti: Onlara yalnız Allah’a îmân ile emrettikten sonra: ‘Yalnız Allah’a îmân etmek ne demektir, bilir misiniz?’ diye sordu. Onlar: ‘Allah ve Rasûlü en bilendir!’ dediler. Rasûlüllâh: ‘Ortaksız ve yalnız olarak Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah ’ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek râvî dedi ki: Zannederim ki, burada ramazân orucu da vardır, ganimetlerden beşte birini vermenizdir’ buyurdu. Ve onları dört şeyden: Dubba’dan, hantem’den, muzeffet’ten ve nakîr (denilen kaplara hurma yâhud üzüm şırası koymak)dan nehyetti. Bazen İbn Abbâs’m ‘Muzeffet’ yerine ‘Mukayyer’ dediği de vardır. Rasûlüllâh: ‘Bunları ezberleyin ve bunları gerinizde bıraktığınız kavim ve kabîlelerinize tebliğ edin!’ buyurdu.”¹⁹⁸

Alimler anlattıkları konular karşısında yanlış anlaşılabilirler veya söylediklerini üzerine alınan talebeler olabilir. Anlatmak istediğini tam olarak anlayamayan talebeye karşı mütevazi olarak sözünün ve davranışının asıl amacını belirtmesi uygun görülebilir. Her talebe sözün inceliğini anlayacak kabiliyete sahip olmayabilir. Bu düşünülerek

¹⁹⁷ Müslim, “Tahâra”, 74; İbn Mâce, “Tahâra”, 87; Nesâî, “Tahâra”, 100.

¹⁹⁸ Buhârî, “Ahbâr”, 96.

hareket edilmelidir. Hz. Peygamber sahâbenin yanlış anladığı, üstüne alındığı konuları açıklamıştır. Ebû Rafî'den (r.a) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh ikinci namazını kıldıktan sonra Abdül eşhel oğullarının yanına gider akşam namazı vaktine kadar onların yanında sohbet ederdi. Ebû Rafî diyor ki: Bir defa Rasûlüllâh, akşam namazına yetişebilmek için süratlice giderken Baki mezarlığına uğradık. Rasûlüllâh: ‘Yazık sana! Yazık sana!’ dedi bu laf bana çok ağır geldi. Rasûlüllâh bana söylüyor sandım ve geri kalmak istedim. Bunun üzerine Rasûlüllâh ‘Niçin geri kalıyorsun yürü’ dedi. Ben de: ‘Bir suç işledim herhalde’ dedim. ‘Nedir?’ diye sordu. ‘Bana yazıklar olsun’ dedin diye cevap verdim. Rasûlüllâh’da: ‘Hayır sana söylemedim şu kabrin yanından geçtiğimiz kimse var ya onu zekât toplamak için göndermiştim de o zekât malından bir gömlek aşırımtı, şimdi ona o gömleğe karşılık ateşten bir zırh giydirildi’ buyurdu.”¹⁹⁹

İlim yolunda talebe olan kişi ilim öğrenmeyi istemeli ve hocasının kendisine ilim öğretmesi için imkânı olup olmadığını mütevazı bir şekilde sormalı. İlim elde etmek için gayret etmek ve zorluklara katlanmak gereklidir. Hz. Peygamber’e sahâbe ilim öğrenmek için gelir ve öğretmek için müsait olup olmadığını sorarlardı. Amr b. Yahya (r.a.), babasından nakledildiğine göre:

“Babası, Amr b. Yahya’nın dedesi olan Abdullah b. Zeyd b. Asım’a: ‘Rasûlüllâh’ın nasıl abdest aldığını bana gösterme imkânın var mıdır?’ dedi. Abdullah b. Zeyd: ‘Evet’ dedi ve abdest için su istedi, getirdiler. O sudan sağ eline döküp ellerini ikişer sefer yıkadı, sonra üçer kere ağzına ve burnuna su verdi. Sonra yüzünü üç kere yıkadı sonra kollarını ikişer sefer dirseklerine kadar yıkadı, sonra iki eli ile başını meshetti. Ellerini önden arkaya, arkadan öne doğru getirdi, öncelikle başının ön tarafından başladı sonra ellerini başının arka tarafına götürdü. Sonra başladığı yere kadar geri getirdi sonra da ayaklarını yıkadı.”²⁰⁰

İlim öğrenmek için aceleci olmamak ve hocasının müsait olduğu zamanı mütevazı bir şekilde beklemek gereklidir. Sahâbe de ilmi bir meseleye danışmak için başka bir sahabeye gittiklerinde onları rahatsız etmeden, bazen haber bile vermeden müsait oldukları vakti kapılarında beklemişler, ilmi öğrenecekleri alim müsait olunca veya onlara soruncaya kadar edepten ayrılmadan bekleyerek bilmediklerini öğrenmişlerdir. Zirr bin Hubeyş’den (r.a) nakledildiğine göre:

“Safvan b. Assal denilen biriyle konuşmaya geldim, kapısının önüne oturdum. Evinden çıkıp beni görünce, ‘hayrola ne işin var’ dedi. Ben de: ‘İlim öğrenmek için geldim’ dedim o da şöyle dedi: ‘Melekler ilim öğrenmek isteyen kimselere bu işten razı oldukları için o kimseye kanatlarını gererler. Neyi öğrenmek istersin?’ dedi. Ben de: ‘Mestler üzerine meshetmenin hükmünü öğrenmek isterim’ dedim. Şöyle dedi: ‘Rasûlüllâh ile birlikte bir yolculukta iken bize cünüplük dışında, küçük

¹⁹⁹ Nesâî, “İmâmet”, 58.

²⁰⁰ İbn Mâce, “Tahâra”, 51; Ebû Dâvûd, “Tahâra”, 50; Nesâî, “Tahâra”, 81.

abdest, büyük abdest ve uyumaktan dolayı mestlerimizi üç gün, üç gece çıkarmamamızı emrederdi.”²⁰¹

İnsan her durum ve hal ile karşılaşabilmektedir. Hz. Peygamber’in hayatında her durum ve hal için örnekler mevcuttur. O sahâbeden ayrılmamış, her halini onlarla paylaşmıştır. Bu örnekliliği sayesinde birçok bilgi elde edinilmiş, müslümanın hayatına yön verilmiştir. İlmi öğrenme, bekleme ve hocanın da bir insan olduğu unutulmadan ayıplamadan ona tabi olma; mütevazî bir şekilde hocayı beklemek öğretilmiştir. İnsan edebi dahilinde hocanın fitrî ihtiyaçlarını görmesini bekleyebilmelidir. Ebû Hureyre’den (r.a) nakledildiğine göre:

“Namaz için kamet edildi, cemaatte saf bağladı. Rasûlüllâh namaz kıldırmak için mescide çıkmıştı ve hemen gusletmediğini hatırladı cemaate: ‘Yerinizden ayrılmayın’ buyurdular. Sonra evlerine dönüp guslettiler. Biz saflarımızda iken başından sular damlayarak yanımıza çıktı ve namazı kıldırdılar.”²⁰²

İnsan Allah’ın (cc) lütfu ile çeşitli görevlere gelmektedir. Bu görevlere daha layık olan insanlar da olabilir. Görev verilene aittir. Daha yüksek bir alim gelirse tevazu ile görevi üstlenmek isteyip istemediği sorulmalıdır. Eğer isterse o kişiye fırsat verilmeli, emri vaki yapılarak görev izinsiz olarak başka birine verilmemelidir. Alim olan kişinin bu görevi üstlenmeye niyeti olmayabilir. Talebe bana bu görev verildi diye kibirlenmeden görevin asıl sahibine geri vermek için mütevazî bir şekilde adım atmalıdır. Mevki ve makamlarda gelip geçicidir. Bu bilinçte olmak gereklidir. Sehl b. Sa’d’tan (r.a) nakledildiğine göre:

“Hz. Peygamber, Amr b. Avf oğullarının aralarında anlaşmazlık olduğunu haber alınca bir kısım ashabıyla birlikte onların aralarını bulmak için Amr b. Avf oğullarının yurduna gitti. Rasûlüllâh, onların aralarını düzeltmekle meşgul olurken namaz vakti gelmişti de Rasûlüllâh o mahallede kalmıştı. Bilal gelip Ebû Bekir’e: ‘Rasûlüllâh, Amr b. Avf’ın mahallesinde onlarla meşgul olduğu için namaz vakti de gelmiş durumda, sen cemaate imam olur musun?’ dedi. Ebû Bekir’de: ‘Olur istersen kılalım’ dedi. Bilal kamet getirdi, Ebû Bekir öne geçti tekbir getirip namaza başladı. Bu esnada Rasûlüllâh çıkageldi ve safları yarıp geçerek ilk saffa doğru yürüdü, cemaat de ellerini çırpmaya başladılar. Ebû Bekir namaz kılarken başını çevirip hiçbir tarafa bakmazdı. Cemaat el çırpmayı artırınca başını çevirip baktı bir de ne görsün Rasûlüllâh oraya kadar gelmiş. Rasûlüllâh işaret ederek namazı kıldırmasını emretti. Ebû Bekir ellerini kaldırarak Rasûlüllâh’ın bu emrinden dolayı Allah’a hamdetti sonra birinci saffa gelinceye kadar geri geri gitti. Rasûlüllâh onun yerine geçerek cemaate namazı kıldırdı. Namaz bitince Rasûlüllâh insanlara dönüp: ‘Ey insanlar! Size ne oluyor ki namaz da bir şey olunca el çırpmaya başlıyorsunuz?’

²⁰¹ İbn Mâce, “Tahâra”, 84; Nesâî, “Tahâra”, 114.

²⁰² Ebû Dâvûd, “Tahâra”, 93; Nesâî, “İmâmet”, 14.

Namazda el çırpma kadınlar mahsustur, sizden biriniz namaz kılarak hatırlatmayı gerektirecek bir şey olursa ‘Sübhane Allah’ desin. Sübhane Allah denildiğinde onu duyan imam yapması gerekeni yapar.’ Sonra Ebû Bekir’e dönerek ona hitaben: ‘Sana işaret ettiğim halde bu insanlara namaz kıldırıktan alıkoyan ne idi?’ diye sordu da Ebû Bekir: ‘Kuhafe’nin oğlunun Rasûlüllâh’ın önünde durup namaz kıldırması doğru olmazdı’ dedi.”²⁰³

İlim öğretmek kutsal bir görevdir. İnsana bilmediğini öğretmek ve öğretirken en doğru metodu seçerek talebenin anlayabileceği seviyede anlatmak gerekli olmaktadır. İlim öğreten tevazu ile öğrettiği ilmi talebe anlayana kadar tekrar etmeli, ben görevimi yaptım diyerek tekrardan vazgeçmemelidir. Her insanın anlama kapasitesi farklıdır. Bunu göz önünde bulundurarak ilmin öğrenilip öğrenilmediğini kontrol etmelidir. Öğretici öğrenciye ilmi tam ve eksiksiz öğrettiğine emin olup ondan helallik almalıdır. Abdullah b. Ömer (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh Veda Haccı’nda (Minâ’da Nahr günü yaptığı hutbesinde): ‘Dikkat edin! Hürmetçe en büyük bilmekte olduğunuz ay hangisidir?’ buyurdu. Sahâbiler: Bu hacc ayımız değil mi? dediler. Rasûlüllâh: ‘Hürmetçe en büyük bilmekte olduğunuz belde hangisidir?’ buyurdu. Sahâbiler: Bu Mekke beldemiz değil mi? dediler. Rasûlüllâh: ‘Hürmetçe en büyük bilmekte olduğunuz gün hangisidir?’ buyurdu. Sahâbiler: Bu hacc günlerimiz değil mi? dediler. (Bu mukaddimeden sonra) Rasûlüllâh: ‘Şübhesiz ki Allah Tebâreke ve Taâlâ sizlere bu ayınızda, bu beldenizde, bu gününüzün haram olduğu gibi (birbirinize) kanlarınızı, mallarınızı, namuslarınızı haram kılmıştır (bunlar her türlü tecâvüzden korunmuştur). Ancak bir hakk karşılığında olmak müstesnadır. Dikkat edin! Bunları sizlere tebliğ ettim mi?’ buyurdu. Bu soruyu Rasûlüllâh üç kerre sordu. Sahâbiler her defasında O’na: Evet, tebliğ ettin! diye cevâb veriyorlardı. Sonra Rasûlüllâh: ‘Sizlere yazık yâhud: Sizlere veyl olur; sakın benden sonra birbirlerinizin boyunlarına vuracak surette birbirlerinizi küfre nisbet edip de kıtali helâl saymaya dönmeyin yâhud: Fiilleriniz birbirlerinin boyunlarına vuran kâfirlerin fiillerine benzemesin!’ buyurdu.”²⁰⁴

İlmi en iyi bilen kişinin sözüne uymak gereklidir. İlim çalışma ve gayretle elde edilir, yaş ile elde edilmez. Alimin yaşından önce bilgisine hürmet etmek gereklidir. İnsan kendisinden bilgili olan kişiye bilgisinden dolayı saygı göstermeli, tevazu ile istifade etmelidir. Sahâbe de bu konuya önem vermiş küçük bir çocuk dahi olsa kendisinden üstün özelliklerde olan bilgili alimlere uymuş, mütevazı bir şekilde sözlerini dinlemişlerdir. Amr b. Seleme el-Cermî’den (r.a) nakledildiğine göre:

“Bulduğumuz yerden kervanlar geçerci, biz de onlardan Kur’ân okumasını öğrenirdik. Babam Rasûlüllâh’a gelerek imamlık hakkında bazı şeyler sormuştu da Rasûlüllâh: ‘Kur’ân’ı en iyi ve düzgün bilen imamlık yapsın! buyurmuştu. Babam

²⁰³ İbn Mâce, “İkametü’s-Salat”, 65; Nesâî, “İmâmet”, 7.

²⁰⁴ Buhârî, “Hudud”, 10.

da yanımıza gelerek: ‘Rasûlüllâh Kur’ân’ı en iyi okuyanın size imamlık yapsın’ dedi. Oradaki bulunanlar etraflarına baktılar o anda içlerinde Kur’ân’ı en iyi okuyan ben idim. Sekiz yaşında olduğum halde onlara imamlık yapardım.”²⁰⁵

Alimler de insandır her halleri birbirine uymaz. Bazen yumuşaklıkla bazen de sertlikle bilgi verirler. Verilen dersi unutmamak için bazen çeşitli zorluklar da gösterebilirler. Talebe hocasının gerçek niyetini mütevazı bir şekilde anlamaya çalışmalıdır. Onun günlük hayatındaki sorunlar yaşayabileceğini düşünerek mütevazı olmalı, hocasının sert mizacı karşısında sabırla hareket etmelidir. Kays b. Ubad’den (r.a) nakledildiğine göre:

“Bir defasın da ben Mescidde ilk safta bulunuyordum. Bir adam beni arkamdan sertçe çekti ve benim yerime geçti. Nasıl namaz kıldığını bilemedim. Namaz bitince bir de ne göreyim, beni çeken Ubey b. Ka’b imiş. Bana şöyle dedi: ‘Ey delikanlı! Allah, seni kötülüklerden korusun. Benim bu yaptığım Rasûlüllâh’ın bize bir emridir. Kendi arkasına durmamızı emrederdi sonra kıbleye dönerek üç defa: ‘Kâbe’nin Rabbine andolsun ki ehli Ukad helak olacaktır’ dedi ve şöyle ilave etti: ‘Vallahi o cemaate değil o cemaati saptıran idarecilere yazıklar olsun.’ Ben: ‘Ey Ebû Yakub, “Ehli Ukad” ile neyi kastediyorsun?’ diye sordum. O da: ‘İdareciler’ diye cevap verdi.”²⁰⁶

Görev ve sorumluluk verildiğinde yapması gereken topluluk içindeki insanlar kendilerini zorlamak veya rahatlarının bozulmasını istemediklerinden, yapacak biri nasıl olsa bulunur diye düşünerek, işi beğenmeyerek bir an önce başvuru yapmayabilir. Yapılacak görev küçük veya büyük olsun üstlenmede acele etmek, tevazu ile kabul edilip edilmemeyi beklemek Hz. Peygamber tarafından övülmüştür. Câbir b. Abdillâh’dan (r.a.) nakledildiğine göre,

“Hz. Peygamber Hendek günü insanlardan (düşmanın haberini bana kim getirir diye) çağırıp istedi. Hz. Peygamber’in bu davet ve isteğine Zübeyr icabet etti. Sonra Hz. Peygamber insanlardan bunu tekrar istedi. Bu isteğe de Zübeyr b. el-Avvâm icabet etti. Sonra yine insanlardan bunu yapacak kimse istedi. Bu sefer de yine Zübeyr icabet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Her peygamberin bir havarisi vardır, benim havarim, nâis yardımcım ise Zübeyr’dir’ buyurdu...”²⁰⁷

Her insan yanlış yapabilir. Hz. Peygamber de bazen unutarak yanlış yapmıştır. Sahâbe de mütevazı bir şekilde uyarılmış, hatasını düzeltmesine vesile olmuşlardır. Hocaların da yanlışlarını abartmadan uyararak gereklidir. Çünkü yanlış uyarılıp düzeltilmezse daha büyük sorunlara sebep olmaktadır. Güzellikle düzeltmeye çalışmak

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Salat”, 61; Nesâî, “İmâmet”, 11.

²⁰⁶ Nesâî, “İmâmet”, 23.

²⁰⁷ Buhârî, “Ahhâr”, 96.

gereklidir. Mümkünse gizli bir yerde uyarılmalı ya da o görmeden düzeltmeye çalışılmalıdır. Sadece hocaların değil bütün insanların yanlışlarında tevazu ile yaklaşım insanı rencide etmeden yanlış düzeltilmelidir. Ebû Hureyre’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh öğle veya ikindi namazlarından birini kıldırırken iki rek’atten sonra (selâm verip) namazdan çıktı. Bunun üzerine Zu’l-Yedeyn denilen zât kendisine: ‘Yâ Rasûlallah! Namaz kısaldı mı? Yâhud unuttun mu?’ diye sordu. Rasûlüllâh oradaki cemâate: ‘Zu’l-Yedeyn doğru mu söyledi?’ dedi. İnsanlar: Evet doğru söyledi! diye cevâb verdiler. Bunun üzerine Rasûlüllâh diğer iki rek’at daha namaz kıldırıp, sonra selâm verdi, ondan sonra tekbir alıp namaz secdesi gibi yâhud daha uzun bir secde yaptı, sonra başını secdeden kaldırdıktan sonra yine tekbir alıp yine namaz secdesi gibi bir secde daha yaptı, sonra başını secdeden yukarı kaldırdı (sonra selâm verdi).”²⁰⁸

Alimler bazı konularda üzerinden zaman geçmesi nedeniyle bilgiyi yanlış hatırlayabilirler. Yanlışını öğrendiğinde de mütevazi olup yanlışını düzeltene teşekkür etmek ve onu övmek gereklidir. Herkes bir alimin yanlışını düzeltecek kadar cesaretli değildir. Alimi kırmaktan korkmak, ilmin yanlış öğrenilmesine sebep olmaktadır. Bir kişinin yanlış öğrenmesi bazen düzeltilemez hatalara sebep olmaktadır. Alimi kırmadan mütevazi bir şekilde yanlış düzeltilmeli, hedef alim olarak gösterilmeden sadece yanlış bilgidan bahsedilerek yorum yapılmalıdır. Günümüzde yanlışlar abartılarak dinden çıkarma, küfürle itham, alimi rencide ederek görevinden ayrılmasına sebep olmaya kadar gitmektedir. Bu nedenle alimler yanlış anlaşılma korkusuyla bilgilerini özgürce söyleyememektedir. Alime karşı tevazu her zaman öncelikli olmalıdır. İbn Abdurrahman b. Ebza babasından naklettiğine göre:

“Bir adam Ömer’e gelip ‘cünüp oldum su da bulamadım’ dedi. Ömer de ona: ‘Öyleyse namaz kılma’ dedi. O zaman Ammar, Ömer’e: ‘Hatırlamıyor musun? ey mü’minlerin emiri! birlikte bir seriyyede idik ve cünüp olmuştuk, su da bulamamıştık, sen namaz kılmamıştın, ben ise toprakta yuvarlanıp sonra da namazımı kılmıştım. (daha sonra) Rasûlüllâh’a gelip durumu haber verince şöyle buyurdular: ‘Şöyle yapman yeterlidir, diyerek iki elini yere vurdu. Sonra ellerine bulaşan toprağı üfördü, iki eliyle yüzünü ve ellerini meshetti.’ Ebû Seleme bu konuda şüphe ederek şöyle dedi: ‘Dirseklerine kadar mı? Yoksa bileklerine kadar mı meshetti bilmiyorum.’ Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: ‘Bu zekâ ve kabiliyetinden dolayı seni yetkili bir makama getireceğiz.’ Şu’be diyor ki: ‘İki avucuyla yüzünü ve bileklerine kadar kollarını meshetti.’”²⁰⁹

²⁰⁸ Buhârî, “Ahbâr”, 96.

²⁰⁹ Müslim, “Hayz”, 28; İbn Mâce, “Tahâra”, 91; Nesâî, “Tahâra”, 201.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) nakledildiğine göre:

“Peygamber (s.a.s.) bizlere öğle namazını beş rekat olarak kıldırdı. ‘(Yâ Rasûlallah!) Namazda artırılma mı yapıldı?’ diye soruldu. ‘Namaz hakkındaki bu sorunuz neden?’ buyurdu. Sahâbiler: ‘Beş rekat olarak kıldırdın!’ dediler. Bunun üzerine Rasûlüllâh selâm vermesinin ardından iki yanılma secdesi yapmıştır.”²¹⁰

İnsanın ihtiyacı olan ilmi en güvenilir kaynaktan öğrenmesi kendi üzerine bir borçtur. İlim öğrenme yolunda olan insan maddî ve manevî zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu zorluklar sebebiyle ilim öğrenmekten uzaklaşan insanlar bulunmaktadır. Nefsini yenerek ilim yolunda talebe olan öğrenciye değer verildiği gösterilmelidir. İnsanlar tarafından değersiz kabul edilen ilimlerin çoğu yok olmuştur. Bu ilimleri öğrenmek isteyen bile bulunmamaktadır. Yeni bir bilgiyi öğrenmede yaşanan maddi ve manevî zorluk yanında alimlerin de talebeye ilmi öğretirken ilmi öğrenmekten vazgeçmemesi için dikkatli davranması gerekmektedir. İlim yolunun zorluğu sebebiyle talebe vazgeçmek istese de teşvik edilecek yollar denenmelidir. İlim öğrenmekte zorlananlara kızılarak veya hakaretle muamele edilmemelidir. İlim öğrenmenin yaşı, yeri, zamanı yoktur. İlme yeni başlayanlara karşı daha iyi muamele ederek ilimden uzaklaşması engellenmelidir.

Hz. Peygamber, ilim öğrenmek isteyen talebenin tevazu ile karşılamasını, selam verilmesini, öğrenmek istediği konunun da anlayabileceği şekilde açıklaması gerektiğini bildirmektedir. Hz. Peygamber ziyaretine gelenlerin yanında hemen kendini toparlayarak onlara hürmet ettiğini gösterirdi. İlim öğrenenler ve öğretenler Hz. Peygamber örneğinde hareket etmelidir. İsmail b. Müslim'den (r.a.) nakledildiğine göre,

“Hasan el-Basrî merhuma hastalığı sırasında geçmiş olsun ziyaretine uğramıştık; gelenler odayı doldurdu, öyle ki ayaklarını topladı ve şunları anlattı: ‘Biz, Ebû Hureyre’ye (r.a.) hastalanınca geçmiş olsun ziyaretinde bulunduk, ziyaretçiler odayı doldurmuştuk, öyle ki, ayaklarını kendine çekti ve: ‘Bir keresinde Rasûlüllâh’ın yanına girmiş, odasını doldurmuştuk, o da yanı üzerine yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendine çekerek topladı ve şöyle buyurdu: ‘Haberiniz olsun, benden sonra, ilim talep etmek üzere, (size her taraftan) insanlar gelecektir. Onlara merhaba deyin, selam verin ve ilim öğretin!’ Hasan el-Basrî sözlerine devamla dedi ki: ‘Allah’a yemin olsun! Biz öyle insanlarla karşılaştık ki, (kendilerine ilim talep etmek üzere uğradığımız zaman) bize ne merhaba dediler ne selam verdiler ne de ilim öğrettiler. Ancak kendilerine ilim için gittiğimiz zaman bir şeyler öğrenir idiysek de bize kaba davranırlardı.’”²¹¹

²¹⁰ Buhârî, “Ahbâr”, 96.

²¹¹ İbn Mâce, “Zevâid”, 7.

Alim dersini verirken istediği yol ve yöntemi kullanmalı, öğretecekleri konuların sırasına kendisi karar vermelidir. Öğrenci daha ileride öğreneceği konuyu öğrenmek için alimi zorlamamalıdır. Alimin öğretim kurallarına uymak en doğrusudur. Alimin vaktini de doğru şekilde kullanmasına izin verilmeli vaktini malayani ile harcamamalıdır. Eğer alim talebeye malayani anlatıyorsa burada bir hikmet olduğu düşünülmeli gerçek niyet anlaşılmalı çalışılmalıdır. Talebenin daha çok ilim alma imkânı olsa da hocasına karşı mütevazî olmalı onu zorlamamalıdır. Sahâbe de Hz. Peygamber’e her konuda uyarak örnek olmuştur. O (s.a.s.) ayakta namaz kıldıramadığında biz ayakta kılabiliriz diye ısrarcı olmamışlardır. Enes b. Malik’den (r.a) nakledildiğine göre:

“Rasûlüllâh, ata binmişti ve attan düşmüştü, sağ tarafı incinmişti, namazlarından birini oturarak kıldı. Biz de arkasında namazımızı oturarak kıldık. Rasûlüllâh namazı bitirince şöyle buyurdu: ‘İmam kendisine uyulandır. O ayakta kılsa siz de ayakta kılın, rükû’a gittiğinde siz de rükû’ edin. ‘Semiallahü limen hamideh’ deyince siz de ‘Rabbena lekel hamd’ deyin. İmam oturarak namaz kılsa siz de oturarak namazınızı kılın.’”²¹²

2.2.7. Cenazeye Karşı Tevazu

İnsanın bu dünyadaki son yolculuğu ölüm ile gerçekleşmektedir. İnsanın dünyada bedeni ile son kez görülmesi cenazesi sayesinde olmaktadır. O zaman son veda gerçekleşmektedir. Bu dünyadaki zamanını doldurmuş olan insana saygı duyulmalı, ona olan son görevini en güzel şekilde yapılmaya çalışılmalıdır. Dünya hayatının sonu âhiret hayatının başlangıcı olan bu yolculukta Hz. Peygamber cenazeye saygı ile ayağa kalkmayı tavsiye etmektedir. İnsanın dirisine saygı gösterildiği gibi ölüsüne de saygı göstermek gereklidir. Âmir b. Rabîa’dan (r.a.) nakledildiğine göre Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: “Sizler cenaze gördüğünüzde, cenaze sizi geride bırakıncaya kadar ayağa kalkınız”²¹³ el-Humeydî Ebû Bekr Abdullah el-Mekkî, Sufyân b. Uyeyne’den (r.a.) yaptığı rivâyetinde: “Cenaze sizi geride bırakıncaya yahut cenaze yere konuluncaya kadar ayakta durunuz’ kısmını ziyade etmiştir.”²¹⁴

Ölüm her canlı için kaçınılmaz sondur. Her canlı zamanı geldiğinde bu dünyadan ayrılacak, bu dünyada yaptıklarının hesabı görülecektir. Bu dünyadan ayrılanların iyilikleri de kötülükleri de bulunmaktadır. Onların kötülükleri anlatılırsa kötülükler

²¹² Buhârî, “Ezan”, 51; Nesâî, “İmâmet”, 40.

²¹³ Buhârî, “Cenâiz”, 46.

²¹⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 46.

katlanarak artacaktır. İnsanlarda kötülük duya duya kötü davranışlara karşı duyarsızlık oluşturmaya başlar. Yapılan kötülük ilk duyulduğunda insanı şaşırtsa da zamanla yadırganmamaktadır.

Medya aracılığıyla kötü karakterlerin iyi özellikleri veya sebepleri var diye gösterilerek kötülük normalleştirilmeye çalışılmaktadır. Eskiden hoş görülmeven davranışlar gün geçtikçe normal kabul edilmeye başlamaktadır. Sahâbe zamanında ölmüş insanların iyi özelliklerinin zikredildiği fark edilmektedir. Onların iyi özellikleri anlatılırken kendi meziyetlerini tevazu ile geri plana atmışlardır. Kendilerinden önce gidenleri saygıyla anmışlardır. Şu'be (r.a.), Sa'd b. İbrâhîm'den (r.a.); o da babası İbrâhîm'den (r.a.) nakledildiğine göre:

“Oruçlu bulunduğu bir gün babam Abdurrahmân b. Avf un önüne bir iftar sofrası getirilmişti. Babam (sofraya bakıp) şöyle dedi: Mus'ab b. Umeyr (Uhud'da) şehid edildi. Hâlbuki o benden daha hayırlı idi. Öyleyken Mus'ab bir tek bürde içinde kefenlendi. Bununla başı örtülse ayakları açılıyor; ayakları örtülse başı açılıyordu. Râvî dedi ki: Ben babam Abdurrahmân b. Avf şunu da söyledi zannediyorum: Hamza da şehid edildi. Hâlbuki o da benden daha hayırlı idi. Sonra bize dünyâ nimetlerinden önümüze serilen bunca nimetler yazılıp serildi. Yahut da: Dünyâdan bize verilen bunca nimetlere nail olduk, dedi. Hâlbuki bizler, âhiret için kazandığımız hasenelerin ta'cîl edilip de bize dünyâda verilmiş olmasından endîşe etmekteyiz, dedi; sonra üzülen ağılamaya başladı, hattâ yemeği de terkeyledi.”²¹⁵

İnsanın değerini Allah (cc) ilk yarattığı zaman ortaya koymuştur. İnsan olmak bir lütuftur. Dünyada hiçbir varlık göstermeyen yeni doğan bir bebeğe bile saygı göstermek gerekmektedir. İyi kötü ameller işleyerek bu dünyadan âhirete intikal eden insan da ister Müslüman ister de başka bir dine mensup olsun insan olarak yaratılması nedeniyle saygı ile muamele edilmeyi hak etmektedir. Yaşarken de ölürken de gerekli saygı gösterilmelidir. Her insanın kendi sevenleri vardır, onların da cenaze zamanı üzüntüleri fazlasıyla artmışken ölümlerine saygı gösterilmesi onların memnun olmalarına sebep olabilmektedir. Din farkı gözetmeksizin her insanın cenazesinde saygı ve tevazu ile cenaze için ayağa kalkması tavsiye edilmektedir. Câbir b. Abdillâh nakledildiğine göre: “Bir kerre yanımızdan bir cenaze geçmişti. Peygamber (s.a.s.) hemen o cenaze için ayağa kalktı. Biz de ona uyarak ayağa kalktık ve: ‘Yâ Rasûlallah! Bu bir Yahûdî cenazesidir’, dedik. ‘Bir cenaze gördüğünüzde hemen ayağa kalkınız’ buyurdu.”²¹⁶

²¹⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 26.

²¹⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 49.

Amr b. Murre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Ben Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'dan işittim, şöyle dedi: Sehl b. Huneyf ile Kays b. Sa'd, Kadisiyye mevkiinde oturuyorlardı. Ora halkı bunların yanından bir cenaze geçirdiler. Sehl ile Kays hemen ayağa kalktılar. Kendilerine: ‘Bu cenaze, bu arazilerin halkından, yani zimmet ehliindendir’, denildi. Bunun üzerine Sehl ile Kays: ‘Peygamber’in (s.a.s.) yanından bir Yahûdî cenazesi geçmişti de Peygamber hemen ayağa kalkmıştı. Bunun üzerine Peygamber'e de: Bu bir Yahûdî cenazesidir, denilmişti de Peygamber: ‘Bu da (yaşayıp ölen) bir insan değil mi?’ diye cevap vermişti’, demişlerdir.”²¹⁷

İnsanın nasıl dirisi kıymetliyse ölüsü de öyle kıymetlidir. Kabrine de hürmet etmek saygıyla muamele etmek gereklidir. Herhangi bir durumda kabri açılacak olursa yine saygı ile yerine konulmalı mütevazi olunmalıdır. Kabirde bulunan şahıs incitilmemeli, hal ve durumu hakkında yorumlar yaparak rencide edilmemelidir. Mevtanın hali insanlardan gizlenmeli yaşarken nasıl hürmet ediliyorsa öyle hürmetle muamele edilmelidir. Hiç kimse kendi akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Bu nedenle tevazuyu elden bırakmadan kabir ehline de hizmet etmek gereklidir. Mezarlarına, kabristanlığa da önem vermeli zarar verenler engellemelidir. Sadece Müslümanların kabirleri değil diğer insanların da kabirlerine hürmet etmek gereklidir.

Mezarının bulunmasını istediği yerde de mütevazi olarak en iyi yerde olma imkânı olmasına rağmen tevazu ile yerini başkasına bırakan sahâbelerden bahsedilmektedir. Ölümünden sonrası için bile kibire düşmemek için tevazu ile muamele eden bu sahâbeler örnek alınmalıdır. Günümüzde en iyi yere gömülmek için maddi imkanlarını zorlayanlar, deniz kenarında manzaralı mezarlar için yarışanlar mevcuttur. Maddî ve manevî imkanlar gösteriş yapmak uğruna boşa harcanmamalıdır. Önemli olan mezarın bulunduğu yer değil kabirdekinin akıbetidir. Urve b. Zubeyr'den (r.a.) nakledildiğine göre:

“...Âişe, erkek kardeşi Abdullah b.'z-Zubeyr'e şöyle vasiyyet etmiştir: ‘Siz beni Rasûlüllâh ve iki halifesinin yanına gömmeyiniz. Onların beraberinde gömülmek sebebiyle ebedî olarak tezkiye ve medh edilmeyeyim. Siz beni el-Bakî mezarlığında gömülü bulunan kadın arkadaşlarımla yani Peygamber'in diğer kadınlarının yanına gömün.”²¹⁸

Hadiste insanın mevki ve makamı karşısında isteğini yapmak zorunda kalabilirler veya verdikleri sözden vazgeçerler de söyleyemezler diye ölümü durumunda tekrar izin alınması gerektiği belirtilmektedir. Mütevazi olan insan mevki ve makamının hürmetine

²¹⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 49.

²¹⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 69.

yapılan iyiliği kabul etmez ve sadece gönülden verileni kabul eder. Kibirli olan insan da “en yüksek makamda olan benim, buraya en layık olan benim” diye düşünür, öyle muamele eder. Ölüm anında bile mütevazı olup incelikle muamele eden sahâbeden de bahsedilir. Amr b. Meymûn el-Evdî’den (r.a.) nakledildiğine göre:

“...Hz. Ömer: ‘Bugün benim için o yere gömülmemden başka, bana ehemmiyetli olan hiçbir iş ve arzu yoktur. Benim ruhum alındığı zaman, cenazemi taşıyınız. Sonra Âişe’ye teslim ediniz. Sonra: Ömer b. el-Hattâb sizden mücade diler, deyin. Eğer benim orada gömülmem mücade ederse, beni orada gömünüz. Eğer mücade etmezse, beni müslümanların kabirlerine götürüp orada gömünüz’, diye vasiyyet etti...”²¹⁹

2.2.8. Nimete Karşı Tevazu

İnsanla birlikte rızkı da yaratılmıştır. Verilen her nimetin Yüce Yaratandan hediye olduğu düşünülerek küçük büyük, değerli değersiz diye ayırmadan şükürle kabul edip en hayırlı şekilde kullanıp israf etmemek gereklidir. Her şeyin en mükemmeline layık olduğunu düşünerek, iyi olana ulaşınca kıymet bilmeyerek başkalarıyla yarıştırmak gösteriş niyetinde olmak doğru değildir. Hz. Peygamber ihtiyaçlarını elde ederken kendi toplumundan ayrılmamış, verilen her nimetin kıymetini bilerek tevazu ile kabul etmiştir. Verilen nimete şükür ile onu yerli yerinde israf etmeden kullanmak bahşedilen nimete tevazu göstergesi olarak görmek mümkündür.

Hz. Peygamber tevazu içerisinde nimetini değeri bilme sadedinde yere düşen bir lokmayı yemekten dahi imtina etmemiştir. Ancak kişi nimetin kadrini bilmediğinde ona karşı kibirli bir tavır sergilemiş olacaktır. Mesela ihtiyaç fazla olan bir şeyi tüketmek veya ondan olması gerektiği şekilde istifade etmekten kaçınmayı da kibir bağlamında değerlendirmek mümkündür. Günümüzde tabağa konulan yemek dahi bitirilmemeye başlanmış, “açgözlü derler” diye insan kendine verilen ikramı reddetmektedir. İkramlarda kusur aranmakta, kusur bulunamazsa birbiriyle yarıştırmaya ve gereksiz abartılara kaçılmaktadır. Nimetler Cenâb-ı Allah tarafından insana sunulmuştur, ondan en güzel şekilde istifade etmek gereklidir. Enes’den (r.a.) nakledildiğine göre, “Rasûlüllâh yemek yediği zaman üç parmağını da yalardı ve bu konuda şöyle buyururdu: ‘Herhangi birinizin lokması yere düştüğü zaman, bulaşan şeyi temizleyip lokmayı yesin. Onu şeytana bırakmasın.’ Rasûl-i Ekrem tabağın sıyrılmasını emrederek: ‘Zira bereketin yemeğin

²¹⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 96.

neresinde bulunduğunu bilemezsiniz' buyurdu."²²⁰ Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh şöyle buyurmuştur: "Eğer paça veya kürek eti yemeğe davet edilsem, derhal giderim. Şayet bana kürek veya paça hediye edilse, hemen kabul ederim."²²¹

Enes'den (r.a.) nakledildiğine göre, "Nebî (s.a.s.) vefâtına kadar kibir sofrası üzerinde yemek yemedi. Yine o, vefat edinceye kadar katıksız undan yapılmış ekmek de yemedi. Buhârî'nin bir rivâyeti şöyledir: Hz. Peygamber, kızartılmış bir koyunu gözüyle hiç görmedi."²²² İbn Ömer'den (r.a.) şöyle nakledilmiştir:

"Rasûlüllâh yüzükoyun yatarak dudaklarımızla su içmemizi yasakladı. Keza, tek bir avuçla, avuçlayarak içmemizi de yasakladı ve buyurdu ki: 'Sakın sizden kimse köpeklerin içtiği gibi suyu dudaklarıyla içmesin! Allah'ın gazabına uğrayan kavim gibi tek eliyle de içmesin. Suyu çalkalamadıkça geceleyin de içmesin, ağzı kapalı ise çalkalamaya gerek yok. Kim kapla içmeye muktedir olduğu halde, tevazuyu düşünerek eliyle içerse Allah parmakları adedince kendisine sevap yazar. Bu (avuç), Hz. İsa aleyhisselâm'ın kabı idi. Çünkü o, kadehi atmış ve: 'Öf! Bu dünya ile beraberdir!' demişti."²²³

Hz. Peygamber yere düşen yiyeceklerin de ziyan edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Her nimetten helallik ve haramlığı kontrol edildikten sonra en güzel şekilde istifade etmek gereklidir. Geri dönüşüme de önem verilerek varlığa en fazla hizmet edecek şekilde değerlendirilmelidir. Enes b. Mâlik (r.a.) nakledildiğine göre, "Peygamber (s.a.s.) bir keresinde yerde düşürülmüş bir hurmaya tesadüf etti de: 'Şu hurmanın sadaka malından olmadığını bileydim, muhakkak onu yerdim' buyurdu."²²⁴ Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Bazı defa gece ailemin yanına yatmağa geldiğimde yatağımın üstüne düşmüş bir hurma bulurum, yemek üzere ağzıma götürürüm, sonra sadaka malı olmasından korkarak elimden bırakırım. Onun sadaka hurması olmadığını yakînen bilseydim muhakkak yerdim."²²⁵

İhtiyaç her insan için farklıdır. Zaruri ihtiyaçlar yemek, içmek, barınmak, sağlık giderleri sayılabilir. Zaruri ihtiyaçlarını gidermek için bile mevki ve makamını kullanmayan Hz. Peygamber ihtiyaçlarını karşılamak için yardım almak yerine eşyalarını rehin vermekten çekinmemiştir. Tevazu ile kimseye yük olmamak için gayret sarfeden

²²⁰ Müslim, "Eşribe", 136; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 49; Tirmizî, "Et'ime", 11.

²²¹ Buhârî, "Nikâh", 74; Müslim, "Nikâh", 104.

²²² Buhârî, "Rikâk", 16; İbn Mâce, "Et'ime", 20.

²²³ İbn Mâce, "Zevâid", 8.

²²⁴ Buhârî, "Buyu", 4.

²²⁵ Buhârî, "Buyu", 4.

Hız. Peygamber örnek alınmalı insanlardan mümkün olduğunca az yardım alarak varlığını ikame ettirmeye çalışılmalıdır. Hız. Aişe'den (r.a.) nakledildiğine göre, "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir Yahudî'den, veresiye yiyecek satın aldı. Rehin olarak zırhını verdi."²²⁶

Hadislerde sahâbenin kendini tercih etmeyerek tevazu ile yaşaması ve ölümü halinde bile tevazu yolunu seçip mütevazî bir istekte bulunduğuş görülmektedir. Nefsini hayırla tedavi edenler kendilerinin yerine daha çok ihtiyacı olanları düşünebilirler. Ancak kibirli olanlar sadece bu dünyada değil ölümlelerinde bile gösteriş tercih ederler. Âişe (r.a.) nakledildiğine göre, Ebû Bekr (r.a.) ölüm döşeginde bile başkalarını düşünmüş günlük kıyafetiyle gömülmek istemiştir. Ebû Bekr (r.a.) ölümü yaklaştığında yeni bir kefen istemeyerek şöyle buyurdu: "... Şüphesiz diri, bunun yenisine ölüden daha layıktır. Çünkü yeni bez ancak hayatında bir müddet varolan kimse içindir."²²⁷

2.2.9. Savaşta Tevazu

Savaş insanı maddî ve manevî açıdan zorlayan bir durumdur. Psikolojik olarak doğru kararlar vermeye engel olan bu dönemde yaşam ve ölüm arasında karar vermek zorunda kalan insan çok sağlıklı kararlar veremeyebilir. O kargaşada insanlar birbirine karışır ve farkında olmadan kaos ortamında birbirine zarar verebilirler. Yanlışlıkla verilen zararlar veya savaş sırasındaki düşmanlıklar barış zamanında da intikam vesilesi olarak kullanılmamalıdır. İnsanın o zamanki hareketlerini olgunlukla karşılamalı tevazu ile kadere boyun eğilmelidir. Sahâbe de savaşta en sevdiklerini kaybetmiş ancak sevdiklerini öldürenleri affederek onlarla ilişkilerine devam etmişlerdir. Hişâm, babası Urve'den (r.a.) naklettiğine göre, Âişe (r.a.) şöyle demiştir:

"Uhud harbi günü olunca müşriklerin cebhesi bozuldu. Bu sırada İblîs: Ey Allah'ın kulları! Sizden geri kalmış olup arkanızda bulunan kimselerden sakının (yâhud onları Öldürün)! diye haykırdı. Bu bağırma üzerine müslümânların önde bulunanları arkalarına döndüler (de onları müşrikler sanarak) ön taife ile arka taife birbirleriyle vuruştular. Bu vuruşma sırasında Huzeyfe ilerisine doğru baktı ve birden babası el-Yemân'ı gördü. Hemen: Ey Allah'ın kulları! (Âmân ne yapıyorsunuz?) Babamdır, babamdır! diye bağırdı. Fakat Allah'a yemin olsun onlar Yemân'dan vazgeçmediler ve nihayet onu öldürdüler. Huzeyfe bu hatâen öldürmeye karşı: Sizi Allah mağfiret etsin. O, merhamet edenlerin en

²²⁶ Buhârî, "Rehn", 2, 5; Müslim, "Musâkât", 124; Nesâî, "Buyu'", 58, 87.

²²⁷ Buhârî, "Cenâiz", 94.

merhametlisidir. (Yûsuf: 92) demekle yetindi. Urve b. Zubeyr: Artık Huzeyfe tâ Allah’a kavuşuncaya kadar babasının ölümünden dolayı bir hayır bakıyyesi var olmakta devam etti (yâhud o, babasının katili için duâ ve istiğfara devam edip durdu), demiştir.”²²⁸

2.3. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hayatından Tevazu Örnekleri

Müslümanlar açısından tevazu denilince ilk olarak akla Hz. Peygamber gelmektedir. Peygamber olmadan önceki hayatında dahi insanlar arasında güvenilir bir kişi olarak tanınmış ve tevazusu ile öne çıkmıştır. O’nun bu güzel hasleti, insanların İslâma girmelerini hızlandırmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber’i kendilerine rehber edinenler, Allah ve Rasûlü tarafından takdir edilmiştir.²²⁹

Tevazu içerisinde örnek bir hayat sürdüren Hz. Peygamber’i insanlar arası ilişkilerinde büyük küçük, hür köle, zengin fakir ayrımı yapmamıştır.²³⁰ O (s.a.s.), Allah’ın (cc) yarattığı her varlığın saygı ve sevgiyi hak ettiğini düşündüğünden dolayı, bu durum onun söz ve eylemlerine yansımıştır. Öyle ki sadece canlı varlıklara değil, cansız varlıklara bile tevazu ile yaklaşmıştır. Malum olduğu üzere cahiliye toplumunda başta köle ve kadınlar olmak üzere güçsüz/zayıf kimselerin hiçbir değeri yoktu. Özellikle köleler, insan yerine dahi konulmuyordu. İnsanların kahir ekseriyetinin bu düşünce ve yaklaşım içerisinde olduğu bir dönemde, Medine bir kişinin hizmetçisi Peygamberin (s.a.s.) elinden tutup, onu istediği yere kadar götürüldüğü rivâyet edilmektedir.²³¹ Alçak gönüllü olan Hz. Peygamber bu davranışı ile kölelere değer verdiğini ve onların da toplum içerisinde saygın bir yer sahip olduğunu göstermiştir.

Hz. Peygamber kölelerin yanı sıra akli dengesi tam yerinde olmayan kimseler dahi özel ilgi göstermiş, onlara da tevazu ile muamele etmiştir. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Hatice’nin (r.a.) akli dengesi tam olarak yerinde olmayan Ümmü Züfer isminde bir kuaförü varmış, bu kadın Rasûl-i Ekrem’e bir konu hakkında görüşmek istediğini söylemiş, O da bu talebi geri çevirmemiş ve yolun kenarında bu kadının sorunları dinlemiştir.²³² Genellikle akli dengesi yerinde olmayan kişilere toplum içerisinde pek

²²⁸ Buhârî, “Bed’ül Hakk”, 11.

²²⁹ Bk. Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber’in Tevazu ve Vakarı”, *Diyanet İlmi Dergi* 30/1 (Ocak 1994), 59-64.

²³⁰ Ali Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 34.

²³¹ Buhârî, “Edeb”, 61; İbn Mâce, “Zühd”, 16.

²³² Müslim, “Fezâil”, 76; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 12.

değer verilmez ve küçümsenirler. Hz. Peygamber, bu örnek de görüldüğü gibi bir birey olarak bu tür kişilere dahi tevazu içerisinde olmuş ve onlara kıymet vermiştir.

Çocuklara karşı özel bir sevgisi olan Hz. Peygamber onlara bir yetişkin gibi davranmış ve değer vermiştir. Onları gördüğünde selam vermiş ve ilgilenmiştir. Rivâyet edildiğine göre Enes (r.a.) çocukların yanından geçerken onlara selâm verdi: “Peygamber (s.a.s.) de çocuklara böyle selâm verirdi” dedi.²³³

Hz. Peygamber Allah’ın (cc) lütfü ile en yüce makamlara gelmiştir. Ama bu durum O’nun (s.a.s.) diğer peygamberlere karşı saygısından hiçbir şey eksiltmemiş, onların elindeki mevki ve makamlara göz dikmemiştir. Onların hayatlarını ve Allah’ın (cc) onlara verdiği lütüfları bilmekte ama hiçbir zaman onlara verilen nimetlerden isteme cüretinde bulunmamıştır. Bir peygamberin duasını geçmemek için elindeki nimetten bile vazgeçebilmiştir. Zaten O’nu (s.a.s.) büyük bir peygamber yapan eşsiz tevazusu olmuştur. Ebû’d-Derdâ’dan (r.a.) nakledildiğine göre:

“Bir gün Rasûlüllâh namaza kalktı. Şunu okuduğunu işittik; ‘Senden Allah’a sığınırım.’ Sonra da üç kere: ‘Seni Allah’ın lânetiyle lânetliyorum’ dedi ve sanki birşey yakalıyormuşçasına elini uzattı. Namazı bitirince: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! dedik, senden bugün daha önce hiç söylemediğin bir şey işittik. Ayrıca ellerini de açtığını gördük?’ Şu cevabı verdi: ‘Allah’ın düşmanı olan iblis, yüzüme koymak için ateşten bir alev getirdi. Bende ona, üç kere: ‘Eûzu billâhi’ dedim. Sonra da; ‘Seni Allah’ın eksiksiz lânetiyle lânetliyorum’ dedim, geri çekilmedi, üç kere tekrarladım. Sonunda onu yakalamak istedim. Vallâhi kardeşim Süleymân’ın duası olmasa idi, bağlı olarak sabaha erecek ve Medine’nin çocukları onunla oynayacaklardı.’”²³⁴

Hazreti Süleyman’ın (a.s.) diğer peygamberlerden üstün olduğu özellik cinleri emrine almasıydı. Rasûl-i Ekrem şeytanı yakalayabileceği halde ona hürmet ederek tevazu ile vazgeçmiştir. O (s.a.s.) peygamberlerden kendisini üstün tutmamıştır. Enes b. Mâlik’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: “Bir adam (r.a.) Rasûlüllâh’a geldi de: ‘Ey insanların en hayırlısı!’ dedi. Bunun üzerine Rasûlüllâh: ‘O İbrahim’dir (a.s.)’ buyurdular.”²³⁵

Peygamber (s.a.s.) dualarında tevazu ile Allah’tan (cc) istediğini söylemiştir. Bir günahattan bile bahsetse kendisinde olma ihtimaline karşı varlığını kabul ederek

²³³ Buhârî, “İsti’zân”, 15; Müslim, “Selâm”, 15; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 136; Tirmizî, “İsti’zân”, 8; İbn Mâce, “Edeb”, 14.

²³⁴ Müslim, “Mesâcid”, 40; Nesâî, “Sehv”, 19, 3, 13.

²³⁵ Ebû Dâvûd, “Faziletler”, 41.

başlamıştır. Peygamber olduğu için günahsız ve hatasız olduğunu söylememiştir. Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a.), o da babasından rivâyet ettiğine göre, şöyle demiştir: Rasûlüllâh şöyle buyurdu:

“Allahım! Bana günahımı, cehlimi, isimdeki israfımı ve benden daha iyi bildiğin kusurlarımı bağışla. Allahım! Bana ciddimi, şakamı, hatamı ve kasdımı bağışla. Bunların hepsi bende vardır. Allahım! Peşin yaptığım ve sonraya bıraktığım, gizlediğim veya aşikâr yaptığım ve senin benden daha iyi bildiğin bütün kusurlarımı bana bağışla! İleri alan ve beri bırakan ancak sensin. Sen her şeye kadirsin.”²³⁶

Peygamber (s.a.s.) eşlerine karşı da son derece tevazu sahibiydi. Onları kırmadan yaşamaya gayret etmiştir. Kendi kıyafetlerini kendisi yıkamış, eşlerinden bir zarar gelirse onu da belli etmeden düzeltmiştir. Özel günlerinde dahi eşlerine tevazu ile muamele etmiş, onlara saygı duymuştur. Hılas b. Amr nakledildiğine göre, Aişe'den (ra) şöyle dediğini işitmiştir:

“Ben ve Rasûlüllâh, Ebü'l-Kâsım tek bir çarşaf içindeydik. Ben de hayızlı idim ve üzerimde hayız kanından izler vardı, bu hayız kanından Rasûlüllâh'a bir şey bulaşırsa, bulaşan yeri yıkar başka yerlere dokunmaksızın namazını kılardı. Sonra tekrar yanıma döner birlikte yatardık yine benden bir şey kendisine bulaşırsa yine aynı şekilde yapar başka bir şey yapmaksızın namazını kılardı.”²³⁷

Hız. Peygamber çok merhametli ve tevazu sahibiydi. Kendisine düşmanlık yapan, arkasından fitne çıkarıp insanları dinden uzaklaştıran, savaş zamanında bile insanların savaşa gitmesine engel olanlara merhamet ediyor ve Allah'tan (cc) af diliyordu. Ancak O'nun (s.a.s.) bu yüce gönüllüğü bazen insanlar tarafından yanlış anlaşılabiliyordu. Sahâbeden kendisini uyaranlara da ‘merhametle karşılık vermiş. ‘Siz benim işime karışmayın’ bile dememiştir. O (s.a.s.) tevazu ile tebessüm ederek karşılık vermiştir. O'nun (s.a.s.) haddini aşanlara karşı olan bu tevazusu ümmetine merhametinden kaynaklanmıştır. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) nakledildiğine göre:

“Abdullah b. Ubeyy b. Selûl öldüğü zaman, Rasûlüllâh onun cenazesine namazını kıldırması için çağırıldı. Rasûlüllâh kalkıp dikilince ben Ona doğru sıçrayıp fırladım da: Yâ Rasûlallah! Abdullah b. Ubeyy üzerine cenaze namazı kılacak mısın? Hâlbuki o, şu, şu, şu ve şu günlerde şöyle şöyle demişti diyerek, Rasûlüllâh hakkındaki çirkin sözlerini teker teker sayıyordum. Rasûlüllâh gülümsedi de ‘Benden geriye çekil yâ Ömer!’ buyurdu. Ben kendisine karşı sözü çoğaltınca; ‘Ben muhayyer kıldım da istiğfar etmeyi tercih ettim. Eğer ben yetmişden fazla istiğfar ettiğim takdirde ona mağfiret edileceğini bilir olaydım, muhakkak yetmiş defadan ziyâde mağfiret isterdim’ buyurdu. Ömer dedi ki; Akabinde Rasûlüllâh, Abdullah

²³⁶ Ebû Dâvûd, “Deavat”, 18.

²³⁷ Müslim, “Hayz”, 3; İbn Mâce, “Tahâra”, 125; Nesâî, “Kible”, 22.

b. Ubeyy üzerine namaz kıldı, sonra döndü. Ancak az bir zaman ikâmet etmişti ki, nihayet Berâe sûresinden iki âyet indi; ‘Onlardan ölen hiçbir kimseye ebedî duâ etme, (defin veya ziyaret için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Rasûlü inkâr ile kâfir oldular; onlar fasıklar olarak öldüler’ (et-Tevbe; 84). Ömer; Ben sonra Rasûlüllâh’a karşı olan o günkü cür’etimden dolayı hayret ettim, Allah ve Rasûlü en bilendir, demiştir.”²³⁸

Hız. Peygamber kendisine verilen nimetlerden bahsederken kibirlenme amacıyla değildi, sadece ümmetine bildirmek için söylediğinden bahsediyor. Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Kıyamet günü Ademoğullarının efendisi benim fakat bununla övünmüyorum, Hamd sancağı benim elimdedir. Fakat buna da övünmüyorum. Gerek Âdem gerekse başka tüm peygamberler o gün benim sancağımın altında toplanacaklardır. Yeryüzünün yarılıp ilk olarak mahşer yerine getirilecek olan da yine benim buna da övünmüyorum. Sonra insanlar üç korku geçirecekler ve Adem’e gelerek sen bizim atamız Adem’sin Rabbine bizim için şefaati oluver diyecekler. O da şöyle diyerek ben bir günah işledim ve bu yüzden yeryüzüne indirildim. Ama siz Nuh’a gidiniz. Nuh’a gelirler. Nuh ta şöyle der: Ben dünya halkına ağır bir bedduâ ettim ve bu yüzden yok olup gittiler. Fakat siz İbrahim’e gidin... İbrahim’e giderler o da şöyle der: Ben üç yalan söyledim. Rasûlüllâh şöyle buyurdu: İbrahim bu üç yalanıyla Allah’ın dinini savunmuştu. Ama siz Mûsâ’ya gidin. Mûsâ’ya gelirler, Mûsâ: Ben bir adam öldürmüştüm o suç bana yeter siz İsa’ya gidin. İsa’ya gelirler. İsa’da der ki: Allah’tan başka bana ibadet edildi... Ama siz Muhammed’e gidiniz. Rasûlüllâh şöyle buyurdu: ‘Bana gelirler ben de onlarla birlikte giderim.’ İbn Ced’an diyor ki: Enes (r.a.) şöyle diyordu: Sanki ben Rasûlüllâh’a bakıyorum Cennet kapısının halkasını tutacak ve kapıyı çalacağım. Kim o diye sorulacak ve Muhammed denilecektir. Bana kapıyı açacaklar ve merhaba diye karşılayacaklar. Ben de secdeye kapanacağım. Allah bana hamd-ü senalar ilham edecek. Sonra bana şöyle denilecek başını kaldır. Dile ne dilerse; dileğin yerine getirilecektir. Şefaati et şefaatin kabul edilecek, söyle sözün dinlenecek işte İsrâ sûresi 79. âyette belirtilen ‘Övgüye değer bir konuma yükseltecektir’ buyurduğu makam-ı mahmud budur. Sûfyân dedi ki: Burada Enes’den aktarılan kısım sadece ‘Cennet kapısının halkasını tutup kapısını çalacağım’ sözüdür.”²³⁹

Rasûl-i Ekrem kılık kıyafetinde de tevazu sahibiydi. Mühür olarak yaptırdığı yüzüğün taşının insanların dikkatini çekmesinden imtina ederek elinin içinde tutuyordu.²⁴⁰ İbni Ömer’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir:

“Rasûlüllâh altın bir yüzük edindi. Sonra onu bıraktı. Bilâhare gümüşten bir yüzük edindi. Onun üzerine ‘Muhammedür Rasûlüllâh’ cümlesini nakşettirdi. Ve: ‘Benim bu yüzüğümün nakşı üzerine kimse nakış yapmasın!’ buyurdular. Onu giydiği vakit, taşını avucunun içine çevirirdi...”

²³⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 84.

²³⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 27; Tirmizî, “Tefsîr”, “İsrâ”, 18.

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Libas”, 12.

2.4. Sahâbenin Tevazusunun Özellikleri

Hız. Peygamber'in örneğinde hayatlarını şekillendiren sahâbiler, aynen Rasûlüllâh gibi tevazu içerisinde bir yaşam sürmek için azami gayret göstermişlerdir. Birbirlerine karşı sosyal ilişkilerde mütevazî oldukları gibi münafıklara ve alenen günah işleyenlere dahi tevazuyu esirgememişlerdir. Rasûlüllâh'ın sözlerine uyuyor, emirlerini yerine getiriyorlardı. İbadet için toplandıklarında herkes sırasına uyuyor, geç kalan zengin biri de olsa başkasını yerinden kaldırıp oturmuyordu. Fakirlere saygılı davranıyorlardı. İslamiyet'e yeni giren zenginliğiyle övünenler kibirleri sebebiyle fakirlerle beraber oturmak istemeyince En'am sûresi 52. âyet gelerek bu isteklerini Allah'ın (cc) onaylamadığı belirtilmiştir.²⁴¹ Bu olaydan sonra fakir olanlar, köleler daha çok sohbetlere katılmış, Hız. Peygamber'den ayrılmamışlardır.

Hız. Peygamber tarafından gökteki yıldızlar gibi değerlendirilip taltif edilen ashâbın hayatı tevazu örnekleri ile doludur. Onlar Rasûlüllâh'ın ahlakıyla ahlaklanmıştır. Burada sahâbilerin en ileri gelenlerinden biri olan Hız. Ömer'in hayatında tevazunun yeri örnek vermekle iktifa edilecektir.

Müslüman olduktan sonra hayatını İslâm'ın güzellikleri ile şekillendiren Hız. Ömer, son nefesine kadar tevazu içerisinde yaşamıştır. Hız. Ebû Bekir'den (r.a.) sonra devlet başkanı olmasına rağmen bu kimliğini hiçbir zaman bir üstünlük aracı olarak kullanmamıştır. Son nefesine kadar bu halini sürdüren Hız. Ömer'in şehit olmadan önce göstermiş olduğu hal ve hareketleri tevazunun onun hayatında ne kadar derin bir yer edindiğini tüm insanlığa göstermiştir. O, vefatı esnasında dahi bu konuda insanlara örnek olmuş son nefesine kadar tevazudan ayrılmamıştır. Öncelikle kendisini yaralayan ve vefatına sebep olan kişinin akrabalarına merhametle yaklaşmış onlara zarar verilmesini istememiştir. Devlet başkanı olarak tüm gücü elinde bulundurmasına rağmen Hız. Peygamber ve Hız. Ebû Bekir'in (r.a) yanına defnedilebilmek için Hız. Aişe'den (r.a.) izin istemiştir. Son nefesinde bile ümmeti düşünerek halife seçiminde adaletli olmaya çalışmış, kendi akrabalarını başa geçirmeye çalışmamıştır. Bu göreve ashâbdan en liyakatli olabilecek kişilerin isimleri tavsiye etmiş ve bunlar arasında seçimle birinin tayin edilmesini tavsiye etmiştir. Defin masraflarının, borçlarının ödenmesi için akraba ve

²⁴¹ İbn Mâce, "Zühd", 7.

arkadaşlarından yardım istemiştir. Beytü'l-mal'dan ödenmesini kabul etmemiştir.²⁴² Bu örnek müteväzi davranışlarından dolayı tevazusu ile öne çıkan liderler arasında dünya tarihinde değerli bir yere sahip olmuştur.

2.5. Tevazunun Sonucu

Tevazunun kazanımları hakkında yeterli bilince haiz kimseler, bu ahlâkî erdemin muhafazası noktasında olağanüstü bir gayret gösterecekleri izahtan varestedir. Bu konumda olan kimseler, kibirli görünmemek veya bu şekilde algılanmamak için yapmış oldukları birçok hayırlı hizmetleri ve güzel hasletleri gizleme ihtiyacı hissetmektedirler. Ayrıca insanların kibirli görünmemek için yaptığı veya yapabileceği şeyleri gizleyebilme noktasında çeşitli yöntemlere başvurduğu da az rastlanan bir durum değildir. Bununla birlikte insanların gösteriş olarak kabul ettiği her davranış gösteriş olmayabilir. Eğer her iyi ve güzel davranış, yapılan her ibadet gösterişe girmiş olsaydı namazlar camide değil kimsenin görmeyeceği en gizli yerlerde kılınması emredilirdi. Hayırlı olan veya İslâm dininin farz olarak kabul ettiği ibadetlerin söylenmesi insanlara örnek olmak açısından daha da faydalı olabilmektedir.

Tevazu sahibi ise kibre düşmemek için yaptıklarını gizlemek için uğraşır. Bu durum insanlara örnek veya rol model olabilecek kimselerin yeterli derece tanınmasına ve ondan istifade edilmesine engel olmaktadır. Ayrıca tevazu sahibi olan insanlar yanlış anlaşılıp işi bilmiyor veya korkak olarak değerlendirilebilmektedir. Bu da işin ehil olmayan kişilerin eline geçmesine sebep olmaktadır. Bunu önlemek ve vakti boşa harcamamak için tevazu konusunda abartıdan kaçınılmalıdır. Yapabileceklerini veya yaptıklarını en doğru ve en güzel bir şekilde ifade etmek hem çalışanların hem de ihtiyaç duyan kişilerin zamanını daha verimli kullanmasını sağlamaktadır. Ebü'd-Derdâ'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kime yumuşak huylu olmaktan bir pay verilmişse hayırdan nasibini almış demektir. Yumuşak huyluluktan pay alamayıp mahrum olan kimse ise hayırdan nasip alamamış demektir.”²⁴³ Yine İyâz b. Himâr'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bana: ‘O kadar müteväzi olun ki, kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin, diye

²⁴² Bk. Buhârî, “Fedâilu'l-Ashâb”, 8, “Kitab'ul Cenaiz”, 96, “Cihad”, 174, Tefsir, “Haşr”, 5, Ahkâm

²⁴³ Tirmizî, “Birr”, 67.

bildirdi.”²⁴⁴ Harise b. Vehb el-Huzâî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Dikkat edin, size cennet ehlini haber veriyorum: Her zayıf olan ve her mütevazî olan kimsedir. O kimse Allah üzerine yemin etse, Allah onu yemininde muhakkak gerçek çıkarır. Yine dikkat edin, size ateş ehlini haber veriyorum: Her katı yürekli, her hilekâr aldatıcı, her ululuk taslayandır.”²⁴⁵

Tevazu sahibi olan insanlar hem dünyada hem de âhirette kazançlı olacaklardır. Onlar nefislerini yenmelerinin karşılığını elbette alacaklardır. Cenâb-ı Allah onların derecelerini yükselteceğini belirtmiştir. Ebû Sa’îd el-Hudrî (r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim Allah Teâla hazretlerinin rızası için bir derece tevazu izhar eder (alçak gönüllü) olursa, Allah, onu bu sebeple, bir derece yükseltir. Kim de Allah’a bir derece kibirde bulunursa, Allah da onu bu sebeple bir derece alçaltır, böylece onu esfel-i safilîne (aşağıların aşağısına) atar.”²⁴⁶

²⁴⁴ Müslim, “Cennet”, 64; İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

²⁴⁵ Buhârî, “Edeb”, 61.

²⁴⁶ İbn Mâce, “Zevâid”, 9.

SONUÇ

Giriş ve iki bölümden oluşan bu tezde, kibir ve tevazu ile ilgili hadisler tespit, tedkik ve incelenmeye gayret edilmiş ve ilim câmiasının dikkatine sunulmuştur. Öncelikle kibrin, ucb, gurur, fahr, ene, müstekbir; tevazunun ise isar ve zillet vs. gibi kavramlarla benzer veya yakın anlam ilişkisine sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede hadisler tetkik edilirken kibir ve tevazu ile ilişkili diğer kavramlar da göz önünden bulundurulmuş, bazı rivâyetlerde kibir ve tevazu yerine bunlarla ilişkili kavramların kullanıldığı tespit edilmiştir.

Birinci bölümde kibirli insanın özelliklerinden bahsedilirken insanların kibirli diye adlandırılmasının doğru olmadığı görülmüş, sadece davranış boyutunda kibrin olabileceği tespit edilmiştir. Bir kişide hem tevazuya hem de kibre ait olgular aynı anda bulunabilir. Bu nedenle, tek veya münferid bir davranıştan dolayı yapılan yargılamanın mümkün olamayacağı sonucuna varılmıştır.

İnsanların, diğer varlıklardan üstün olduğunu düşünmesi, kibrin sebeplerinden biridir. Kibir kime karşı yapılıyorsa, duygularının esiri olup muhatabını anlayamadığından kaynaklanır. Kibrin çeşitleri tetkik edilirken sadece insanların birbirlerine karşı kibrinin olmadığı Allah’a, Peygambere, ilme vs. de yönelik kibrin olduğu kanısına varılmıştır. Özellikle Allah’a yapılan kibir davranışı, yaratıcının yaratma sıfatını beğenmeme, kaderi kabul etmeyerek daha iyisini hak ettiğini düşünme ve verilen nimetleri yetersiz bulmak şeklinde ortaya çıktığı, davranış veya düşüncelerin imanının gitmesine sebep olacak şekilde tezahür ettiği görülmüştür. Bu bağlamda kibir ile iman arasında önemli ve hassas bir bağın olduğu tespit edilmiştir. Kibir ile iman arasındaki ilişkinin din psikolojisi alanında da incelenmesinin gerekliliği kanaatine varılmıştır.

Peygambere karşı kibrin sebebi; O’nu sıradan bir insan olarak kabul ederek, söylediği ve yaptığı eylemleri kabul etmemekten kaynaklanmaktadır. Peygamberin kendisiyle eşit bir konumda olduğunu düşünen insan, vahiyde de şüphe içerisine düşebilir. Bunun da peygambere iman etmeyi engellediği görülmüştür. Bu bağlamda, tarihi süreç içerisinde, bazı kimselerin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) iman etmesine kibirlerinin engel olduğu sonucuna varılmıştır.

Kibir, beşerî ilişkileri zedelemekte ve iletişimi zayıflatmaktadır. Yaşamın her anında kibirli davranışların bulunabileceği; insanın insana, ilme, hayvanlara, eşyaya olan davranışlarıyla kibre düşebileceği tespit edilmiştir. Savaş zamanı ise kibirli davranışlar

düşmana karşı izzet göstergesi olduğundan dolayı övülmüştür. Hadislerde, kibirlenenlerin tövbe edip, af dilemesi gerektiği bunları yapmazsa cehenneme gidebileceği belirtilmiştir.

Kibirden kurtulma yollarına temas edilirken insanın öncelikle kibir kavramını iyi anlamasının önemine işaret edilmiştir. Bu bağlamda Peygamberin ve sahabenin hayatları rehber olarak sunulmuştur. Salih insanlarla beraber olmanın faydalı olacağı anlaşılmıştır. Yaşamın sonu olduğu, buna bağlı olarak, her şeyin belirli bir süre insanın faydasına verildiğini ve verilen her nimetten hesaba çekileceğine dikkat çekilmiştir. Kibirli davranışlardan kurtulmak için, iyi niyetle Allah'ın yardımına müracaat edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Kibirden kurtuluş konusunda niyet ile eylem arasında önemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada kibir gibi tevazunun da çeşitleri olduğu görülmüştür. Hadislerde Allah'a, Peygambere ve insana vs. karşı tevazunun olacağına değinilmiştir. Mükemmellik peşinde olup hiçbir şeyi beğenmeyerek Allah'ın nimetlerini değersizleştirmek yerilmiştir. Peygambere karşı tevazu; O'nun gönderiliş gayesini kabul etmek, sözlerinin ve eylemlerinin gerçek mahiyetini anlamak şeklinde tezahür etmiştir. Vahiy kaynaklı olan yaşantısının da insanî eylemlerinin karıştırılmamasına dikkat çekilmiştir. Tevazunun sadece insanlara değil, ilme, nimete, çocuklara, idareciye vs. karşı da gösterilebileceğine dikkat çekilmiştir. Bu konuda Peygamber ve sahabenin örnek hayatı sayesinde; aşırıya kaçmadan denge üzerine yaşayabilmenin önemi fark edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında hadislerde kibir, kişiye dünya ve âhîret hayatında fayda sağlamadığından dolayı yerilmiş; tevazu ise iyi hasletler arasında zikredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) kibrin ve ayrıca aşırı tevazunun vermiş olduğu zarara dikkat çekerek Müslümanları uyarmıştır.

Her dönem ve coğrafyada insanları kibir ve tevazuya sevk eden hususlar olmuştur. Geçmiş dönemlerdeki yaşantının tam olarak bilinmesi mümkün olmasa da insanları kibir ve tevazuya sevk eden maddî ve manevî unsurların olduğu bu çalışmada tespit edilmiştir. İnsanlar ve zaman değişse de büyüklenme ve alçak gönüllülük kavramları her zaman aynı kalmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) öğütlerine kulak verildiğinde ve örnek yaşamına uyulduğunda kişinin kendini kibirden ve aşırı tevazudan uzaklaştırabileceği sonucuna varılmıştır.

Kibrin, insanın günah işlemesinin veya günaha yol açacak eylemlerde bulunmasının ana sebebi olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle her günaha kibir olgusu ile

karşılaşmıştır. Her faziletli davranış içinde de tevazu olgusu tespit edilmiştir. Tevazu sahibi olmayanın Allah'a, Peygambere, İnsanlara ve canlı ve cansız bütün varlıklara merhamet etmesinin, yardım etmesinin, iyilikte bulunmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

Büyükmek ve alçak gönüllülük sadece o kişi için değil bütün insanlığın faydası ve zararına sebep olabilecek önemli iki kavramdır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinî, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel vs. krizlerin, kibirli söz ve eylemlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu çalışma esnasında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rehberliğinin, hastalık olarak değerlendirilebilecek kibirli davranışların tedavisinde, insanları kurtaracak önemli reçetler sunduğu görülmüştür.

Son olarak; yaygın ve örgün eğitimin her aşamasında, kibrin kayıpları ve tevazunun kazanımları muhatap kitlelere öğretilmeli; bu çerçevede ilgili kurum ve kuruluşlar, gerekli materyal, ders, seminer, toplantı vs. gibi çalışmalar yaparak, insanların bilinçlenmesine katkıda bulunmalarının elzem olduğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aşıkkutlu, Emin. “II. Uluslararası Hadis ve Günümüzde Hadise Yönelik Saldırıları Sempozyumu, 28–30 Mart 2005”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 4/1 (Haziran 2006): 167-185.
- Bayraktar, İbrahim. “Müsteşrikler ve Hz. Peygamber’e Bakışları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Haziran 2004): 7-61.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi ‘u’s-sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tacu’l-luğa ve sıhahı’l-arabiyye*. Beyrut: Dâru’l-İlm, 1984.
- Çağrııcı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrııcı, Mustafa. “Övünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/103-104. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevazu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/583-585. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ucb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/36-37. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa. “Zillet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Çağrııcı, Mustafa. *Gazzâlî’ye Göre İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 1982.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 33. Basım, 2017.
- Demir, Muharrem. *Kur’an’da Tevazu Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Demir, Selim. *Kelam İlmi Açısından Kur’an ve Sünnet’te Kibir*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Demirci, Mehmet. “Hz. Peygamber’in Tevazu ve Vakarı”. *Diyanet İlmi Dergi* 30/1 (Ocak 1994), 59-64.
- Doğan, Abdullah. *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kibir*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ebû Ceyb, Sa’dî. *el-Kâmusu’l-fikhi lügaten ve istilâhen*. Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1988.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘âs b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2. Basım. 1425/2004.
- Gazâlî, Ebû Hamid. *İhyâu ulûmi’d-din*. nşr. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları. 1992.
- Hatalmış, Ali. *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Hılâlî, Ebû Usâme Selîm b. ‘Îd el-Hilâlî es-Selefi el-Eserî. *Nushu’l-ümme fi fehmi ehâdîsi iftirâki hâzihi’l-ümme*. nşr. Hadis Yayınevi, Bursa: Hadis Yayınevi, 2012.
- Hökelekli, Hayati. “Enaniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/170-171. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü’n-nebevîyye*. thk. Taha Abdurraûf Sa’d. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ciyl, 1411.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İsfahânî, Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsî er-Rağîb. *el- Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*. thk. Safvan Adnan Davudi. Dimeşk: Daru’l-Kalem, 1. Basım, 1412/1992.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arâbî, ts.

- Nair, Ahmet. “Kur’ân ve Sünnete Göre İsimlendirme.” *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 3(Nisan 2019): 68-84.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 9 Cilt. 1992.
- Polater, Kadir. “Kur’an Açısından Kibir Sorunu Ve Sonuçları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Haziran 2013): 63-88.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer b. Abdullah. *Avarifü'l-Maarif*. çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1989.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977.
- Uludağ, Süleyman. “Ene”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/232-233. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Murteza Huseyin. *Tâcu'l-arus min cevahiri'l-kâmus*. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Hanife BAYRAM

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğretimi: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam Bölümü

İstanbul Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Yüksek Lisans Öğretimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Devam Ediyor)

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce/Arapça

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Yayınlar (-SCI -Diğer) :

b) Bildiriler (-Uluslararası -Ulusal) :

c) Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl: DİB (2021- Devam Ediyor.)